

ՀՀ ՍՓԻԻՌՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ա. ՖԻՇԵՆԿՃԵԱՆ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

(Յերայայտնեանական շրջան)

Երեւան 2018

ՀՀ ՍՓԻԻՌՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Ա. ՖԻՇԵՆԿՃԵԱՆ

**ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ**

(Յետալյտնեանական շրջան)

Երեւան 2018

ՀՏԴ 811.19
ԳՄԴ 81.2Հ
Ֆ 591

Կը տպագրուի ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտի
գիտական խորհուրդի որոշումով

Կը հրատարակուի
ՀՀ սփիւռքի նախարարութեան դրամաշնորհով

Պատասխանատու խմբագիր՝ Բ. Գ. Դ. Վ. Լ. Կատվալեան
Գրախօսներ՝ Բ. Գ. Դ. Ռ. Մ. Թովսմախեան
Բ. Գ. Թ. Դրոցենտ Ս. Տիոյեան

Հեղինակ՝ պ. Գ. Թ. Ա. Ա. ՖԻՇԵՆԿԵԱՆ /Ֆչնկջեան/

ՖԻՇԵՆԿԵԱՆ /Ֆչնկջեան/ Ա. Ա.

Ֆ 591 ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
(Յետայտնեանական շրջան)/ Ա. Ա. ՖԻՇԵՆԿԵԱՆ /Ֆչնկջեան/.-
Եր.: Ասողիկ, 2018.- 156 էջ:

Գիրքը նուիրուած է գրական արեւմտահայերէնի յետայտնեանական շրջանի
քերականական համակարգի ուսումնասիրութեան պատմութեան:

Սոյն աշխատութիւնը կը զբաղի 1950-1960-ական թուականներէն ետք,
Սփիւռքի տարբեր համայնքներու քերականներու կողմէ պատրաստուած արդի
արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերու այլազանութեամբ, ան-
կէ յառաջացած շփոթի ուսումնասիրութեամբ, յատկապէս՝ ձեւաբանութեան
(գոյական, բայ)՝ քերականական կարգերու զուգորակական քննութեամբ:

Գիրքը, անկասկած, ունի գիտական լայն ընդգրկում եւ կրնայ մեծ հե-
տաքրքրութիւն առաջացնել հայագէտներուն, արեւմտահայերէնի եւ արեւելահա-
յերէնի մերձեցման խնդիրներով հետաքրքրուողներուն եւ ընթերցող լայն հասա-
րակութեան համար:

ՀՏԴ 811.19
ԳՄԴ 81.2Հ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Ցեղասպանութենէն վերընձիւղուած հայ ժողովուրդի կորուստը մեծ էր: Կորուստ՝ մտաւորականի, հարազատի, կորուստ՝ հողի ու մշակոյթի:

Այնտեղ հասնող հայերը մեծ մասամբ Կիլիկիայէն ու Արեւմտեան Հայաստանէն էին: Անոնց մէջ կային մտաւորականներ, ուսուցիչներ եւ բարձրագոյն ուսման տէր մարդիկ, որոնք Սփիւռքի օտարացնող պայմաններուն մէջ, անօթեան զաւակներու բազմաբնոյթ կարիքներու կողքին, մտահոգուած մայրենիի պահպանութեամբ մեծ զոհողութեամբ շարունակեցին պահել հայ մշակոյթն ու լեզուն:

Հայ եկեղեցւոյ կողքին կանգնեցաւ Հայ դպրոցը, ուր մէկ երդիքի տակ համախմբուեցան հայ երեխաները՝ իրենց յոյզերն ու ուրախութիւնները հայերէնով արտայայտելու: Հրամայական պահանջքը մայրենիի իմացութիւնն ու լեզուամշակոյթի պահպանումն ու զարգացումն էր:

Եւ այսպէս բացուած դպրոցներու կողքին, ծնունդ առին դպրոցական թատրոններ, լոյս տեսան պարբերականներ եւ սկսան վերամշակել քերականութեան դասագիրքերը՝ հիմք ընդունելով Այտընեանի քերականութեան տեսութիւնը եւ կամ գործածեցին հրապարակի վրայ գտնուածները: Արեւմտահայերէնը եղեռնի միջով անցած խիստ կարիք ունէր արդիականացման՝ առաւել հրապուրիչ դարձնելու համար հայ աշակերտին:

Քսաներորդ դարու քսանական թուականներու երկրորդ կիսուն իրարու ետեւէն Ֆրանսայի, ապա Պէյրութի մէջ լոյս կը տեսնեն Լեւոն Շանթի¹ արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերը տարբեր տարիքի եւ դասարաններու աշակերտութեան հա-

¹ Շանթ Լեւոն, Հայերէնի գրաւոր դասեր, Ա. Աստիճան, Փարիզ, 1927; Շանթ Լեւոն, Քերականութիւն արեւմտեան հայերէնի, Հոլովում եւ խոնարհում, 5րդ եւ 6րդ տարւոյն համար, Ա. հատոր, Պէյրութ, 1932; Գործնական քերականութիւն արեւմտեան հայերէնի, Նախադասութիւններու ուսումը, Բ. հատոր, 6րդ տարւոյն համար, Պէյրութ, 1939; Քերականութիւն Արեւմտեան հայերէնի, առաջին պրակ, դպրոցական հինգերորդ տարւոյն համար, Պէյրութ, 1949:

մար: Հրապարակի վրայ էին Հրանդ Զապել Ասատուրի², Զապել Տօնէլեանի³ եւ Յովհաննէս Գազանճեանի⁴ ու այլոց դասագիրքերը՝ տարական, միջին եւ աւագ դասարանցիներուն համար:

1950-1960-ական թուականներուն լոյս կը տեսնեն Լեւոն Շանթի⁵, Մինաս Թէօլէեանի⁶, Զարեհ Մելքոնեանի⁷, Մկրտիչ Մկրտիչեանի⁸, եւ այլոց քերականութեան եւ գրականութեան վե-րամշակուած դասագիրքեր:⁹

² **Հրանդ եւ Զապել Ասատուր**, Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի, Կ. Պոլիս, 1902:

³ **Տօնէլեան Զապել**, Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի, Բ. գիրք, Կ. Պոլիս, 1899:

⁴ **Գազանճեան Յովհաննէս**, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին դասընթացք, Կ. Պոլիս, 1919: Նոյնի, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, Ա. եւ Բ. Մաս, Կ. Պոլիս, 1924; Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, տարրական դասընթացք, Է. տպագրութիւն, Իսթանպուլ, 1947; Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին դասընթացք, Անթիլիաս-Լիբանան, 1980; Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, Թ. տպագրութիւն, իսթանպուլ, 1995:

⁵ **Շանթ Լեւոն**, Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի, երկրորդ պրակ, դպրոցական վեցերորդ տարուան համար, Պէյրութ, 1950; Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի, երրորդ պրակ, դպրոցական եօթներորդ տարուան համար, Պէյրութ, 1950; Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի, չորրորդ պրակ, դպրոցական ութերորդ տարուան համար, Պէյրութ, 1950; եւ այլն:

⁶ **Թէօլէեան Մինաս**, Քերականութիւն արդի հայերէնի, Ա. գիրք, Հալէպ, 1950:

⁷ **Մելքոնեան Զարեհ**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէնի, Հալէպ, 1950: **Նոյնի**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, տարրական դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, վերամշակուած, Պէյրութ, 1966; Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, նախապատրաստական դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1968; Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966; Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք), Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973; Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, նախապատրաստական դասընթացք, Ե. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1983:

⁸ **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (Նախակրթարանի Ե.-Զ. կարգերուն համար), Հալէպ, 1962: Նոյնի, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, Հալէպ, 1982; Քերականութեան դասեր, Գ. գիրք, Հալէպ, 1995:

⁹ Տե՛ս **Չոլաքեան Յ.**, **Ֆիշենկճեան Ա.**, Գրական արեւմտահայերէնի ուսումնասիրութեան պատմութիւն, Երեւան, 2016, էջ 137- 158:

Հայաստանի Սփիւռքահայութեան հետ կապի կոմիտէի ստեղծումէն ետք, Հայրիենիք-Սփիւռք կապերը առաւել ամրապնդուեցան: Կոմիտէն նախաձեռնեց սփիւռքահայ տնօրէններու եւ ուսուցիչներու վերապատրաստում, կազմակերպեց սփիւռքահայ աշակերտներու այցը Հայաստան, ինչպէս նաեւ հայրենի մտաւորականներու եւ մարզական խումբերու այցը Սփիւռք: Կոմիտէն վաթսունական թուականներու երկրորդ կիսուն Սփիւռքի դպրոցներու համար պատրաստեց արեւմտահայերէնի դասագիրքեր եւ առաքեց Սփիւռք: Սփիւռքի կարգ մը դպրոցներ օգտագործեցին այդ դասագիրքերը, ոմանք՝ ոչ: Լեզուաբան Յովիկ Պերթիզեան կը պարզաբանէ վերոյիշեալ երեւոյթը. «Հայաստանի սփիւռքահայութեան հետ կապի կոմիտէն սփիւռքահայերուս նուիրեց, յատկապէս մեզի համար պատրաստուած, արեւմտահայերէնի դասագիրքեր՝ մեծ քանակութեամբ, որոնց մէջ օգտագործուած քերականական եզրերը եւ դասաւանդման համակարգն ու եղանակը մեծաւ մասամբ կը տարբերէին մինչ այդ դպրոցներուն մէջ որդեգրուածէն»: Պերթիզեան կը նշէ այլ պատճառ մը եւս. «մնացին անգործածելի, որովհետեւ մեր դպրոցներուն մէջ դասաւանդող ուսուցիչները մեծաւ մասամբ տեղեակ չէին անոնց բովանդակութենէն»¹⁰:

Եօթնասունական թուականներուն ուսումնառութեան համար Հայաստան մեկնող երիտասարդները, յատկապէս լեզուի բնագաւառի մէջ, շփում ունեցան յայտնի լեզուաբաններու հետ, ուսումնասիրեցին հայոց լեզուի պատմութիւնն ու անոր անցած ճանապարհը ու հարուստ գիտելիքներով վերադարձան ծննդավայր՝ նպաստելու Սփիւռքի դպրոցներուն: Այդպէս ալ եղաւ: Այդ փաղանգին միացան օտար համալսարաններու մէջ ուսում ստացած երիտասարդներ, որոնք հայոց լեզու եւ գրականութիւն դասաւանդեցին, սերունդներ պատրաստեցին. անոնցմէ ոմանք դարձան լրագրողներ, խմբագիրներ, ուսուցիչներ, տնօրէններ եւ այլն, սակայն չհամախմբուեցան ու չմշակեցին, չվերամշակեցին

¹⁰ **Պերթիզեան Յովիկ**, Արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերու այլազանութիւնն ու անկէ յառաջացած շփոթը, «Ազդակ» օրաթերթ, <http://www.aztagdaily.com/archives/30284>:

ու գիտական հարթակի վրայ չփորձեցին դնել արեւմտահայերէնի մեր ժառանգութիւնը:

1980 թ.-ին, Պէյրութի մէջ Սիմոն Սիմոնեանի եւ Սարգիս Պալեանի¹¹ վերամշակմամբ լոյս կը տեսնէ Նոր քերականութիւն, Ա. գիրք, Գ. տպագրութիւնը: Հեղինակները նախաբանի մէջ կը պարզաբանեն վերամշակուած տարբերակի անհրաժեշտութիւնը. «Հայերէնի վիճակուած գաղթային ու մասնաւոր պայմանները՝ մէկ կողմէն եւ գրեթէ սուրացող ժամանակի պարտադրած փոփոխութիւնները լեզուին վրայ՝ միւս կողմէն, անհրաժեշտ կը դարձնեն գաղթահայերէնը ուսուցանել մատչելի, պարզ, հետաքրքրող, գրեթէ հմայող մեթոտով մը...»¹²:

1988 թ.-ին, Պուլէնոս Այրէսի մէջ լոյս կը տեսնէ Պետրոս Հաճեանի¹³ Պարզ քերականութիւն, Ա., Բ., Գ. գիրքերը: 1989 թ.-ին, Աթէնքի մէջ՝ Յարութիւն Քիւրքճեանի Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի (Արեւմտահայերէն), Ա., Բ. եւ Գ. գիրքերը¹⁴: 1990-ական թուականներուն Պէյրութի մէջ լոյս կը տեսնէ Կարօ Առաքելեանի Արդի հայերէնի քերականութիւն, Ա. գիրքը¹⁵: Մէկ տարի ետք նոյն հեղինակի Արդի հայերէնի քերականութիւն, Ա., Բ. Գ. գիրքերը¹⁶: 2001-2004 թթ. Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւմտեանթեմի ազգային վարչութեան հրատարակութեամբ լոյս կը տեսնէ Մեր

¹¹ **Սիմոնեան Սիմոն, Պալեան Սարգիս**, Նոր քերականութիւն, Ա. գիրք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1980:

¹² **Սիմոնեան Սիմոն, Պալեան Սարգիս**, նշ. աշխ., էջ 5:

¹³ **Հաճեան Պետրոս**, Պարզ քերականութիւն, Ա. գիրք, Պուլէնոս Այրէս, 1988; նոյնի Պարզ քերականութիւն, Բ. գիրք, Պուլէնոս Այրէս, 1988; Հաճեան Պետրոս, Պարզ քերականութիւն, Գ. գիրք, Պուլէնոս Այրէս, 1988:

¹⁴ **Քիւրքճեան Յարութիւն**, Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի (Արեւմտահայերէն), (Միջնակարգ բաժնի Ա. տարի), Աթէնք, 1989; նոյնի Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի (Արեւմտահայերէն), (Միջնակարգ բաժնի Բ. տարի), Աթէնք, 1989 եւ Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի (Արեւմտահայերէն), Գ. տարի, Աթէնք, 1989: Քիւրքճեան անլի ուշ կը պատրաստէ աշխատանքի տետրակ:

¹⁵ **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Ա. գիրք, Պէյրութ, 1997:

¹⁶ **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Ա. գիրք, Պէյրութ, 1998; Նոյնի Արդի հայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998; Արդի հայերէնի քերականութիւն, Գ. գիրք, Պէյրութ, 1998:

Լեզուն ¹⁷, ²¹⁸, ³¹⁹, ⁴²⁰, ⁵²¹, ⁶²², ⁷²³, ⁸²⁴ գիրքերը, որոնցմէ իւրաքան-
չիւրը իր կողքին կ'ունենայ եւ աշխատանքային /վարժութիւններու/,
եւ Լեզուական վարժութիւններու գիրք²⁵:

2009 թ.-էն ետք Հալէպի մէջ լոյս կը տեսնէ Յակոբ Չոլաքեանի
Անդաստան Ա., Բ. գիրքերը /գիրք լեզուի եւ գրականութեան/²⁶:
2010-ին Անդաստան Գ.-ը²⁷: 2012 թ.-ին Անդաստան Դ., Ե.²⁸: 2014-
ին Անդաստան Զ.²⁹: Պէյրուքի մէջ ալ Կարօ Առաքելեանի, Աղանի
Ֆըստըզեան Դիւրին հայերէն, Ա.³⁰, Բ.³¹, Գ.³² գիրքերը:

¹⁷ **Կապուրեան Լիզա, Վարդապետեան Սօնա եւ Վարդապետեան Ալիս**, Մեր լեզուն 1, Լոս Անճելլոս, 2002:

¹⁸ **Եաղեան Վարդի, Մամիկոնեան Արմիկ եւ Կապուրեան Լիզա**, Մեր լեզուն 2, Լոս Անճելլոս, 2002:

¹⁹ **Թօփեան Սօնիկ, Կապուրեան Լիզա եւ Վարդապետեան Սօնա**, Մեր լեզուն 3, Լոս Անճելլոս, 2000:

²⁰ **Կապուրեան Լիզա, Շանթ Արփի եւ Գարակիլեան Մարլէն**, Մեր լեզուն 4, Լոս Անճելլոս, 2001:

²¹ **Կապուրեան Լիզա, Շանթ Արփի**, Մեր լեզուն 5, Լոս Անճելլոս, 2001:

²² **Քիւրքեան Յարութին, Քիւրքեան-Գալայճեան Մարօ**, Մեր լեզուն 6, Լոս Անճելլոս, 2001:

²³ **Քիւրքեան Յարութին, Քիւրքեան-Գալայճեան Մարօ**, Մեր լեզուն 7, Լոս Անճելլոս, 2001:

²⁴ **Քիւրքեան Յարութին, Քիւրքեան-Գալայճեան Մարօ**, Մեր լեզուն 8, Լոս Անճելլոս, 2004:

²⁵ Լեզուական վարժութիւններու գիրք, Բ., Գ., Դ. գիրք, հրատարակութիւն Հիւսիսային Ամերիկային Արեւմտեան թեմի ազգային վարչութեան, Բ. տպագրութիւն, անթուակիր: Լեզուական վարժութիւններու գիրք, Ե., Զ. գիրք, հրատարակութիւն Հիւսիսային Ամերիկային Արեւմտեան թեմի ազգային վարչութեան, անթուակիր:

²⁶ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Ա., Բ., Հալէպ, 2009:

²⁷ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Գ., Հալէպ, 2010

²⁸ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Դ., Հալէպ, 2012; Ե., Հալէպ, 2012:

²⁹ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Զ., Հալէպ, 2014:

³⁰ **Առաքելեան Կարօ, Ֆըստըզեան Աղանի**, Դիւրին Հայերէն 1, Մաս Ա., Պէյրուք, 2006: Դիւրին Հայերէն 1, Մաս Բ., Բ. տիպ, Պէյրուք, 2007: Դիւրին Հայերէն 1, Բ. տիպ, Պէյրուք, 2008: Դիւրին հայերէն, 1-Ա. մաս, Պէյրուք, 2011: Դիւրին հայերէն, 1-Բ. մաս, Պէյրուք, 2015:

³¹ **Առաքելեան Կարօ, Ֆըստըզեան Աղանի**, Դիւրին Հայերէն 2, Բ. տիպ, բարեփոխուած, Պէյրուք, 2007:

³² **Առաքելեան Կարօ, Ֆըստըզեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Գ. գիրք, Բ. հրատարակութիւն՝ բարեփոխուած, Պէյրուք, 2010:

Արդ, արեւմտահայերէնը չունեցաւ լեզուական պետական կարգաւորում, չունեցաւ ամբողջական ու լիակատար քերականութիւն, որ Ի. դարու վերջի քառորդին ուղեցոյց դառնար Սփիւքի արեւմտահայ հատուածին եւ Հայրենի հետազօտողներուն:

2018 թ.-ին լոյս տեսաւ Յ. Չոլաքեանի աշխատասիրութեամբ «Արեւմտահայերէնի քերականութիւն» կանոնակարգ եւ խնդիր, Ա. գիրքը³³, ուր կը ներկայացուին արեւմտահայերէնի գոյական, ածական, թուական եւ դերանուն խօսքի մասերուն ձեւաբանական ու շարահիսական առանձնայատկութիւնները:

Այսպէս, առ այսօր Սփիւքի տարբեր համայնքներու մէջ լոյս կը տեսնեն արեւմտահայերէնի տարաբնոյթ դասագիրեր, որոնք քերականական անկախ (նոյն օրէնքի) մեկնաբանութեամբ հանդէս կու գան:

Արեւմտահայերէնի քերականութեան պատմութեան ուսումնասիրութեան նուիրուած այս աշխատութիւնը կ'ուսումնասիրէ 1950-1960-ական թուականներէն ետք Սփիւքի տարբեր համայնքներէն ներս լոյս տեսած արեւմտահայերէնի քերականութեան ուսուցման համար հրապարակի վրայ եղող դասագիրք-ձեռնարկներու հեղինակներու մօտեցումը քերականական այս կամ այն հարցին կապակցաբար:

Շարադրանքի մէջ բազմիցս կը յիշատակեմ Արմենակ Եղիայեանի ուսումնասիրութիւնը, որ ոչ թէ դասագիրք է (ինչպէս գիրքի մէջ ներկայացուած ուսումնական ձեռնարկները), այլ շուրջ 500 էջնոց գիտական ընդգրկուն հետազօտութիւն՝ «Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց»³⁴:

Այնուամենայնիւ, լեզուի մասին գիտելիքներ հաղորդելու, լեզուաուսուցողական, կանոնակարգման ուղղորդողը դասագիրքն է սփիւքեան իրականութեան մէջ: Այդ դասագիրքերը թէւ պատրաստուած են Սփիւքի պայմաններուն (միջավայր, կրթական համակարգ եւ այլն) համահունչ, սակայն անոնք կը տարբերին կառուցուածքով, եզրոյթներով եւ քերականական կարգերով:

³³ **Չոլաքեան Յակոբ**, Արեւմտահայերէնի քերականութիւն, կանոնակարգ եւ խնդիր, Ա. գիրք, Երեւան, 2017:

³⁴ **Եղիայեան Արմենակ**, Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, Պէյրութ-Լիբանան, 2015:

Ուստի դասագիրքերը մատուցելու գերխնդիրներէն է հաշուի առնել տուեալ երկրի ուսումնակրթական ծրագիրը, միջավայրի պայմանները, երկրի պետական լեզուն, միաժամանակ ունենալ դասաւանդած առարկայի ծրագիրը եւ տուեալ դասագիրքը դասաւանդելու եղանակը: Ասոնց բացակայութեամբ՝ ուսուցիչը չի կրնար ապահովել ուսուցման աշխատանքի արդի գիտամանկավարժական անհրաժեշտ մակարդակը:

ՁԵՒԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ձեաբանութիւնը «կ'ուսումնասիրէ եւ կ'ուսուցանէ բառերու այն բոլոր ձեւափոխութիւններուն կանոնները, որոնցմով բառերը իրարու կը կապուին եւ կը կազմեն նախադասութիւն», կը գրէ Առաքելեան³⁵:

Հայերէնի բառերը, իրենց արտայայտած ընդհանուր իմաստներուն համաձայն, կարելի է բաժնել խումբերու, որոնք կարգ մը քերականներուն կողմէ կը կոչուին մասունք բանի կամ խօսքի մասեր³⁶:

Արեւմտահայերէնի արդի քերականութեան մէջ խօսքի մասերը թիւով կը տարբերին, ըստ դասագիրքերու հեղինակներու, որոնցմէ ոմանք կը թուեն ութ, իսկ ուրիշներ՝ թիւով տասը: Այսպէս.

Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուրներ կը գրեն, որ «Տաս տեսակ բառ կայ, որոնք խօսքի մասերը կը կազմեն» եւ կը թուարկէ՝ «Անուն, յօդ, ածական, դերանուն, բայ, դերբայ, մակբայ, նախադրութիւն, շաղկապ եւ ձայնարկութիւն»³⁷:

Յովհաննէս Գազանճեանի, Մկրտիչ Մկրտիչեանի եւ Շահնուր Շահէնի ³⁸ համաձայն բառերը «խօսքի մէջ իրենց ունեցած պաշտօնին եւ բնութեան նայելով»³⁹ եւ կամ «իրենց ընդհանուր իմաստին համաձայն»⁴⁰ կը բաժնուին ութ տեսակի, որոնք կը կոչուին խօսքին մասեր՝ անուն կամ գոյական, դերանուն, բայ, ածական, մակբայ, աղընթերադրութիւն Մ. /Մկրտիչեան/- նախա-

³⁵ **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Ա. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 135:

³⁶ Չոլաքեան կը գրէ, որ «Մասունք-բան»-ի եզրոյթը շատ անելի ուշ ժամանակներու մէջ փոխարինուած է խօսքի մասեր եզրոյթով:

³⁷ **Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուր**, «Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի», Կ. Պոլիս, 1902, էջ 23:

³⁸ **Շահէն բժ. Շահնուր**, Համառօտ քերականութիւն եւ ուղղագրութիւն հայերէն լեզուի, Բ. գիրք, Ը. տպագրութիւն, Իսթանպուլ, 2001, էջ 29:

³⁹ **Գազանճեան Յովհաննէս**, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին դասընթացք, Անթիլիաս-Լիբանան, 1980, էջ 17:

⁴⁰ **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (Նախակրթարանի Ե.-Զ. կարգերուն համար), Հալէպ, 1962, էջ 31:

դրություն /Գազանճեան/, շաղկապ եւ ձայնարկություն⁴¹: Մինչդեռ Յ. Չոլաքեանի, Կ. Առաքելեանի մօտ խօսքի մասերը թիւով տասն են՝ անուն կամ գոյական, ածական, դերանուն, թուական, բայ, մակբայ, կապ (նախադրություն, առընթերադրություն, հոլովառու), շաղկապ, վերաբերություն (վերաբերական) կամ եղանակաւորող բառեր եւ ձայնարկություն:

Զարեհ Մելքոնեան «Գործնական քերականություն արդի հայերէն լեզուի» դասագիրքի Բ. մասով «Քերականական լուծում» անուն տակ կ'անդրադառնայ խօսքի մասերուն/ առանց գործածելու խօսքի մաս արտայայտությունը/ եւ անոնց քերականական ու շարահիսական առանձնայատկություններուն: Անոնցմէ Մելքոնեան կը յիշէ՝ բայը, գոյականը, դերանունը, ածականը, մակբայը, յարադրությունը, կոչականը, շաղկապը եւ ձայնարկությունը, թիւով ինն են:

Պետրոս Հաճեան «Պարզ քերականություն», Ա. գիրքի, ծանօթություն բաժինին մէջ խօսքի մասերը հետեւեալ ձեւով կը համակարգէ.

- Բայը եւ դերբայը:
- Անունը կամ գոյականը, դերանունը եւ յօդը:
- Անփոփոխ բառերը, ածական, մակբայ, ձայնարկություն,

շաղկապ, կապ: Հեղինակը կը գրէ, որ «Այս կերպ որդեգրած ենք յատուկ մտահոգութեամբ, նկատի ունենալով ուսումնական եւ միջավայրային բոլոր այն պայմանները, որոնց մէջ հասակ կը նետէ հարաւամերիկեան հայ աշակերտությունը»⁴²: Յարութին Քիրքճեան «Նոր քերականություն հայերէն լեզուի» /արեւմտա-

⁴¹ Հայր Արսէն Այտընեանի համաձայն խօսքի մասերը թիւով ութ են՝ անուն, դերանուն, բայ, դերբայ (թեքուող խօսքի մասեր, զորս Այտընեան կ'անուանէ փոփոխականք), մակբայ, նախադրություն, շաղկապ, միջարկություն (անթեք խօսքի մասեր, զորս կ'անուանէ անփոփոխք): Տե՛ս **Չոլաքեան Յակոբ եւ Ֆիշենկճեան Անի**, Գրական արեւմտահայերէնի պատմութեան ուսումնասիրություն, Երեւան, 2016, էջ 11: Զապէլ Տօնէեանի /Աստուրեանի/ մօտ թիւով տասն են հետեւեալ հերթականութեամբ. անուն, յօդ, ածական, դերանուն, բայ, դերբայ, մակբայ, նախադրություն, շաղկապ, ձայնարկություն: Տե՛ս **Տօնէեան Զապէլ**, Գործնական քերականություն արդի աշխարհաբարի, Բ. գիրք, Կ. Պոլիս, 1899, էջ 23:

⁴² **Հաճեան Պետրոս**, Պարզ քերականություն, Ա. գիրք, Պուլէնոս Այրէս, 1988, էջ 3:

հայերէն- Ա. տարի/ դասագիրքին մէջ չի գործածեր մասունք բանի կամ խօսքի մաս արտայայտութիւնները. անոնց փոխարէն կը նշէ՝ ա-Գոյականի ընտանիքէն, գոյականներ ու անձնականներ, որակականները, թուականները, ցուցականները, ստացականները, անորոշներ եւ յարաբերականներ:

բ- Բայ

գ-Մակբայ

դ-կապակցողներ- կապ, շաղկապ:

Սակայն Քիւրքճեան «Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի» / արեւմտահայերէն- Բ. տարի/ դասագիրքի մէջ «Ընդհանուր դիտողութիւն» խորագիրով կ'անդրադառնայ «Խօսքի մասեր»-ուն հետեւեալը պարզաբանելով. «Քերականական եւ հայագիտական զանազան ուսումնասիրութիւններու մէջ՝ կը հանդիպինք «Անձնական դերանուն» բնորոշումին, որ լրիւ կը նոյնանայ մեր «Անձնական»-ին հետ»: «Դերանուն հասկացութեամբ ընդհանրապէս կը հասկցուի «անուն փոխարինող բառ»»⁴³: Կը թուարկէ նաեւ, անձնական դերանունէն բացի, յարաբերականները, ստացականները, ցուցականները, հարցականներն ու անորոշները⁴⁴:

Արդարեւ, ուսումնասիրելով վերոյիշեալ հեղինակներու հիմնաւորումը Խօսքի Մասին վերաբերեալ, կարելի է ըսել որ այսօր ընդունուած տարբերակը թիւով տասն է՝ անուն կամ գոյական, ածական, դերանուն, թուական, բայ, մակբայ, կապ, շաղկապ, վերաբերականն ու ծայնարկութիւնը:

Այս աշխատութեամբ մենք համեմատական քննութեամբ պիտի փորձենք երեւան հանել միայն Գոյական եւ Բայ խօսքի մասերու քերականական համակարգի տարբերութիւնը մասամբ անդրադառնալով անոնց շարահիւսական համամանութիւններուն ու տարբերութիւններուն:

⁴³ **Քիւրքճեան Յարութիւն**, Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի /արեւմտահայերէն/ Բ. տարի, Աթէնք, 1989, էջ 54

⁴⁴ Քիւրքճեան կը գրէ, որ «Գործածեցինք գոյականներ, որակականներ, ստացականներ, ցուցականներ եւն. բնորոշումները՝ առանց ծանրացնելու զանոնք Անուն, Դերանուն, կամ Ածական ճշգրտումներով»: Տես **Քիւրքճեան Յարութիւն**, Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի, էջ 54-55:

ԽՕՍՔԻ ՄԱՍԵՐ

1) ԳՈՅԱԿԱՆ

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԴԻՐ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Ա- Գոյականին առումները (Յօդերը)-

Զարեհ Մելքոնեան «գոյական եւ իր տեսակները» բաժինով կը բնութագրէ գոյականը՝ «ինչ որ կայ աշխարհի վրայ՝ անուն մը ունի: Քերականութեան մէջ այդ անուններուն կ'ըսենք գոյական»: Գոյական եւ անուն նոյնն են քերականութեան մէջ՝ կը գրէ հեղինակը: Կ'անդրադառնայ.

- գոյականի յատուկ, հասարակ, նիւթական, վերացական⁴⁵ եւ հաւաքական հասկացութեանց,
- գոյականի յօդի, թիւի եւ հոլովի մասին:

Գոյականին յօդերն են՝

- «ս», առաջին դէմքի համար,
- «դ» երկրորդ դէմքի համար,
- «ն» եւ «ը» յօդերը երրորդ դէմքի համար: «Ն»-ն՝ կ'աւելցնենք բաղաձայնով վերջացող բառերուն վրայ, իսկ «ը»-ը՝ ձայնաւորով վերջացողներուն: Վերոնշեալները «Ս, Դ, Ն, Ը»-ն հեղինակը կը կոչէ դիմորոշ յօդ: Սակայն առանձնացնելով «Ն»-ն ու «Ը»-ն, կը գրէ. «Ն» եւ «Ը» յօդերը կը կոչուին դիմորոշ, երբ գոյականին որո՞ւ պատկանիլը, այսինքն՝ քանիերորդ դէմք ըլլալը կ'որոշուի»: Իսկ նոյն յօդերը կը կոչուին որոշիչ, երբ « ...այն գոյականը որուն վրայ աւելցուած են՝ դէմք չունի»: Օրինակ՝

«Ն-Ը» դիմորոշ. «իր գիրքը», «Զաւէնին գիրքերը»:

«Ն-Ը» որոշիչ. «Այդ գիրքը», «միւս գօտին» եւ այլն⁴⁶:

⁴⁵ Մտային-հոգեկան, գործողութիւն եւ վիճակ ցոյց տուող բառերը վերացական են: Մելքոնեանի համար «թիւն, անք, ում, ոյթ» մասնիկներով վերջացող գոյականները վերացական են:

⁴⁶ Տե՛ս **Մելքոնեան Զարեհ**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966, էջ 80: Նոյնի, նշ. աշխ., Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 80:

Մինչդեռ Այտընեան «ս եւ դ» յօդերը կը համարէ դերանուանական յօդեր⁴⁷: Իսկ Յովհաննէս Գազանճեանի համար «Յօդ կը կոչուին ս, դ, ն եւ ը գիրերը, որոնք գոյականին ծայրը կը կցուին եւ անոր իմաստը ճշդելու կամ որոշելու կը ծառայեն»: Գազանճեան կը գրէ, որ «Յօդը երկու տեսակ է որոշիչ եւ դիմորոշ»⁴⁸:

Մկրտիչ Մկրտիչեան գոյականին թեքական երրորդ յատկանիշը կը համարէ յօդը: Հեղինակին համաձայն յօդերը չորս տեսակ են՝

- **Որոշիչ** են միայն Ն եւ Ը յօդերը, երբ գոյականը ուրիշ գոյականէ զանազանելու կը ծառայեն: «Գիրքը բաց»:

- **Ստացական** են Ս, Դ, Ն, Ը յօդերը, երբ ցոյց տան, թէ գոյականը որո՞ն կը պատկանի: «Գիրքս, գիրքդ, գիրքը»:

- **Դիմորոշ** են Ս, Դ յօդերը, երբ գոյականին առաջին կամ երկրորդ դէմքը տալու կը ծառայեն: «Աշակերտներս գոգնոց կը հագնինք»:

- **Ցուցական** են Ս, Դ յօդերը, երբ գործածուած են ցուցական իմաստով եւ կը համապատասխանեն այս եւ այդ բառերուն: «Քաղաքիս բնակչութիւնը»⁴⁹:

Յ. Քիւրքճեան Ը կամ Ն մասնիկը կը կոչէ յօդ-որոշիչ, «որ, միանալով գոյականին, անոր նշած առարկան կը դարձնէ որոշ, մասնայատուկ առարկայ մը /ծորը, յովազը/»⁵⁰: Շարունակելով կը նշէ, որ անձնական դերանուններուն յաջորդող գոյականներու ստացած –ը կամ –ն մասնիկը «յօդ որոշիչ չէ, այլ ստացական»: Կը բացատրէ նաեւ «Ը- Ն» յօդ-որոշիչ եւ յօդ ստացականներու գործածութեան եղանակը արեւմտահայերէնի մէջ⁵¹:

⁴⁷ **Չոլաքեան Յակոբ եւ Ֆիշենկճեան Անի**, Գրական արեւմտահայերէնի պատմութեան ուսումնասիրութիւն, Երեւան, 2016, էջ 22:

⁴⁸ «Որոշիչ յօդ են միայն ն եւ ը գիրերը, որոնք պարզապէս գոյականը կ'որոշեն: Դիմորոշ են ս, դ, ն, ը յօդերը, որոնք գոյականին որո՞ւ վերաբերիլը կ'որոշեն»: Տեն **Գազանճեան Յովհաննէս**, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին դասընթացք, Անթիլիաս-Լիբանան, 1980, էջ 22: Նոյնի, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, Թ. տպագրութիւն, իսթանպուլ, 1995, էջ 22:

⁴⁹ **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (Նախակրթարանի Ե.- Զ. կարգերուն համար), Հայէպ, 1962, էջ 55-56:

⁵⁰ **Քիւրքճեան Յարութիւն**, Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի, /արեւմտահայերէն/ Բ. տարի, Աթէնք, 1989, էջ 34:

⁵¹ **Քիւրքճեան Յարութիւն**, նշ. աշխ., էջ 34-35:

4. Առաքելեան «Գոյականին որոշեալ եւ անորոշ առումները» մասով կ'անդրադառնայ յօդերուն: Հեղինակը անորոշ առումով գործածուած գոյականներուն հետ կ'առաջարկէ գործածել **ՄԸ, ՈՐԵՒԷ եւ ՈՆԷԷ** բառերը, մինչդեռ որոշեալ առումով գործածուող գոյականներուն համար՝ Ն-ը եւ Ը-ը որոշիչ յօդերը⁵²: Օրինակներ «Աշակերտները նստած են տերեւախիտ ծառի մը տակ» /ծառի մը գործածուած է անորոշ առումով/, «Որեւէ անասուն կրնայ վնասակար ըլլալ: /անասուն գոյականը գործածուած է անորոշ առումով՝ որեւէ բառին հետ, կ'ըսէ Կ. Առաքելեան/:

3. Չոլաքեանի համար եւս «Գոյականը որոշեալ է, երբ իրեն կցուած կ'ըլլան ս, դ, ը կամ ն յօդերը՝ մայրս, մայրդ, մայրը»: Իսկ անորոշ է, «Երբ կը գործածուի առանց որեւէ յօդի՝ ծառ, ծառեր... : - Երբ կը գործածուի **մը** յօդին հետ՝ մարդ մը տեսայ, ծառ մը տնկեցի ...»: «Յօդը մըն ձեւը կը ստանայ էական բայէն առաջ՝ տեսածս մարդ մըն է, տնկածս ծառ մըն է»⁵³: Հեղինակը շարունակելով յօդերու մասին իր բացատրութիւնը կը գրէ, որ Ս եւ դ որոշիչ յօդերը դրուելով գոյականի մը վրան կրնան ցոյց տալ, «թէ ան որուն կը պատկանի՝ գիրքս (իմ գիրքը), գիրքդ (քու գիրքը): Անոնք կը համապատասխանեն իմ, քու դերանուններուն եւ յաճախ միասին կը գործածուին՝ իմ գիրքս, քու գիրքդ: Այս առումով գործածուող ս եւ դ յօդերը կը կոչուին **ստացական յօդեր**: Ն կամ ը որոշիչ յօդը առանց անոր եւ իր դերանուններուն չի կրնար տալ այդ առումը»⁵⁴: Սակայն «ս եւ դ որոշիչ յօդերը գոյականներուն վրայ դրուելով երբեմն անոնց կու տան Ա. եւ Բ. դէմքի առում: Այդ առումով ս եւ դ յօդերը կը կոչուին դիմորոշ յօդեր: Այսպէս՝

- **Աշակերտս այս դիմումագիրը կը ներկայացնեմ:**
- **Աշակերտներդ պէտք է յարգէք օրէնքը**⁵⁵:

⁵² **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Ա. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 164-165: Առաքելեան այլ դասագիրքի մէջ կը գրէ. «Ս, դ, ն, ը գոյականին որոշեալ առում կու տան. անոնք որոշիչ յօդեր են: Ը կը ստանան բաղաձայնով վերջացող բառերը, իսկ ն կը ստանան ձայնաւորով վերջացող բառերը»: Տես **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսրըզճեան Աղանի, Դիրին հայերէն**, գիրք 1, Բ. մաս, Պէյրութ, 2004, էջ 84:

⁵³ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան Բ., Հալէպ, 2009, էջ 55:

⁵⁴ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան Բ., էջ 123

⁵⁵ Նոյն տեղը, էջ 112: Այս մասին տես նաեւ **Չոլաքեան Յակոբ**, Արեւմտահայերէնի քերականութիւն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ), Ա. գիրք, Երեւան, 2017, էջ 103- 119:

Եզրակացնելով կարելի է ըսել, որ յօդերէն՝

- Ս- դ, ստացական է, նաեւ դիմորոշ:
- Ն- ը, որոշեալ,
- եւ Մը-ն՝ անորոշ:

Մ. Մկրտիչեանի համաձայն բառերը, որոնք գոյականի մը կամ երեւոյթի⁵⁶ մը անունն են, կը կոչուին անուն կամ գոյական: Երկու տեսակ են՝ հասարակ եւ յատուկ: Հասարակ անունը, Մկրտիչեանի բացատրութեամբ ունի երեք ենթատեսակ.

1) Նիւթական հասարակ անուն. նիւթէ կազմուած գոյականի մը անունն է. օրինակ՝ մարդ, անտառ, գայլ, աստղ, գիրք եւ այլն:

2) Վերացական հասարակ անուն. անմարմին երեւոյթի մը կամ գաղափարի անունն է: Օրինակ՝ վախ, ուժ, պատիւ եւ այլն:

3) Բայանուն⁵⁷. բառեր, որոնք գործողութեան անունն են: Օրինակ՝ վազք, խնդուք, լուծում, նահանջ եւ այլն:

Գոյականներու խմբական անունները կը կոչուին հաւաքական անուն: Օրինակ՝ ժողովուրդ, բանակ, ազգ, բազմութիւն եւ այլն:

Անունին թեքական յատկութիւնները թիւ /եզակի, յոգնակի/, հոլով եւ յօդ ունենալն է. տասնմէկերորդ դասով՝ Մ. Մկրտիչեան մատնացոյց կ'ընէ գոյականի թեքուող յատկութիւնը (կ'ունենայ թիւ, հոլով, եւ յօդ)⁵⁸,

Բ) Գոյականի յոգնակի թիւի քերականական կարգի զուգադրական քննութիւն

Արեւմտահայերէնի գոյականներու եւ գոյականաբար գործածուած բառերու յոգնակի թիւը ունի քերականական կարգ: Գոյականներու յոգնակի թիւի կազմութեան ատեն քերականական յատուկ օրէնքներու կ'ենթարկուին միավանկ, մէկուկէս վանկանի, բազմավանկ եւ յատկապէս այն բարդ բառերը, որոնց երկրորդ բաղադրիչը (կամ վերջնաբաղադրիչը) միավանկ է:

⁵⁶ Մկրտիչեանի բացատրութեամբ երեւոյթ բառը կը գործածուի աննիւթ իմացումներուն համար:

⁵⁷ Բայը գործողութիւն կ'արտայայտէ, մինչդեռ բայանունը գործողութեան անուն է:

⁵⁸ Մկրտիչեան չի յիշեր դէմքը, որովհետեւ բոլոր գոյականները ունին մէկ դէմք՝ երրորդ դէմք:

Գոյականական յոգնակի թիւի քերականական կարգի զուգահրական քննութեան ուսումնասիրութիւնը ունի այժմէականութիւն, որովհետեւ այսօր եւ մամուլի, եւ դպրոցական դասագիրքերու մէջ կը հանդիպինք նոյն բառի յոգնակի թիւի կազմութեան տարբեր ձեւերու, որոնք անկախ հեղինակի այս կամ այդ քերականական հիմնաւորումին շփոթ սկսած է յառաջացնել եւ հայագիտական հիմնարկներու ուսանողութեան եւ հայերէնաւանդ ուսուցիչին: Ուստի այս բաժինի մէջ եւս մենք զուգահրական քննութեան լոյսին տակ պիտի ներկայացնենք տարբեր հեղինակներու մօտ տեղ գտած բացատրութիւններն ու հիմնաւորումները տուեալ հարցի վերաբերեալ:

Գոյականի ունի երկու թիւ՝ եզակի եւ յոգնակի: Մէկ գոյական կամ մէկ երեւոյթ ցոյց տուող անունը եզակի է: Մէկէ աւելի գոյական կամ երեւոյթ ցոյց տուող անունները յոգնակի են: Յոգնակերտ մասնիկներն են՝ ԵՐ, ՆԵՐ, Ք, ԻԿ:

1- ԵՐ յոգնակերտ մասնիկ կը ստանան

- միավանկ (ծով-ծովեր, պատ-պատեր, հաւ-հաւեր/ եւ մէկ ու կէս վանկ ունեցող բառերը (աստղ-աստղեր, վագր-վագրեր, անգղ-անգղեր/,

- կազմութեամբ այն բարդ գոյականները, որոնց վերջին արմատը միավանկ է եւ իր իմաստը պարտադրած է բառին. օրինակ՝ շոգենաւ-շոգենաւեր, ջրաներկ-ջրաներկեր եւ այլ: Մ. Մկրտիչեան կը նշէ, որ բացառութիւն կը կազմեն **ՊԵՏ** երկրորդ արմատով կազմուած բառերը եւ անյօդակապ բարդութիւնները, որոնց յոգնակին կը ստանայ **ՆԵՐ**: Օրինակ՝ զօրապետ-զօրապետներ, գիւղապետ-գիւղապետներ, փողկապ-փողկապներ եւ այլն:

2- ՆԵՐ յոգնակերտ մասնիկը կը ստանան

- բազմավանկ գոյականները. օրինակ՝ դպրոց-դպրոցներ, պայուսակ-պայուսակներ եւ այլն:

Մկրտիչեան գրաբարի լեռն, դուռն, գառն, թոռն, եզն, մալոն բառերու յոգնակիի կազմութեան մասին կը խօսի այս բաժինին մէջ եւ օրինակներով կը բացատրէ, որ կը ստանան ՆԵՐ յոգնակերտ մասնիկը: Սակայն օրինակներէն ետք կը բացատրէ,

որ այս բառերը գրաբարի մէջ ունին Ն-ը հնչիւնը, որ ժամանակի ընթացքին կորսուած է, ուստի բառաբարդման, ածանցման եւ յոգնակիի կազմութեան ժամանակ Ն-ն ի յայտ կու գայ. ուրեմն կը դասուի միավանկ բառերու կարգին: Այս շփոթը չառաջացնելու համար նախընտրելի էր վերոյիշեալ բառերը դասել միավանկ բառերու շարքին:

Բացի **Եր-Ներ** յոգնակերտ մասնիկներէն, Մ.Մկրտիչեան յոգնակերտ մասնիկ կը յիշէ Ք-ն. կը նշէ, որ Ք-ը կը ստանան տեղացիութիւն արտայայտող գոյականները. օրինակ՝ գիւղացի- գիւղացիներ- գիւղացիք, մշեցի-մշեցիներ- մշեցիք, տղայ- տղաներ-տղաք. բացառութիւն կը կազմէ **մարդ** բառը, որուն յոգնակին Ք-ի փոխարէն կը ստանայ ԻԿ. օրինակ՝ մարդ- մարդեր- մարդիկ: Կ'անդրադառնայ նաեւ բառավերջի անծայն յ-ի ունեցող գոյականներու յոգնակի թիւի կազմութեան. շուկայ- շուկաներ /յ/ եւ այլն:

2. Մելքոնեան խօսելով գոյականի յոգնակիի կազմութեան քերականական կարգի մասին կը նշէ, անունի մը յոգնակին կազմելու համար, նոյնպէս, եզակիին վրայ կ'աւելցնենք «եր» / եթէ բառը միավանկ ու մէկուկէս վանկնոցէ՝ եւ «ներ» /եթէ բառը բազմավանկ է⁵⁹: Սակայն բազմավանկ բառ մը եթէ կազմութեամբ բարդ է, Մելքոնեան անոր յոգնակիի կազմութեան մասին հետեւեալը կը գրէ.

ա-Եթէ բարդ բառի վերջին վանկը անուն մըն է՝ զայն յոգնակի վերածելու համար սովորաբար կ'աւելցնենք «եր»: Իսկ եթէ բայարմատ մըն է՝ կ'աւելցնենք՝ «ներ»:

բ-Բայարմատ գործածուած անունները պէտք չէ անուն նկատել: Այսպէս. «Հայրենասէր» բառին մէջ «սէր»-ը սիրել բային արմատն է եւ կը նշանակէ «սիրող», մինչ «վիրակապ» բառին մէջ «կապ»-ը բային արմատ չէ, այլ պարզապէս «կապ» անունն է. «վիրակապ» կը նշանակէ վերքի կապ եւ ոչ թէ վերք կապող, կը գրէ հեղինակը:

գ- Կան կարգ մը բարդ բառեր, որոնց վերջին վանկը անուն մըն է, բայց գործածուած է իր բուն իմաստէն տարբեր իմաստով մը. օրինակ, «գինետուն» բառին «տուն» բառը այլեւս չի նշանակեր

⁵⁹ Տես **Մելքոնեան Զարեհ**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, էջ 80:

«բնակելիք տեղ» կը գրէ հեղինակը. ուրեմն այսպիսի բառերուն յոգնակին կը կազմենք «ներ» մասնիկով «գինե-տուն-ներ»:

դ-երթ բարդ բառը ածական է եւ գոյականաբար կը գործածուի՝ «ներ» կ'առնէ: Օրինակ՝ «ծակաչք-ծակաչքներ»⁶⁰:

Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուր, «Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի», գիրքին մէջ եւս անդրադարձած են մէկ ու կէս վանկանի բառերու յոգնակի թիւ կազմութեան:

Հեղինակներու համաձայն, «Մէկ ու կէս վանկ ունեցող բառերը **եր-ով** յոգնակի կ'ըլլան, երբ կէս վանկը բառին վերջին մասին վրայ է. արկղ-արկղեր, սանտր-սանտրեր, աստղ-աստղեր, տետր-տետրեր»: Իսկ **ներ** կը ստանան, երբ «կէս վանկը բառին սկիզբն է, ինչպէս գլուխ-գլուխներ, սրինգ-սրինգ-ներ»⁶¹: Ա. Եղիայեան եւս կը խօսի մէկուկէս վանկ ունեցող գոյականներու մասին եւ կը գրէ, որ անոնք «օժտուած են խուսափուկ արտասանուող ու չգրուող ը-ով մը»⁶²: Տէն աղիւսակը.

Կիսավանկը բառին սկիզբը-ներ	Կիսավանկը բառին վերջը-եր
Բնագդ, բնիկ, բլուր, բրիչ, գնորդ, գրող, դպիր, զրոյց, դպրոց, թրթուռ, լճակ, խնջոյք, խրատ, հիւս, մկան, վկայ, սխալ, սլաք, տնանկ.	Անգղ, աստղ, արկղ, զամփռ, դուստր, եգր, կայսր, սանտր, վագր, տետր.

Տողերուս հեղինակը համաձայն չէ վերոնշեալ հեղինակներու այն կարծիքին, որ առաջին աղիւսակի բառերը եւս /տէն աղիւսակը/ կը համարուին մէկ ու կէս վանկանի, որովհետեւ

⁶⁰ Տէն *Մեջբռնեան Զարեհ*, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, էջ 80:

⁶¹ Տէն *Տօնէեան Զապէլ*, Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի, Բ. գիրք, Կ. Պոլիս, 1899, էջ 27: Տէն նաեւ *Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուր*, «Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի», Կ. Պոլիս, 1902, էջ 81:

⁶² *Եղիայեան Արմենակ*, Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, ձեռնակ, արեւմտահայերէնի պաշտպանութեան յանձնաժողովի, Պէյրութ-Լիբանան, 2015, էջ 162:

անտրամաբանական կը համարէ «Ը»-ը ծայնաւորի այս կամ այն տարբերակումը ըստ դիրքի:

Ա. Եղիայեան յոգնակի թիւի կազմութեան մասին անդրադառնալով կ'առանձնացնէ միավանկ պարզ բառերու եւ այն միավանկ բառերու յոգնակի թիւի կազմութիւնը, որոնք գրաբարի մէջ Ն բաղաձայնը ունէին իրենց վերջը. /իսկ այսօր, ոմանք պահած են, ոմանք՝ կորսնցուցած/⁶³: Տէն աղիսակը

Ն-ն պահած	Ն-ն կորսնցուցած
բեռն-եր, գառն-եր, դռն-եր, եզն-եր, թոռն-եր, լեռն-եր, հարսն-եր, մատն-եր, շրթն-եր	ակ-եր, անձ-եր, ափ-եր, բուրգ-եր, գեղմ-եր, կաթ-եր, կողմ-եր, ձեռք-եր, ճուռ-եր, մաս-եր, մուկ-եր, ոտք-եր, որդ-եր, որմ-եր, ոսպ-եր, ունկ-եր, ռունգ-եր, սերմ-եր եւ այլն:

3-Քարդ բառին երկրորդ բաղադրիչը միավանկ.

Արեւելահայերէնի մէջ ընդհանուր առմամբ գործող սկզբունքը, որ բայական վերջնաբաղադրիչով կազմութիւնները կը ստանան ներ, իսկ գոյական վերջնաբաղադրիչներովը՝ ր, կը գործէ նաեւ արեւմտահայերէնի մէջ, ինչպէս բանասէրներ, գրագիրներ, հայրենասէրներ, մեծատուններ, ժամացոյցներ, թիկնապահներ, բայց կայ նաեւ հեռագրասիւներ, արժեթուղթեր⁶⁴, փաստաթուղթեր, մարտադաշտեր, նստացոյցեր, դասապահեր եւ այլն:

Չոլաքեանի, Առաքելեանի, Եղիայեանի, Քիրքճեանի, Մկրտիչեանի, Մելքոնեանի համաձայն, յոգնակի թիւի կազմութեան ժամանակ յատուկ օրինաչափութեան կ'ենթարկուին միավանկ բաղադրիչով վերջացող բարդ գոյականները: Ինչպէս գիտենք կան երեք սկզբունքներ, որոնցմով պէտք է առաջնորդուիլ:

⁶³ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 161:

⁶⁴ «Բացառիկ յոքնակիներ.- բարդ բառերու յոքնակի»-ի 91 կէտով կ'անդրադառնայ այս ձեւերուն: Տէն Տօնէեան Զապէլ, Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի, Բ. գիրք, Կ. Պոլիս, 1899, էջ 29:

3.1. Եր-ով իրենց յոգնակին կը կազմեն միավանկ վերջ-նաբաղադրիչով այն բարդութիւնները, որոնց ընդհանուր իմաստը կը նոյնանայ իրենց երկրորդ միավանկ գոյականին իմաստով: **Ներ-ով** իրենց յոգնակին կը կազմեն այն բարդութիւնները, որոնց ընդհանուր իմաստը ցոյց կու տայ բան մը ընողի, եղողի կամ կացութեան մէջ գտնուողի եւ բան մը ունեցողի նշանակութիւն⁶⁵: Տէս աղիասակը

բան մը ընող-ներ	բան մը ունեցող-ներ
ականատես-ներ	բարեսիրտ-ներ
արինախում-ներ	բթամիտ-ներ
բանասէր-ներ	գեղադէմ-ներ
բարձրադիր-ներ	գերադաս-ներ
գիշերապահ-ներ	գինեմոլ-ներ
գնդացիր-ներ	գործազուրկ-ներ
գրագիր-ներ	խաժակ-ներ
դասալիք-ներ	կակղամորթ-ներ
դերբայ-ներ	կենդանակերպ-ներ
դիպուկահար-ներ	մեծամիտ-ներ
դռնապան-ներ	մեծատուն-ներ
հոգեբան-ներ	միավանկ-ներ
լեզուագէտ-ներ	նախագահ-ներ
*մակբայ-ներ ⁶⁶	բազմավանկ-ներ
մենադիր-ներ	վաչկատուն-ներ
երկրաչափ-ներ	յովազակերպ-ներ
ինքնաշարժ-ներ	շիկահեր-ներ
*խանութպան-ներ	ուղղաթեւ-ներ

⁶⁵ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 164:

⁶⁶ Աստղանիշ կրողները անյօդակապ բարդ բառեր են. կը ստանան՝ ՆԵՐ:

խմբագիր-ներ	սեւամորթ-ներ ԵՒ ԱՅԼՆ
հողագործ-ներ	
մսակեր-ներ	
նոնականետ-ներ	
նորածին-ներ	
*շաղկապ-ներ	
ուղղաթիւ-ներ	
ռմբածիգ-ներ	
*ջրկիր-ներ	
սերմնացան-ներ	
փայտահատ-ներ	
օրինախախտ-ներ	

Ա. Եղիայեան կը նշէ, որ վերոնշեալներու մեծ մասի առաջին արմատը ածական է ու ազատօրէն կրնան գործածուիլ նաեւ իբրեւ ածական: Եղիայեան չի բացառեր, որ բազմահազար բառեր միօրինակ ընկալուին եւ կիրարկուին: Սովորական կը համարէ շեղումներն ու խախտումները՝ պատճառաբանելով կանոնի չիմացութիւնը, ծուլութիւնը, անուշադրութիւնը, մանաւանդ դպրոցի անբաւարար ուսուցումի հետեւանքը եւ այլն⁶⁷: Եղիայեան, Չոլաքեան եւ Առաքելեան առանձնակի կը ներկայացնեն իւրաքանչիւր միավանկ վերջնաբաղադրիչով բարդ բառերու յոգնակի թիւի կազմութիւնը: Այսպէս.

ազդ- բնագոյներ, բայց ազդ արմատը պահելով իր գոյականական իմաստը, կ'ըսէ Եղիայեան, կ'առաջարկէ **եր** մասնիկով յոգնակակերպը. լուսազդեր, մահազդեր գովազդեր: Չոլաքեանի մօտ՝ լուսազդներ, մահազդներ եւ գովազդներ⁶⁸:

⁶⁷ **Եղիայեան Արմենակ**, Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, էջ 165:

⁶⁸ **Չոլաքեան Յակոբ**, Արեւմտահայերէնի քերականութիւն /կանոնակարգ եւ խնդիրներ/, Ա. գիրք, Երեւան, 2017, էջ 67

անցք- (ճեղք, արանք, ծակ) կը ստանայ **եր** յոգնակերտը. օրինակ՝ գետանցքեր, օդանցքեր, ջրանցքեր, լեռնանցքեր, նրբանցքեր եւ այլն: Սակայն հեղինակը կը նշէ, որ երբ առանցք, տողանցք ու ժամանց որպէս մէկ բառ՝ բազմավանկ, ընկալուի այդ պարագային կը ստանայ **ներ** յոգնակերտ մասնիկը. առանցքներ, ժամանցներ, տողանցներ եւ այլն: Ներ կը ստանան՝ գերազանցներ, երդմնազանցներ, ուխտազանցներ, որոնց մէջ զգալի է ածականական իմաստը որոշ «ընող» կը նշանակեն: Այս բացատրութենէն ետք, հեղինակը կ'ըսէ, որ «դժուար թէ անցք վերջնաբաղադրիչը ունեցող բոլոր գոյականները միակերպ կիրարկուին բոլորին կողմէ»⁶⁹:

այր- ներ՝ քեռայրներ, կեսրայրներ /Չոլաքեան/:

ափ- ներ՝ քարափներ, գետափներ, լճափներ, ծովափներ⁷⁰: Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուր «Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի» դասագիրքի մէջ կը գրեն. «Երբ այս կարգի բարդ բառ մը առանց յօդակապի կամ շաղկապի միացած է, միշտ ներով յոք[զ]նակի կ'ըլլայ. բառգիրքներ, ծովափներ, քարայրներ, եւ այլն»⁷¹:

բայ - ներ՝ դերբայներ, մակբայներ /Չոլաքեան/:

բան - Արդի հայերէնի մէջ այս արմատը իր «դասական իմաստի մթագնումի բերումով» ընկալուած է իբրեւ ածանց, կ'ըսէ Եղիայեան, հետեւաբար յոգնակին հետեւեալ ձեւերով հանդէս կու գայ.

**** - ներով-** աստուածաբան, բուսաբան, լեզուաբան, կոկոզաբան, հնաբան, հոգեբան, ճոռոմաբան, պատմաբան եւ այլն:

⁶⁹ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 166: Չոլաքեանի եւ Առաքելեանի մօտ՝ «ներ» մասնիկով: Տե՛ս **Չոլաքեան Յակոբ**, նոյն տեղը: **Առաքելեան Կարօ, Ֆըստրըզճեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, Բ. հրատարակութիւն՝ բարեփոխուած, Պէյրութ, 2008, էջ 188:

⁷⁰ Եղիայեանի մօտ կը հանդիպինք ծովափեր ձեւին: Տե՛ս **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 164:

⁷¹ **Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուր**, «Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի», Կ. Պոլիս, 1902, էջ 83: «Երբ բարդ բառը յօդակապով չէ կազմուած, միշտ ներով յոք[զ]նակի կ'ըլլայ, ինչպէս ջրհորներ, ձկնորսներ, քարափներ, կրծկալներ: Տե՛ս Տօնէեան Զապէլ, Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի, Բ. գիրք, Կ. Պոլիս, 1899, էջ 29:

****-ներով-** յառաջաբան, նախաբան, նշանաբան, վերջաբան⁷²:
բեր- ներ (բերող)՝ բանբերներ, լրաբերներ, բոթաբերներ /Յ. Չոլաքեան/:

բուծ- ներ՝ ատամնաբուծներ, բեկաբուծներ, հոգեբուծներ, մանկաբուծներ, վիրաբուծներ եւ այլն⁷³:

բոյս- եր՝ դեղաբոյսեր, ծովաբոյսեր, ծաղկաբոյսեր (բոյս), բայց՝ նորաբոյսներ (նոր մէջտեղ եկածներ) /Յ. Չոլաքեան/:

գաղթ- (ունի առարկայական իմաստ) **եր-ով** յոգնակի կազմութիւն. ներգաղթեր, արտագաղթեր /նաեւ Յ. Չոլաքեանի մօտ/:

գահ- ներ՝ նախագահներ,

գար- ներ-ով. ջղագարներ, խելագարներ, մտագարներ, սրտագարներ եւ այլն /նաեւ Յ. Չոլաքեանի մօտ/:

գեղծ- եր՝ նշագեղծեր /Յ. Չոլաքեան/

գիծ- եր՝ բոլոր բարդութիւնները կը պահեն իրենց առարկայական նշանակութիւնը, կ'ըսէ Եղիայեան. յատակագիծեր, ուղեգիծեր, ուղղագիծեր, ուրուագիծեր, սահմանագիծեր, վարքագիծեր, տրամագիծեր, փակագիծեր, օրինագիծեր եւ այլն /նաեւ Յ. Չոլաքեանի եւ Առաքելեանի մօտ/:

գիր- ա-եր՝ (որեւէ կարգի գրութիւն կը նշանակէ) եւ

բ-ներ՝ (գրող իմաստով): Տեն աղիւսակը.

ա-գիր-եր (որեւէ կարգի գրութիւն)		բ-գիր-ներ (գրող)	
ամսագրեր	նշանագրեր	գրագիրներ	նամակագիրներ
ծրագրեր	վաւերագրեր	խմբագիրներ	կենսագիրներ
լրագրեր	զարդագրեր	գիւղագիրներ	մատենագիրներ
ճակատագրեր	կանոնագրեր	վիպագիրներ	պատմագիրներ
մեղայագրեր	օրագրեր	տարագիրներ	առակագիրներ

⁷² **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրգճեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրէ, էջ 187:

⁷³ Չոլաքեանի եւ Առաքելեանի մօտ կը հանդիպինք ատամնաբոյժներ, բեկաբոյժներ, հոգեբոյժներ, մանկաբոյժներ, վիրաբոյժներ եւ այլն:

Ա. Եղիայեան վերեւ տեղադրուած օրինակներէն ետք կը բացատրէ աղիւսակի Ա. բաժինի բառերու յոգնակիի կազմութեան ժամանակ հնչիւնափոխ Ի-ի մասին: Ըստ հեղինակի, սխալ է եթէ փորձենք Ի-ն անհնչիւնափոխ կատարել եւ «զայն արտասանել լրագիրներ» ու կ'առաջարկէ խուսափիլ անհնչիւնափոխ ձեւէն եւ առաջին իմաստի համար գործածել լրագրեր, իսկ երկրորդի համար գրագիրներ⁷⁴:

Ի տարբերութիւն Եղիայեանի, Չոլաքեան **ԳԻՐ** վերջնաբաղադրիչով բառերու յոգնակի թիւի կազմութեան մասին կը նշէ երեք տարբերակ. երեք իմաստով.

1) Իբրեւ բայահիմք բարդութեան «կու տայ բան մը ընողի՝ գրողի իմաստ. պատմագիր-պատմագիրներ, խմբագիր-խմբագիրներ, ակնարկագիր- ակնարկագիրներ, վիպագիր-վիպագիրներ, գրագիր- գրագիրներ եւ այլն».

2) «կը գործածուի իբրեւ գոյական՝ տառ իմաստով ու բարդութեան կու տայ տառատեսակի մը իմաստը. բեւեռագիր-բեւեռագիրներ, սեպագիր-սեպագիրներ, երկաթագիր-երկաթագիրներ, շեղագիր-շեղագիրներ, զարդագիր-զարդագիրներ, պատմագիր-պատմագիրներ (պատմական գիրեր) եւ այլն».

3) «կը գործածուի գրութիւն, գրուածք իմաստով. այդ պարագային դարձեալ ներ կ'առնէ. գնահատագիր-գնահատագիրներ, յայտագիր-յայտագիրներ, պատուոգիր-պատուոգիրներ, դեղագիր-դեղագիրներ, ծրագիր-ծրագիրներ, ցաւակցագիր-ցաւակցագիրներ եւ այլն»⁷⁵:

⁷⁴ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 167:

⁷⁵ Չոլաքեան կ'անդրադառնայ՝ մեքենագիր, տպագիրներ, ձեռագիր, վիմագիր եւ փորագիր բառերու յոգնակի թիւի կազմութեան. կ'ըսէ, թէ «ասոնք ոչ թէ գրատեսակ են, այլ՝ գրութիւններ: Այստեղ հնարաւոր շփոթութիւն կրնայ ստեղծուիլ գրութիւն եւ անձ ցոյց տուող եզրերու պարագային» եւ լեզուի հնարաւոր շփոթէ խուսաբելու համար կ'առաջարկէ՝ մեքենագիրներ- մեքենագրող, տպագիրներ- տպագրիչ, ձեռագիրներ- ձեռագրիչ, վիմագիրներ- վիմագրիչ կամ փորագրիչ ձեւերը: Տե՛ս **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 74:

Առաքելեանի մօտ կը գտնենք հետեւեալ ձեւերը.

աղերսագիր-ներ	<i>սեպագիր-եր</i>
ամբաստանագիր-ներ	սեւագիր-ներ
արտօնագիր-ներ	վաւերագիր-ներ
գիւղագիր-ներ	վերնագիր-ներ
դամբանագիր-ներ	վիմագիր-ներ
ձեռագիր-ներ	վիպագիր-ներ
պարտագիր-ներ	տեղեկագիր-ներ ⁷⁶

Եւորա Աւետիսեանը իր «Արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի զուգադրական քերականութիւն» մենագրութեան էջ 43-ի վրայ կ'ըսէ. «Առանձին դէպքերում կան տարբերութիւններ կապուած հիմքակազմութեան հետ: Այսպէս փակ վանկի ի ձայնաւոր ունեցող միավանկ վերջնաբաղադրիչով գոյականների համար արեւմտահայերէնում, ի տարբերութիւն արեւելահայերէնի, սովորական է անհնչիւնափոխ հիմքով յոգնակի կազմութիւնը ներ վերջաւորութեամբ». եւ կը նշէ օրինակներ. հեռագիր+ներ, ծրագիր+ներ, յայտագիր+ներ, ուղեգիր+ներ⁷⁷:

Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուրներ «Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի» աշխատութեան մէջ, գոյականական վերջնաբաղադրիչով բարդ բառերու յոգնակի կազմութիւնը կը նշեն եր-ով. «հաշուետոմսեր, հնդկահաւեր, ծառատունկեր»⁷⁸, սակայն շարունակելով կը նշէ, որ բացառութիւն կը կազմէ սիրամարգ գոյականը, որ կ'ըլլայ **սիրամարգ-ներ**: Բացառութեան կարգով կը յիշէ նաեւ **ԲԱՆ, ՊԵՏ, ՏՈՒՆ, ԳԻՐ** գոյականներով վերջացող բարդ բառերու յոգնակին՝ **ՆԵՐ-ով. յառաջաբան-ներ, վերջաբան-ներ, վարդապետ-ներ, նաւապետ-ներ, գինեպան-ներ, դպրապան-**

⁷⁶ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրզգճեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 187:

⁷⁷ **Ավետիսյան Յու. Ս.**, Արեւելահայերէնի և արեւմտահայերէնի զուգադրական քերականություն, Երևան, 2007, էջ 43:

⁷⁸ **Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուր**, «Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի», Կ. Պոլիս, 1902, էջ 83:

ներ, աղերսագիր-ներ, ընկալագիր-ներ⁷⁹:

գոյն- ներ՝ (տուեալ գոյն ունեցող) **ներ-ով**, մոխրագոյն-ներ, վարդագոյն-ներ: Գոյն, ածականի գերադրականը /գոյականաբար գործածուելու պարագային/ ներ կը ստանայ. օրինակեր՝ մեծագոյն-ներ, լաւագոյն-ներ եւ այլն:

գունդ- եր՝ զօրագունդեր /Չոլաքեան/:

գործ- Կը նշանակէ ձեռքի աշխատանք, արդիւնք, բանուածք:

Գործ+եր— ձեռագործեր, ասեղնագործեր:

Գործ+ներ— այգեգործներ, բարեգործներ, դեղագործներ, հողագործներ, թիթեղագործներ եւ այլն:

դարձ- Եր կը ստանայ, երբ կը նշանակէ վերադարձ մեկնակետին. անկիւնադարձեր, անցուդարձեր, հայրենադարձեր, տոդարձեր, տարեդարձեր, վերադարձեր, անդրադարձեր, շրջադարձեր⁸⁰:

դեղ- ներ՝ տաքդեղ-ներ /Չոլաքեան/:

դէմ- ներ՝ գեղադէմներ (գեղեցիկ դէմք ունեցողներ /Չոլաքեան/:

դիր- ներ՝ մակդիրներ, ներդիրներ:

դուլ- եր՝ գործադուլեր, դասադուլեր, զինադուլեր, հացադուլեր:

ելք- եր՝ վերելքներ:

երգ- ներ արմատով՝ մեներգներ, խմբերգներ, զուգերգներ, քայլերգներ, օրհներգներ, համերգներ եւ այլն:

երթ- ներ՝ շքերթներ, ողջերթներ /Չոլաքեան/:

զանգ- եր՝ ահազանգներ:

զանց- ներ՝ (զանց ընող)՝ գերազանցներ, պարտազանցներ, օրինազանցներ:

զէն- ներ՝ արծակազէններ, հրազէններ /Չոլաքեան/, սպառազէններ եւ այլն:

⁷⁹ **Հրանդ եւ Զապէլ Ասատուր**, նոյն տեղը:

⁸⁰ Եղիայեան կը գրէ. «Անդրադարձ եւ շրջադարձ բառերը նմանապէս դարձեր են», այս երկուքին մէջ «խոր վերացականութիւն կայ» եւ «դժուար կ'ըմբռնուին ասոնք իբրեւ սովորական դարձ. ասկէ ալ կը յառաջանայ զանոնք ներ-ով յոգնականացնելու բնական հակումը»: Տե՛ս **Եղիայեան Արմենակ**, նոյն տեղը:

զուրկ- ներ՝ գործազուրկներ (գործէ զրկուածներ), աչազուրկ-ներ, ծնողազուրկներ, հայրենազուրկներ, տնազուրկներ:

էջք- եր՝ վայրէջքեր:

թաղ- եր՝ դիաթաղեր, մեռելաթաղեր (թաղելը), տղայաթաղեր, քահանայաթաղեր, բայց՝ դիաթաղներ, մեռելաթաղներ (թաղող)։

թարթ- ներ՝ ակնթարթներ:

թափ- ներ՝ (թափող)՝ հողաթափներ, բեռնաթափներ:

թերթ- եր՝ օրաթերթեր, շաբաթաթերթեր, պարբերաթերթեր:

թիռ- ներ՝ ուղղաթիռներ, հրթիռներ:

լար- եր՝ ձայնալարեր, ելեկտրալարեր պղնձալարեր, փշալարեր հաղորդալարեր, եւ այլն:

լանջ- եր՝ լեռնալանջեր:

լեռ- եր՝ սառցալեռ(ն)եր, նախալեռ(ն)եր:

լոյս- արշալոյսեր /արշալոյսներ/, վերջալոյսեր /վերջալոյսներ/. կայ նաեւ բարիլոյսներ ձեւը իբրեւ բարեւներ, կը գրէ Չոլաքեան⁸¹: Հեղինակը կը յանձնարարէ ներ-ով կազմել, «որովհետեւ լոյս բաղադրիչը իր բուն իմաստը չէ պարտադրած բարդութիւններուն»: Առաքելեան եւս կը գործածէ ներ մասնիկով⁸²: Մինչդեռ Եղիայեան կը գրէ. «լոյս վերջնաբաղադրիչով բառերը միշտ **եր-ով** կը կազմեն իրենց յոգնակին»⁸³:

Ունինք ազդալոյս բառը, որուն յոգնակին՝ ազդալոյսեր⁸⁴:

խաղ- եր՝ վերջնախաղեր, սկզբնախաղեր, ջրախաղեր, չմշկախաղեր, բառախաղեր, մնջախաղեր, թատերախաղեր, թղթախաղեր, վիճակախաղեր, մարզախաղեր:

խումբ- եր՝ աստղախումբեր, արշաախումբեր, ենթախումբեր, զօրախումբեր, պարախումբեր, աւազակախումբեր, նուազախումբեր, երգչախումբեր:

խօս- Տէս աղիւսակը.

⁸¹ Տէս **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 68:

⁸² Տէս **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսփրզգեան Աղանի**, Դիփին հայերէն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 2008, էջ 188:

⁸³ Տէս **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 168:

⁸⁴ **Չոլաքեան Յակոբ**, նոյն տեղը:

Եր՝ Եղիայեան- Չոլաքեան	Ներ՝ Առաքելեան
կարգախօսեր, նշանախօսեր, հեռախօսեր (խօսք), իսկ Եղիայեանի մօտ սարք իմաստով	կարգախօսներ, նշանախօսներ, հեռախօսներ:
	Ներ՝ Չոլաքեան, Եղիայեան, Առաքելեան
	ատենախօսներ, գրախօսներ, դասախօսներ, շատախօսներ, ստախօսներ (խօսող), բարձրախօսներ /եթէ կ'ակնարկուի բարձրաձայն խօսողներու/, հեռախօսներ (գործիք), բանախօսներ, դամբանախօսներ, սակաւախօսներ, ճոռոմախօսներ

կազմ- եր՝ անձնակազմեր,

կալ- ներ՝ (բան մը բռնող կամ պահող): Ա. Եղիայեան կը գրէ. «այս արմատը բարդութեանց ետեւը միշտ ալ ունի դերբայական նշանակութիւն, որ է բան մը ընող, բռնող կամ ունեցող»⁸⁵: Ուրեմն՝ անակնկալներ, աշխարհակալներ, առագաստակալներ, բերանակալներ, բռնակալներ, գրակալներ, գործակալներ, երախակալներ, ինքնակալներ, լաթակալներ, խնամակալներ, հաշուակալներ, հերակալներ, մազակալներ, մահճակալներ, մաճկալներ, վարձակալներ, ծամակալներ, կրծկալներ, մոմակալներ, վարսակալներ, տոմարակալներ:

կուլ- ներ՝ (կլանող, կուլ տուող)՝ փոշեկուլներ, ձկնկուլներ.

կապ- եր՝ գլխակապեր, վիրակապեր, ծնկակապեր (կապ), շաղկապներ, խօսկապներ (կապող), վզկապներ եւ փողկապներ (իբրեւ հագուստի տեսակ): Եղիայեան կը յիշէ՝ բերանակապեր⁸⁶, թեւակապեր, կրծկապեր, ձեռնակապեր, վզակապեր, ցոակապեր (կենդանիներու ցոիկի՝ բերանի կապ) բառերը եւս:

կառք- եր՝ հանրակառք-եր

կարգ- եր՝ առաջնակարգ-եր

կեր- 1-անասնակերեր, գազանակերեր, թռչնակերեր (ուտելիք իմաստով):

⁸⁵ Տե՛ս **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 169:

⁸⁶ Եղիայեան կու տայ բերանակապներ ձեւը եթէ նշանակէ բերանը կապուած էակ՝ մարդ կամ անասուն: Նոյն տեղը:

2-անասնակերներ, գազանակերներ, թռչնակերներ, խոտակերներ, մսակերներ, ամենակերներ (ուտողի իմաստով) եւ այլն:

Կերպ - ներ՝ կենդանակերպներ

Կէտ - եր-ներ՝ բարձրակէտեր, կրակակէտեր, յենակէտեր, նպատակակէտեր, ելակէտեր, դարձակէտեր, մեկնակէտեր, սկզբնակէտեր, ռազմակէտեր, ստորակէտներ, սակայն Չոլաքեան կը յիշէ՝ «յանձնարարելի է՝ եր»⁸⁷:

Կին - ներ՝ քեռկիներ, երէցկիներ, տիկիներ:

Կիր - ներ՝ ունի կրողի իմաստ, ուստի՝ բեռնակիրներ, դրօշ(ակ)ակիրներ, խաչակիրներ, ծիրանակիրներ, համակիրներ, նիզակակիրներ, օդանաւակիրներ եւ այլն:

Կիրթ - ներ՝ կովկիրթներ, հաւկիրթներ, ձկնկիրթներ, հողկիրթներ⁸⁸

Կից - (նոյն բանը եղող կամ ունեցող, կցուող)՝ ազգակիցներ, աթոռակիցներ, կենակիցներ, սենեկակիցներ, տարեկիցներ, դրկիցներ, հայրենակիցներ, մասնակիցներ, զինակիցներ, ժամանակակիցներ, հասակակիցներ, բախտակիցներ եւ այլն:

Կոչ- եր՝ մարտակոչեր, ռազմակոչեր, դատակոչեր (դիմում, հրաւեր), բայց՝ ժամկոչներ (կանչող, հրաւիրող)։

Կութք- ներ՝ այգեկութքներ:

Կոյտ- եր՝ աղբակոյտեր, քարակոյտեր, բառակոյտեր:

հանք- եր՝ մետաղահանքեր.

հատ-1-սերմ, հունդ, եւ տալ՝ -եր-, գարեհատեր, դեղահատեր, կտաւատահատեր, մարգարտահատեր, ցորենահատեր եւ այլն:

2-հատող, կտրող, կողոպտող, գողցող՝ -ներ-, գանձահատներ, փայտահատներ, դրամահատներ, գրպանահատներ եւ այլն:

⁸⁷ Տե՛ս **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 67: Առաքելեան եւ Եղիայեան կը գրեն՝ ստորակէտեր եւ վերջակէտեր:

⁸⁸ Կովկիրթներ, հաւկիրթներ, ձկնկիրթներ, հողկիրթներ բառերու վերջնաբաղադրիչը **կիրթ** է: Եղիայեան կ'ըսէ, երբ **զէն, կիրթ եւ կութ** միավանկ արմատները «անկախ գործածութիւն չունին» ասոնցմով կազմուած բարդութիւնները կ'ընկալուին իբրեւ բազմավանկ բառեր եւ յոգնակիներ կը կազմուին ներ-ով (արձակագէտներ, կովկիրթներ, այգեկութներ եւ այլն: Տե՛ս **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 176:

հաւ-եր, հնդկահաւեր:

հար- ներ՝ (զարնող, նուագող, զարնուած)՝ դաշնակահարներ, ջութակահարներ, սիրհարներ, ցրտահարներ, հովահարներ:

հեր- ներ՝ շիկահերներ (շէկ մազ ունեցող):

հոր- ներ՝ ջրհորներ: Բայց եր՝ նախահորեր, հանքահորեր:

ծագ- աներծագներ:

ծայն- եր՝ ոտնածայներ, բաղածայներ, /բաղածաններ- Չոլա- քեան/ քառածայներ, կիսածայներ:

ճաշ- եր՝ նախաճաշեր, հոգեճաշեր:

ճառ- եր՝ քարոզաճառեր:

ճիւղ- եր՝ բազմաճիւղեր:

մաս- Ընդհանրապէս եր-ով. բացառութիւն է մանրամասներ բառը, որ արեւմտահայերէնի մէջ կը գործածուի մանրամասնութիւններ ձեւը. [նկատի ունենալով գրաբարի մասն ձեւը, արեւմտահայերէնն ալ կը ստանայ՝ ներ]:

մատ- եր՝ բթամատեր, միջնամատեր, ցուցամատեր եւ այլն: Եղիայեան սխալ կը համարէ ներ-ով ձեւը:

միտ- եր-ներ՝ բթամիտներ (բութ միտք ունեցողներ), մեծամիտներ (մեծ միտք ունեցողներ):

մարտ- եր՝ ճակատամարտեր, սուսերամարտեր, ըմբշամարտեր, կռիւամարտեր, ցլամարտեր:

մոլ- ներ՝ բան մը ընողի, ունեցողի իմաստ. գինեմոլներ, գրամոլներ, երազամոլներ, խաղամոլներ, կնամոլներ, մատենամոլներ, մեծամոլներ, տեսամոլներ, ցուցամոլներ եւ այլն:

մորթ-սեւամորթներ (սեւ մորթ ունեցողներ):

մուղ- ջրմուղներ, նախամուղներ:

մուտ- (եր-ներ),¹⁾ մտնող, մտցնող կամ մտած իմաստով՝ կը ստանայ ներ:

2) մտնելու արարք, սկիզբ կամ մուտք՝ կը ստանայ եր. գարնանամուտ-եր, արեւամուտ-եր, կիրակմուտ(ք)-եր կիրակնամուտ-եր, մայրամուտ-եր, ելեւմուտ(ք)-եր:

նաւ-եր, ռազմանաւեր, սուզանաւեր, շոգենաւեր եւ այլն:

նիշ- 1) նիշ կամ նշան իմաստով. ազդանիշեր, ախտանիշեր, աստղանիշեր (նշան, ցուցիչ), բարենիշեր, դրամանիշեր, դրոշմանիշեր, էջանիշեր, թուանիշեր, խաչանիշեր, խորհրդանիշեր, ձայնանիշեր, մրցանիշեր, յատկանիշեր, նամականիշեր, ուղենիշեր, չափանիշեր, սահմանանիշեր, վաճառանիշեր, վարկանիշեր, ցուցանիշեր. 2) նշող, ցոյց տուող, նշանակող, ունեցող. բազմանիշներ, հոմանիշներ, հականիշներ, միանիշներ, յոգնանիշներ, նոյնանիշներ, վանկանիշներ (նշանակութիւն, իմաստ), դրամանիշներ, յատկանիշներ, չափանիշներ/ (բան մը նշող-ունեցող իմաստով)⁸⁹:

շար- (Չոլաքեան) ատամնաշարեր, դիպաշարեր, զօրաշարեր, կառաշարեր, մատենաշարեր, ստեղնաշարեր, սիւնաշարեր, գրաշարեր, տողաշարեր (շարք), բայց՝ գրաշարներ, տողաշարներ (շարող):

շարժ- (շարժում, շարժիլը) երկրաշարժեր, զօրաշարժեր, տեղաշարժեր, բայց (շարժող)՝ ինքնաշարժներ, շոգեշարժներ, վայրաշարժներ:

շերտ- եր՝ հողաշերտեր, ենթաշերտեր, բառաշերտեր.

չափ- եր՝ արժեչափեր, ձեւաչափեր, պատժաչափեր, քայլաչափեր, տրամաչափեր, ոտնաչափեր (թուային ծաւալ, երկարութիւն, չափ), բայց՝ անկիւնաչափներ, երկրաչափներ, ուղեչափներ, ջերմաչափներ (չափող):

պահ- եր՝ դասապահեր, իրիկնապահեր (պահ, ատեն, որոշ ժամանակ), բայց՝ գիշերապահներ, կարգապահներ, աւանդապահներ, հերթապահներ, շաբաթապահներ (պահող):

պատ- ներ՝ (պատող, պատած)՝ ցանկապատներ, զրահապատներ: **Պետ-** Տէն աղիւսակը:

⁸⁹ Միօրինակութիւնը պահելու համար Եղիայեան կ'առաջարկէ նիշը որպէս գոյական ընկալել եւ աւելցնել ԵՐ. սակայն պէտք է ըսել, որ երկտարբերակը կը պահպանուի մինչ օրս: Տէն **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 171-172:

Եղիայեան-ԵՐ /իշխող, գլխաւորի իմաստով/ ⁹⁰	Առաքելեան, Չոլաքեան ⁹¹ -ՆԵՐ
ազարակապետներ, ազգապետներ, ախոռապետներ, անտառապետներ, ատենապետներ, արարողապետներ, ատապետներ, բանտապետներ, բերդապետներ, բժշկապետներ, բռնապետներ, գաւառապետներ, գիւղապետներ, գնդապետներ, գրադարանապետներ, դիւանապետներ, դպրապետներ, զօրապետներ, թաղապետներ, խմբագրապետներ, կուսակցապետներ, կրօնապետներ, հազարապետներ, համայնքապետներ, հայրապետներ, հարիւրապետներ, հովուապետներ, հրեշտակապետներ, մայրապետներ, մառանապետներ, միապետներ, յիսնապետներ, նահանգապետներ, ոստիկանապետներ, ուսուցչապետներ, պահակապետներ, սակաւապետներ, սեղանապետներ, սենեկապետներ, սպարապետներ, վարչապետներ, վեհապետներ, տասնապետներ, տոհմապետներ, ցեղապետներ, քահանայապետներ, քաղաքապետներ, քրմապետներ եւ այլն:	անջրպետներ, ասպետներ, խմբապետներ, նահապետներ, մայրապետներ, վարդապետներ, վարժապետներ, վարպետներ, հազարապետներ, դպրապետներ, ազգապետներ, ատենապետներ, վարչապետներ, վեհապետներ, տասնապետներ, համայնքապետներ, բժշկապետներ, բռնապետներ, գաւառապետներ, գիւղապետներ, դահճապետներ, նահանգապետներ, ուսուցչապետներ, պահեստապետներ, վարժապետներ, վեհապետներ, ցեղապետներ, քահանայապետներ, քաղաքապետներ,

⁹⁰ Բացառութեան կարգով Եղիայեան կ'անդրադառնայ՝ անջրպետ, ասպետ, մարդպետ, վարդապետ, վարժապետ եւ վարպետ բառերու յոգնակի թիւի կազմութեան եւ կ'արձանագրէ որ «ստուգաբանօրէն հայերէնի պետ արմատով կազմուած բառեր չեն եւ կ'ընկալուին իբրեւ սովորական գոյականներ եւ բնականօրէն՝ անջրպետներ, ասպետներ, մարդպետներ, վարդապետներ, վարժապետներ եւ վարպետներ: Իսկ սակաւապետ բառը կը նշանակէ սակաւ կարիք ունեցող, սակաւ-ապետ(ք). ուրեմն՝ սակաւապետներ:

⁹¹ **Չոլաքեան** կը գրէ, որ «Ներ-ի անցումը բոլոր խօսողներուն քով միաժամանակ ու համատեղ չ'երեւիր. ոմանց համար ներ-ով ձեւը տակաւին կրնայ խորթ ու օտարոտի թուիլ, ինչպէս կ'երեւի վերի բառերու պարագային, ուր ներ-ը սակայն աւելի տիրական է արդէն»: Տես **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 68-69: «Երբ բարդ բառին երկրորդ բաղադրիչը գիր կամ պետ է, յոգնակի թիւը կը կազմենք ներ մասնիկով»: Տես **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսրդզեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Ա. գիրք- Բ. մաս, Պէյրութ, 2004, էջ 81:

սէր- ներ, (սիրող)՝ ազգասէրներ, գրասէրներ, բանասէրներ, փառասէրներ.

սիրտ- ներ՝ բարեսիրտներ (բարի սիրտ ունեցողներ):

վայր- եր՝ դաշտավայրեր, հարթավայրեր, խաղավայրեր.

վանք- եր՝ դպրեվանքեր:

վար- ներ՝ (վարող, ղեկավարող, քշող)՝ մեքենավարներ, շարժավարներ, ղեկավարներ, խմբավարներ:

վէժ- ներ՝ ջրվէժներ, քարավէժներ:

վէճ- եր՝ բանավէճեր⁹²:

տառ- եր՝ թաւատառեր, մեծատառեր, փոքրատառեր:

տար- ներ՝ (տանող)՝ հրամանատարներ, նամակատարներ, թղթատարներ, բեռնատարներ:

տես- եր՝ աղջիկտեսեր, հիւանդտեսեր (տեսնելը), բայց ներ՝ ականատեսներ, ամենատեսներ, կարճատեսներ, հանդիսատեսներ, լրտեսներ, տնտեսներ (տեսնող):

տէր- եր՝ հողատէրեր:

տոմս- եր՝- տոմս գոյականը իր բուն իմաստը տուած է իւրաքանչիւր բարդութեան. հրաւիրատոմսեր, բաժնետոմսեր, ուղետոմսեր, այցետոմսեր:

տու- ներ՝ դասատուներ, տեղեկատուներ, պատասխանատուներ:

տուն- եր՝ գերեզմանատուներ, գրատուներ, կաթնատուներ, ձեռագրատուներ, թոնրատուներ, դասատուներ, հանրատուներ, հացատուներ, սեղանատուներ, զանգակատուներ, դրամատուներ, գրատուներ, վերնատուներ (տուն), բայց՝ մեծատուներ (մեծ տուն ունեցող անձեր), վաչկատուներ (կառքը իբրեւ տուն ունեցողներ)⁹³:

տուփ- եր՝ մասնատուփեր:

ցան- եր՝ աշնանացաններ, գարնանացաններ (ցանք, ցանելը), բայց ներ՝ սերմնացաններ, հրացաններ, ջրցաններ (ցանող):

⁹²«Վերլուծումներ, **բանավէճեր**, շարժումներ, կը շարունակեն ողողել ամէն տարածք, որ այս կամ այն ձեւով մտահոգ է ահաբեկչական միտումի մագլցողականութիւն արձանագրող ընթացքէն»: Տես <http://www.arfd.info/hy/?p=22205>:

⁹³ «Տուն» վերջնաբաղադրիչով յոգնակին երկձեւ կրնայ գալ: Այս իսկ պատճառով Եղիայեան կը գրէ, որ «Ձեւաբանական նման զուգածեութենէ խուսափելու համար է, հաւանաբար որ օրին Զապել Ասատուր առաջարկած է տուն արմատով վերջացող գոյականները յոգնականացնել ներ-ով, այսինքն՝ գրատուներ»: Տես **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 173-174:

ցանկ- եր՝ խաղացանկեր, երգացանկեր, բառացանկեր:

ցաւ- եր՝ յօդացաւեր, գլխացաւեր, ծնկացաւեր:

ցիր- ներ՝ գնդացիրներ:

ցոյց- եր՝ զօրացոյցեր, հակացոյցեր, նստացոյցեր (ցոյց), բայց ներ՝ բախտացոյցներ, չափացոյցներ, վիճակացոյցներ, ռուպէացոյցներ, ժամացոյցներ, կողմնացոյցներ, օրացոյցներ (ցոյց տուող):

ցուպ- եր՝ անթացուպեր:

փոխ- եր՝ քայլափոխներ, հերթափոխներ (փոփոխութիւն, փոխելը), բայց՝ լուծայափոխներ, կրօնափոխներ, դաւանափոխներ, դիմափոխներ (փոխող):

փող- եր՝ աւագափողեր, եղեգափողեր, ծխափողեր, խոչափողեր, շնչափողեր, որսափողեր, ջրփողեր /խողովակ կամ շեփոր իմաստով/: Ներ՝ լսափողներ, խօսափողներ:

փոր- ներ՝ փայտփորներ, հանքափորներ, գերեզմանափորներ (փորող): Այդպէս նաեւ՝ վառ-բուռվառներ, որս-ծկնորսներ, նենգ-մաքսանենգներ, ջառ-շուրջառներ, եփ-սրճեփներ, քեր-երկնաքերներ, գող-խաչագողներ, հոս-ինքնահոսներ եւ այլն⁹⁴:

փորձ- եր՝ մահափորձեր:

փունջ- եր՝ ծաղկեփունջեր:

քաղ- եր՝ ծաղկաքաղեր, հասկաքաղեր, պտղաքաղեր (քաղածք, հաւաքում), բայց՝ ծաղկաքաղներ, պտղաքաղներ, պատահաքաղներ (քաղող):

քար- եր՝ անկիւնաքարեր, յուշաքարեր, շիրմաքարեր, գերեզմանաքարեր, հիմնաքարեր, խաչքարեր, լողքարեր:

օղ- եր՝ ականջօղեր եւ այլն:

Ամփոփելով վերը նշուած տեսակէտները կարելի է եզրակացնել հետեւեալը, որ արեւմտահայերէնի մէջ միավանկ վերջնաբաղադրիչով բարդ (բազմավանկ) գոյականներու յոգնակի թիւի կազմութեան խնդիրը ոչ թէ կանոնարկուած չէ, այլ մերօրեայ ըմբռնումով լրջօրէն կը կարօտի կանոնակարգման եւ վերաշարադրման ու այդ ճամբով հասնիլ մէկ ընդհանուր յայտարարի: Այս կրնայ նպաստել ոչ միայն արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերու հեղինակներուն, այլեւ Մամուլի յօդուածագիրներուն, խմբագիրներուն զանազանութենէ ձերբա-

⁹⁴ Տե՛ս **Չղաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 71:

գատելու եւ միօրինակութեան սկզբունքով նոր աւին ներառելու արեւմտահայերէնին:

Գ) Գոյականի հոլովի քերականական կարգի զուգադրական քննութիւն

Գոյականի թեքուող յատկութիւններէ է՝ խօսքի մէջ անոր տարբեր ձեւերով հանդէս գալը, որ կը կոչենք հոլով-հոլովում:

Զ. Մելքոնեան կը նշէ, որ հայերէնի հոլովները վեց են եւ հոլովման ընթացքին գոյականի սեռական-տրականի մէջ ստացած հոլովիչով կարելի է ճշդել կանոնաւոր թէ անկանոն ըլլալը: Եզակի սեռական-տրականի մէջ «ի»-ի փոխարէն «ու», «եան», «ուան, ան», «օ», «ոյ», «ոջ» հոլովիչներով եւ «ում» ածանցով վերջացող անուններուն սեռական-տրական կրնայ կազմուիլ «ան» մասնիկով. կ'ըսէ հեղինակը: Տանք օրինակներ՝

Եզակի սեռական-տրական	բառեր
Ու կ'առնեն	մարդ, հայ, դար, արջ, էշ, պահ
Ի եւ Ու կ'առնեն	երկձեւ գոյականներ՝ տղայ- տղայի, տղու. ճամբայ- ճամբայի, ճամբու
Եան կ'առնեն	«Թիւն» վերջաւորութիւն ունեցող գոյականները.
ԱՆ- Ուան կ'առնեն	-/ան/ աշուն, գարուն, ամառ, ձմեռ, -/ուան/ ժամանակ, ժամ, պահ, ամիս, իրիկուն, օր, տարի, շաբաթ
	երկձեւ գոյականներ՝ տուն ⁹⁵ - տունի, տան. շուն- շունի, շան.

⁹⁵ Մելքոնեան «Ծանօթութիւն» բաժինի մէջ կը գրէ, որ կարգ մը բայերու հոլովումի զոյգ ձեւերը տարբեր են իրենց գործածութեամբ. այսպէս՝ «տուն» բառը «բնակարան» իմաստով սեռական-տրականի մէջ կրնայ հանդէս գալ «տունի» եւ «տան» ձեւերով. իսկ եթէ՝ «ոտանաւորի տուն» նշանակէ, չենք կրնար «տան» ձեւը գործածել: Նոյնն է պարագան «գլուխ» բառին: Երբ «Մարդկային գլուխ»-ի մասին է խօսքը կրնանք գործածել «գլխու» եւ «գլուխ» ձեւերը, բայց երբ «գիրքի գլուխ»-ի մասին է խօսքը՝ «գլուխի»: Տես Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966, էջ 85: Նոյնի, նշ. աշխ., Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 85:

Ան	լեռ-լեռան, լեռէ, լեռով «դուռ», «թոռ»,
Ան	«Ում» վերջածանցով.
Օ	հայր, մայր, եղբայր- հայր, հոր, հորմէ, հորմով /կամ հայրով/
Ոջ	քոյր, քրոջ, քրոջմէ, քրոջմով, տէր, ընկեր եւ այլն
ՈՅ	-սէր- սիրոյ, սէրէ, սէրով -«իա»-ով վերջացող երկրանունները. Ասիա, Ասիոյ, Ասիայէ, Ասիայով. ⁹⁶

«Ծանօթ» բաժինին մէջ Մելքոնեան կը նշէ, որ արեւ, լուսին եւ երկիր բառերը եթէ աստղ եւ կամ մոլորակ անունով կը գործածուին, յատուկ անուն կը համարուին եւ պէտք է գրուին մեծատառով, այլապէս՝ հասարակ անուն է:

Մկրտիչեան կը գրէ, որ անունին թեքական յատկութիւնները թիւ /եզակի, յոգնակի/, հոլով եւ յօդ ունենալն է: Դաս 12-14-ով, կը խօսի գոյականի ձեւի զանազան փոփոխութիւններու, իւրաքանչիւր հոլովի կիրառման եղանակի մասին: Հեղինակը առանձին առանձին կը բնութագրէ հոլովները եւ կ'անդրադառնայ նախադասութեան մէջ անոնց առանձնակի դերի մասին⁹⁷:

Մկրտիչեան կ'ընդունի գոյականի վեց հոլովաձեւեր՝

- ուղղականը գոյականին անփոփոխ ձեւն է, բայց ենթակայ:
- հայցականը գոյականին անփոփոխ ձեւն է, բայց խնդիր: Հայցական հոլովը /հօր- երբ/ պարագայական խնդիր է:
- սեռականը պատկանելիութիւն ցոյց կու տայ, կը պատասխանէ որո՞ն, ինչի՞ հարցումներուն եւ կ'ունենայ Ի, ՈՒ, ՈՒԱՆ, Ոջ, ՈՅ, ԵԱՆ, ՕՐ հոլովական նշանները:
- տրականը կը ստանայ սեռականի վերջաւորութիւնը, կը պատասխանէ նոյն հարցումներուն, սակայն կը դրուի ստորոգիչին վրայ, այլ խօսքով ենթական գործողութիւնը որո՞ն կ'ուղղէ:

⁹⁶ **Մելքոնեան Զարեհ**, նոյն տեղը:

⁹⁷ **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (Նախա-կրթարանի Ե.-Ձ. կարգերուն համար), Հալէպ, 1962, էջ 36-46:

- բացառականը ցոյց կու տայ, «թէ ենթակային գործողութիւնը որմէ կամ ուրկէ սկսուած /սկսած- Ա. Ֆ./ կամ կատարուած է:
- իսկ գործիական՝ թէ գործողութիւնը ինչով կը կատարուի:
- 15-րդ դասով հեղինակը կը բացատրէ հոլովում եզրոյթը. «հոլովումը գոյականի մը բոլոր հոլովներով ներկայացնելու գործողութիւնն է»: Հոլովման կանոնաւոր եւ անկանոն հոլովիչները կը թուէ ու կը ներակայցնէ իւրաքանչիւր ձեւի հոլովման եզակի եւ յոգնակի հոլովապատկերը:

Մկրտիչեանի համաձայն **ՈԻ** հոլովման կը պատկանին ընդհանրապէս միավանկ գոյականները: Օրինակ՝ ծով-ծովու, արջ-արջու եւ այլն: Հեղինակը օրինակներուն մէջ կը յիշէ արեւ-արեւու, ճամբայ-ճամբու, մարդ⁹⁸-մարդու եւ տղայ-տղու ձեւերը: **Ուան** հոլովման մասին խօսելով կ'արձանագրէ, որ «պահ, ժամ եւ ամիս» գոյականները «կ'ենթարկուին» **Ու** հոլովման, իսկ «դար» գոյականը՝ **էւ ՈԻ, էւ Ի** հոլովումներու:

ԱՆ հոլովման կ'ենթարկուին՝ «աղջիկ, էրիկ, կնիկ, տուն, շուն, մանուկ, բեռ, թռռ, եգ, դուռ, լեռ, գարուն, աշուն» եւ այլն⁹⁹:

ՈՋ հոլովումին կ'ենթարկուին «քոյր, կին, տիկին, կեսուր, տալ, ներ, աներ, ընկեր եւ տէր գոյականները, ինչպէս նաեւ այն բարդ գոյականները, որոնց երկրորդ արմատը այս գոյականներէն մէկն է:

ՈՅ հոլովումի պարագային, բացի երկրանուններէն նոյն հոլովումին կ'ենթարկուին «երբեմն եկեղեցի եւ հոգի գոյականները», ինչպէս նաեւ Աստուած գոյականը: Օր. **եկեղեցի-եկեղեցոյ, հոգի-հոգոյ**: Աստուած- Աստուծոյ- Աստուծմէ- Աստուծմով:

Զապէլ Տօնէլեան /Ասատուր/ հասարակ անուններու եզակի հոլովման բացառութիւնները յիշելու ընթացքին կ'առանձնացնէ

⁹⁸ «Մարդ անունին պէս կը հոլովին շատ մը միավանկ բառեր: Այսպէս. հայ, հով, ծով, նաւ, ծի եւ լն. /եւ այլն- Ա. Ֆ./» տես **Շահէն քժ. Շահնուր**, Համառօտ քերականութիւն եւ ուղղագրութիւն հայերէն լեզուի, Բ. գիրք, Իսթանպուլ, 2001, էջ 35:

⁹⁹ Մկրտիչեան կը նշէ, որ «Ան հոլովման պատկանող գոյականները կ'ենթարկուին նաեւ Ի հոլովման» եւ կը հիմնաւորէ օրինակներով: Տես **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, նշ. աշխ., էջ 50:

հասարակ անուններու եզակի հոլովման կարգ մը պարագաներ. այսպէս.

ա- «Ի վերջացող անունները սեռականին մէջ կ'ըլլան նաեւ «ւոյ», ինչպէս. երկաթուղի-երկաթուղւոյ, եկեղեցի-եկեղեցւոյ»:

բ-Ի վերջացող գոյականները կ'ըլլան նաեւ ուոյ, ուէ, ուով, ինչպէս պատիւ, պատուոյ, պատուէ, պատուով: Այսպէս թիւ, հաշիւ, կոիւ, եւ այն»¹⁰⁰: Սակայն **հաշիւ** բառի կապակցաբար **Հրանդ եւ Ջապէլ Ասապուր** կու տան այլ ձեւ /ի հոլովիչով- Ա. Ֆ./ **հաշիւ, հաշուի, հաշուէ, հաշուով**. այսպէս կը հոլովուին նաեւ **արծիւ, հովիւ եւ այլ բառեր**: իսկ **անիւ, պատիւ, կոիւ, թիւ** բառերուն համար առաւել նպատակայարմար կը տեսնեն **թիւ, թուոյ, թուէ, թուով տարբերակը**¹⁰¹:

գ- Վերջին վանկին մէջ **ա** ունեցող անունները հոլովման մէջ այդ **ա-ը** չեն կորսնցներ, ինչպէս. աւան-աւանի, կռուան-կռուանի: Բացառիկ են ճակատ-ճակտի, բերան-բերնի, զաւակ-զակի:

դ-Վերջին վանկին մէջ **ի** պարունակող անուններէն ոմանք Ի-ն չեն կորսնցներ, ինչպէս. սկիհ- սկիհի, ալիք-ալիքի, մագնիս-մագնիսի, ապառիկ-ապառիկի: Սակայն կան բառեր ալ որոնց մէջ Ի-ն կը կորսուի, ինչպէս. գիր-գրի, երկիր-երկրի, մարգագետին-մարգագետնի»¹⁰²:

Դառնանք բուն նիւթին

ԵԱՆ /Մկրտիչեան/ հոլովումի կ'ենթարկուին, բոլոր «ուրիշ վերջաւորող» գոյականները, որոնց **ԻԻ** ձոյլ ձայնաւորը սեռական տրականի մէջ կը վերածուի **ԵԱ** երկբարբառին: Նոյն հոլովումին կ'ենթարկուին նաեւ՝ «արին, արեան, արինէ, արինով», «անկին, անկեան, անկինէ, անկինով», «ծնունդ, ծննդեան, ծնունդէ, ծնունդով», «հանգիստ, հանգստեան, հանգիստէ, հանգիստով» /ասոնք յաճախ կ'ենթարկուին Ի հոլովումին»: Կը խօսի նաեւ **Օ** հոլովման մասին: Այս հոլովման կ'ենթարկուին բառամէջի **ԱՅ** երկբարբառ ունեցող գոյականներու եզակի սեռական- տրականը:

¹⁰⁰ **Տօնէեան Ջապէլ**, Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի, Բ. գիրք, Կ. Պոլիս, 1899, էջ 33:

¹⁰¹ **Հրանդ եւ Ջապէլ Ասապուր**, Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի, Գ. գիրք (Ա. մաս), Կ. Պոլիս, 1902, էջ 98:

¹⁰² **Տօնէեան Ջապէլ**, նշ. աշխ., էջ 33:

Առաքելեան, Չոլաքեան, Քիւրքճեան եւ Եղիայեան գոյականի հոլովման մասին

ա-Հոլովում- Եղիայեանի համար եւս արեւմտահայերէնի հոլովները վեց են՝ ուղղական, հայցական, սեռական, տրական, բացառական, գործիական: Արեւմտահայերէնի հոլովումը համապարփակ, ոչ բոլորովին միօրինակ, ներկայացուած է արեւմտահայերէն դասագիրքերու մէջ, նոյնիսկ երբեմն «հինցած եւ ժամանակավրէպ» հոլովածներով, կ'ըսէ Եղիայեան:

Կանոնաւոր (կամ ընդհանրական) Ի հոլովիչի կողքին կը յիշէ զարտուղի եւ անկանոն հոլովիչներով¹⁰³ /ու, ան, ուան, եան, ոջ, օ, ոյ/ հոլովածները, որոնք միայն կը վերաբերին եզակի թիւին, ինչպէս գիտենք:

ՈՒ ՀՈԼՈՎՈՒՄ- Այս ենթավերնագիրին տակ օրինակներով կը նշէ երկծէ հոլովուող բառեր¹⁰⁴, բոլոր անորոշ դերբայներն (գրել-գրելու, խօսիլ-խօսելու, խաղալ-խաղալու) ու **որ (յարաբերական-որու)- իրար (փոխադարձ- իրարու)** դերանունները եւս:

Եղիայեան անընդունելի կը համարէ հոլովման հետեւեալ ձեւերը.

անընդունելի	կանոնաւորուած	անընդունելի	կանոնաւորուած
արջու	արջի	մահու	մահուան
գահու	գահի	ամսու	ամսուան
մանչու	մանչի	շաբթու	շաբթուան
պապու	պապի		

¹⁰³ Եղիայեան կ'ըսէ. «... մինչ մնացեալ բոլորը, որոնք գրաբարէն են, կը նկատուին “անկանոն” կամ “զարտուղի”: Տես **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 140:

¹⁰⁴ Երկծէ կը հոլովուին՝ արեւ-արեւի-արեւու, գլուխ- գլուխի- գլխու, ժամ-ժամի-ժամու եւ այլն: Իսկ մահ, ամիս եւ շաբաթ, «որոնք կու տային մահու, ամսու, շաբթու» ձեւերը, ներկայիս առաւել հանդէս կու գան մահուան, ամսուան շաբթուան հոլովածներով: Եղիայեան կը նշէ, որ մահու, ամսու եւ շաբթու ձեւերը «միայն կայուն բառակապակցութեանց մէջ կը կիրարկուին, ... ինչպէս՝ կենաց եւ մահու, հինգ ամսու մանուկ, շաբթու վերջը եւ այլն»: Տես **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ. էջ 141:

Մինչդեռ Կարո Առաքելեան «Արդի հայերէնի քերականութիւն» Ա. գիրքի մէջ կը նշէ, որ ՈՒ հոլովման կը պատկանին նաեւ հայ-հայու, մարդ-մարդու, հաւ-հաւու, նաւ-նաւու, հով-հովու, պապ-պապու, շահ-շահու, մահ-մահու, ժամ-ժամու, էշ-էշու, արջ-արջու, գահ-գահու, պահ-պահու, դար-դարու գոյականները, որոնցմէ մէկ քանին կրնան հոլովուիլ ի հոլովիչով (գահու-գահի, հովու, հովի, պապու-պապի, շահու-շահի)¹⁰⁵: Չոլաքեան եւս կ'անդրադառնայ այս խնդրին «Արեւմտահայերէնի քերականութիւն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ)», Ա. գիրքի 87-89 էջերու վրայ: Չոլաքեանի համաձայն, ինչպէս նաեւ նախորդ երկու հեղինակներուն, ՈՒ հոլովման կ'ենթարկուին. **բային աներեւոյթը** (անորոշ դերբայը-սիրել-սիրելու, խօսիլ-խօսելու, խնդալ-խնդալու), **եր-ներ յոգնակերտներով** կազմուած բոլոր յոգնակի գոյականները (ծառ-ծառեր-ծառերու, դպրոց-դպրոցներ-դպրոցներու եւ այլն), **քանի մը բազմավանկ բառեր**¹⁰⁶ տղայ-տղու, ճամբայ-ճամբու: Էջ 87 վրայ կը խօսի նաեւ ՈՒ հոլովումին ենթարկուող շարք մը բառերու մասին, որոնք «ձեւաբանական ու իմաստային առումներով տարբեր խումբերու կը պատկանին»¹⁰⁶: Չոլաքեան հետեւեալ ձեւով կը համակարգէ.

-«Բառեր, որոնք կտրականապէս անցած են ի հոլովումին՝ թի, գահ, դի, պառաւ, արջ, խենթ, մանչ.

-Բառեր /գոյականներ/, որոնք արդի արեւմտահայերէնի մէջ հանդէս կու գան զուգաձեւաբար արեւ-արեւու /արեւի, գլխու /սեռական հոլով- գլխու ցաւ/, գլուխին /որպէս գիրքի բաժին/» եւ կու տայ համապատասխան օրինակներ¹⁰⁷:

-Շարք մը ժամանականիշ բառեր /դարու, ժամու, պահու, այժմու, մահու, ամսու, շաբթու/¹⁰⁸, որոնցմէ մէկ քանին Չոլաքեանի համաձայն կը հոլովուին՝ ՈՒ, ՈՒԱՆ հոլովմամբ եւ կը կատարեն

¹⁰⁵ **Առաքելեան Կարո**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Ա. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 172:

¹⁰⁶ **Չոլաքեան Յակոբ**, Արեւմտահայերէնի քերականութիւն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ), Ա. գիրք, Երեւան, 2017, էջ 87:

¹⁰⁷ **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ. էջ 87-88:

¹⁰⁸ **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ. էջ 88:

հայցական /ամիս, շաբաթ¹⁰⁹/ եւ տրական հոլովով /մահու, ժամու, պահու, ամսու, շաբթու/ ժամանակի պարագայի եւ կամ յատկացուցիչի պաշտօններ /ՌԻԱՆ հոլովման ձեւերը՝ մահուան, ժամուան, պահուան, ամսուան, շաբթուան/: Չոլաքեան կ'ըսէ, որ «ամսու եւ շաբթու սեռական հոլովաձեւերը լայն կիրառություն ունին՝ շաբթու սկիզբը, շաբթու կիսուն, շաբթու վերջը ...»¹¹⁰:

-Շարք մը միավանկ բառեր, որոնք մեծաւ մասամբ հակուած են Ի հոլովումին, բացի հայ եւ մարդ բառերէն. անոնք են՝

հաւ	հաւու	հաւի
նաւ	նաւու	նաւի
ծով	ծովու	ծովի
կով	կովու	կովի
ծի	ծիու	ծիի
էշ	իշու	էշի
մարդ	մարդու	մարդի
հայ	հայու	հայի

- Որոշ նոյնանուն բառեր, որոնք տարբեր հոլովում ունին.

*Շահի-պարսիկ միապետ, շահու- օգուտ.

*Պապ-Հռոմի պապ, պապու- մեծ հայր¹¹¹.

- Թուական **մէկ** բառը. իբրեւ թուական Ի հոլովիչը, իսկ իբրեւ անորոշ դերանուն՝ ՌԻ հոլովիչը մէկու¹¹²:

Զապէլ Տօնէեանի /Ասատուր/ համաձայն, կան կարգ մը միավանկ բառեր, «որոնց սեռականը ՌԻ կ'ըլլայ, ինչպէս մարդ-

¹⁰⁹ «Այս ամիս պիտի գայ», «Գալ շաբաթ պիտի գայ: Նոյն տեղը:

¹¹⁰ **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 88: Շարունակելով կը գրէ, որ «Շաբթու, ամսու եւ տարու ձեւերը ունին նաեւ ածականական գործածություն մը՝ որոշիչի եւ ստորոգելիի դերերով՝ երկու ամսու մանուկ է, երկու ամսու է»: Նոյն տեղը:

¹¹¹ Շահ եւ պապ նոյնանուն բառերու պարագային անդարդարձած են նաեւ Կարօ Առաքելեանն ու Արմենակ Եղիայեանը: Տես **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականություն, Ա. գիրք, էջ 172 եւ **Եղիայեան Արմենակ**, Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, էջ 141, սակայն ինչպէս նախօրօք նշած էինք, որ Եղիայեան ՊԱՊ բառի ՊԱՊՌԻ ձեւը անընդունելի կը համարէ: Տես նոյն տեղը:

¹¹² Նոյն տեղը, էջ 89:

մարդու, շահ-շահու, դար-դարու, ծով-ծովու, նաւ-նաւու, մանչ-մանչու: Արեւ, թէւ միավանկ չէ, կ'ըսէ Տօնէլեան, կ'ըլլայ արեւու»¹¹³:

ԱՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ- Գրաբարի մէջ ներքին Ա հոլովման պատկանող բայանուններն ու կարգ մը գոյականներ աշխարհաբարի մէջ կը հետեւին արտաքին¹¹⁴ ԱՆ հոլովման՝ բառավերջի Ն-ն կորսնցնելու պատճառաւ: Այսպէս

-ումն-ով վերջացող բայանուններու մասին Եղիայեան կը գրէ, որ այդ բայանունները գրաբարի մէջ ունեցած են ներքին Ա հոլովիչը. աշխարհաբարի մէջ կորսնցուցած են բառավերջի Ն-ը բաղաձայնը, բայց հոլովական աւանդոյթը նոյնը մնացած է: Օրինակ՝

գրաբար	հոլովում	աշխարհաբար	հոլովում
ուսումն	ուամ <u>ան</u>	ուսում	ուամ <u>ան</u> - ուսումի
հոլովումն	հոլովմ <u>ան</u>	հոլովում	հոլովմ <u>ան</u> - հոլովումի
հատուցումն	հատուցմ <u>ան</u>	հատուցում	հատուցմ <u>ան</u> - հատուցումի
երդումն	երդմ <u>ան</u>	երդում	երդմ <u>ան</u> - երդումի

Ա. Եղիայեան կը նշէ, որ վերել նշուած բառերուն բացառականը կը կազմուի ուղղականի վրայ է աւելցնելով /ուսումն, հոլովումն եւ այլն/, իսկ գործիականը «Մօտիկ անցեալին կը կազմուէր սեռական-տրականէ ...», բայց հեղինակի մեկնաբանութեամբ՝ այդ ձեւը սկսած է նահաջել եւ նախընտրութիւն տրուած է գործիականի մէջ ՈՎ հոլովածեին /ուսում-ուսմամբ, ուսում-**ուսումով**/: Սակայն կ'աւելցնէ այն որ գործիականի մէջ կարգ մը քարացած ձեւեր կը պահպանուին՝ դիտմամբ, մասամբ, հիմամբ, ձեռամբ¹¹⁵:

Յ. Չոլաքեան եւս կ'անդրադառնայ ՈՒՄ ածանցով բառերու բացառական եւ գործիական կազմաձեւերուն: Հեղինակի բացատրութեամբ գործիական հոլովածեւը կը կազմուի Բ հոլովամասնիկով, որ «կը դրուի սեռական հոլովածեւի հիմքի վրայ. հոլովան-բ՝ հոլովմամբ, օրինաչափական ՆԲ>ՄԲ հնչիւնա-

¹¹³ **Տօնէլեան Չապէլ**, նշ. աշխ., էջ 35:

¹¹⁴ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 141: Առաքելեան եւս կը նշէ, որ «Ուան, ան հոլովման ենթարկուող բառերը արտաքին հոլովում ունին»: Տե՛ս **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Ա. գիրք, էջ 174:

¹¹⁵ Տե՛ս **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 141:

փոխութեամբ»¹¹⁶: Կը գրէ, որ ներկայիս ամբ-ը փոխարինուած է կանոնաւոր գործիականի ՈՎ հոլովմասնիկով՝ ուսում- ուսման- ուսումէ- ուսումով, հոլովում- հոլովման- հոլովումէ- հոլովումով¹¹⁷:

ԱՆ հոլովման կ'ենթարկուին նաեւ.

Գարուն, աշուն, ամառ եւ ծմեռ (ամառ եւ ծմեռ գոյականները կ'ենթարկուին նաեւ Ուան հոլովման՝ ամառուան-ծմեռուան)¹¹⁸:

ա- Լեռ-լերան, դուռ-դրան, թոռ- թոռան, նուռ-նռան /նուռի/, ծոռ-ծոռան /ծոռի/, բեռ-բեռան /բեռի/, գառ-գառան /գառի, գառնուկ-գառնուկի/, եզ-եզան /եզի/, մատուռ- մատրան /մատուռի/ բառերը¹¹⁹:

բ- Մանուկ-մանկան /մանուկի/, էրիկ- էրկան /էրիկի/:

Եղիայեան եւս կ'անդրադառնայ **մանուկ, էրիկ** բառերուն տալով հետեւեալ բացատրութիւնը. հեղինակը կը նշէ, որ «գրաբարը ունէր **ԱՆ** արտաքին հոլովում ...», «որուն կը հետեւէին սակաւաթիւ գոյականներ». կու տայ համապատասխան օրինակներ. մարդիկ- մարդկան, մոգպետ-մեգպետան, շահ-շահան /շահան շահ- ար- քայից արքայ/: Բայց, աշխարհաբարի մէջ այս հոլովումին հետեւութեամբ առաջացած են կարգ մը գոյականներ, որոնցմէ մէկ մասին անդրադարձած ենք նախօրօք. այսպէս՝ մանուկ-մանկան, էրիկ- էրկան, նաեւ՝ աղջիկ-աղջկան, կնիկ-կնկան, առտու-առտուան, հերու /անցեալ տարի/-հերուան¹²⁰:

¹¹⁶ **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 90:

¹¹⁷ Նոյն տեղը:

¹¹⁸ Արմենակ Եղիայեան կը գրէ, որ ամառն-ամրան, ծմեռն /ծմրան/, դուռն /դրան/, լեռն /լեռին/, մատուռն /մատրան/ բառերը գրաբարի մէջ ունին ներքին հոլովում, մինչդեռ աշխարհաբարի մէջ՝ արտաքին հոլովում /ան/.

¹¹⁹ Չոլաքեան կը գրէ, ԱՆ հոլովման կայ հինգ բառ, որոնք «սեռական- տրականին մէջ ունին Ռ>Ը տառափոխութիւն, որ գրաբարէն անցած է ասանդական ուղղագրութեան. լեռ-լերան, դուռ-դրան, ամառ-ամրան, ծմեռ- ծմրան, մատուռ-մատրան»: Բայց կան Ռ-ով վերջացող այլ բառեր /թոռ- թոռան, բուռ- բռան, ծոռ- ծոռան եւ այլն/, որոնք չեն ենթարկուիր վերեւ նշուած օրինաչափութեան: Տե՛ս **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 90-91:

¹²⁰ Ըստ Եղիայեանի, **աշուն, ամառ, գարուն, ծմեռ, դուռ, լեռ** գոյականներու սեռականները եւս կը հետեւին այս հոլովումին. վերոյիշեալներուն բացառականն ու գործիականը կը կազմուի ուղղականէն, սակայն երբեմն կը հանդիպինք այլ ձեւերու /գարուն, գարնան, գարունէ, գարունով/: Առտու բառը՝ առտուան /սեռ./, առտուէն-առտրունէ, առտուով եւ այլն: Իսկ իրիկուն բառը, Եղիայեանի համաձայն, միակ բառն է, որ բացառութիւն կը կազմէ եւ կը հետեւի ներքին հոլովումի: Տե՛ս **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 142:

գ- Ձուկ բառը՝ ձուկի /ի հոլովման/, բայց կայ նաեւ ձկան ձելը / ձկան իւղ- կը գրէ Չոլաքեան/:

Առաքելեան ԱՆ-ՌԻԱՆ հոլովումը միատեղ նշած է գիրքին մէջ¹²¹:

–«Ժամանակ ցոյց տուող կարգ մը բառեր՝ երէկ, այսօր, վաղը, օր, կէսօր, շաբաթ, ամիս, տարի, ցերեկ, գիշեր, առտու, իրիկուն, ամառ, ձմեռ, աշուն, գարուն, ժամանակ եւ այլն»: Նաեւ ժամանակի իմաստով՝ առաջ եւ անգամ բառերը կը հոլովին ուան հոլովիչով: Իսկ «Կին, մանուկ, լեռ, դուռ, բեռ, թոռ բառերը՝ ան հոլովիչով¹²²:

ՌԻԱՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

Եղիայեան եւ Չոլաքեան Ուան հոլովումի պարագաներուն առանձին կ'անդրադառնան:

Հեղինակներուն համաձայն, ինչպէս նաեւ Առաքելեանի, ՌԻԱՆ հոլովման կը հետեւին ժամանակի իմաստ ցոյց տուող բառերը, սակայն Չոլաքեան կը գրէ, որ «դար, երեկոյ, գարուն, աշուն, րոպէ, վայրկեան բառերը եւ ամսանունները» չեն ենթարկուիր այս հոլովումին¹²³:

Ուան հոլովման բառերու շարքին մենք յաճախ կը հանդիպինք **ՌԻԱՅ** ձեւին՝ տարի-/սեռական-տրկական/ տարուան-տարուայ, եւ շփոթ կը յառաջանայ թէ որն է ճիշդը տարուան թէ՛ տարուայ ձելը: Չոլաքեան «Արեւմտահայերէնի քերականութիւն» գիրքին մէջ կը գրէ, որ **ուայ** տարբերակը միայն ունի արեւելահայերէնը, իսկ արեւմտահայերէնի մէջ «տիրական է **ուանը**»¹²⁴:

Մենք միշտ ալ հանդիպած ենք ՌԻԱՆ եւ ՌԻԱՅ ձեւին սփիւռքի մամուլի եւ գրականութեան մէջ: Այս կը նշանակէ, որ «**ուայ**» տարբերակը մուտք գործած է եւ կը գործածուի արեւմտահայերէնի մէջ եւս, ինչպէս կը նշէ Չոլաքեան: Ան կ'ըսէ, թէ «արեւմտահայ քերականները կը պնդեն **ուան** ձեւի կիրարկութեան վրայ, Ն-ն նկատելով հիմքային հնչիւն, որ կը պահպանուի նաեւ բացառականի մէջ». տարի-տարուան-տարուընէ /տարիէ/ տարիով: Այսուհանդերձ, «... ուայ տարբերակը լայնօրէն կը գործածուի»¹²⁵:

¹²¹ Տե՛ս **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Ա. գիրք, էջ 174:

¹²² **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 174:

¹²³ Տե՛ս **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 92:

¹²⁴ **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 91-92:

¹²⁵ **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 91:

Փորձենք մամուլին ծաղկաքաղ կատարել.

*«Երեք տարի առաջ, Մայիս ամսու 27-րդ **օրուան** երեկոյեան թոնկեցաւ Թաքսիմի Հրապարակը ...» (Ակօս¹²⁶, 03.06. 2016):

*«Հոռմը մէկ **օրուայ** մէջ չէ կառուցուած, կ'ըսեն» (Ասպարէզի խմբագրական¹²⁷):

*«Երկուշաբթի, 4 Յունուար 2016- ի երեկոյեան, Հալէպի մէջ, 75 **օրուայ** ընդհատումէն ետք ելեկտրականութիւնը միացաւ» (Նոր Յառաջ¹²⁸, 03.06. 2016):

*«Երկուշաբթի առաւօտուն, նախորդ **օրուան** հանդիսադրութիւնը շարունակուեցաւ համաժողովի 1800 հրաւիրեալներուն ընդունելութիւնը կատարելով՝»¹²⁹

*«Թուրքիոյ մէջ մէկ **օրուան** ընթացքին փոխուած են 41 նահանգապետներ» (Ազդակ¹³⁰, 22. 06.2017):

Վերոյիշեալ օրինակներէն կարելի է եզրակացնել, որ ՌԻԱՅ ձեւը տակաւին տիրող երեւոյթ է մամուլի մէջ:

ՀՈՒՆՎՄԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ (աղիւսակ)

(ի հոլովում)	Եզակի	Յոգնակի
ուղղական-հայցական	սեղան	սեղաններ
սեռական-տրական	սեղանի	սեղաններու
բացառական	սեղանէ	սեղաններէ
գործիական	սեղանով	սեղաններով

	Եզակի	Յոգնակի
ուղղական-հայցական	Կարօ(ն)	(Կարօներ)
սեռական-տրական	Կարոյի	
բացառական	Կարոյէ	
գործիական	Կարոյով	
(ու հոլովում)	Եզակի	Յոգնակի
ուղղական-հայցական	նաւ	նաւեր
սեռական-տրական	նաւու (նաւի)	նաւերու
բացառական	նաւէ	նաւերէ
գործիական	նաւով	նաւերով

¹²⁶ <http://www.agos.com.tr/am/hvotvadzi /15563/> :

¹²⁷ <http://www.arfd.info/hy/?p=5193>:

¹²⁸ [http:// www. hayernaysor.am/cl/archives/151681](http://www.hayernaysor.am/cl/archives/151681):

¹²⁹ [http:// www. asbarez.com/arm/295341](http://www.asbarez.com/arm/295341):

¹³⁰ <http://www.aztagdaily.com/archives/352867>:

(ու հոլովում)	Եզակի	Յոգնակի
ուղղական-հայցական սեռական-տրական բացառական գործիական	միջնադար միջնադարու միջնադարե(ն) միջնադարով	միջնադարեր միջնադարերու միջնադարերե միջնադարերով
	սփիւռքահայ սփիւռքահայու սփիւռքահայե սփիւռքահայով	սփիւռքահայեր սփիւռքահայերու սփիւռքահայերե սփիւռքահայերով
(ուան հոլովում)	Եզակի	Յոգնակի
ուղղական-հայցական սեռական-տրական բացառական գործիական	ամիս ամսուան ամիսե(ն) ամիսով	ամիսներ ամիսներու ամիսներե ամիսներով
	կէսօր կէսօրուան կէսօրե(ն) կէսօրով	կէսօրներ կէսօրներու կէսօրներե կէսօրներով
(ան հոլովում)	Եզակի	Յոգնակի
ուղղական-հայցական սեռական-տրական բացառական գործիական	ծմեռ ծմրան ծմեռե(ն) ծմեռով	ծմեռներ ծմեռներու ծմեռներե ծմեռներով
	մանուկ մանկան մանուկե (ն) մանուկով	մանուկներ մանուկներու մանուկներե մանուկներով
(ոջ հոլովում)	Եզակի	Յոգնակի
ուղղական-հայցական սեռական-տրական բացառական գործիական	քոյր քրոջ քրոջմե քրոջմով	քոյրեր քոյրերու քոյրերե քոյրերով

	դասընկեր դասընկերոջ դասընկերոջմէ¹³¹ դասընկերոջմով	դասընկերներ դասընկերներու դասընկերներէ դասընկերներով
(եան հոլովում)	Եզակի	Յոգնակի
ուղղական-հայցական սեռական-տրական բացառական գործիական	քաջութիւն քաջութեան քաջութենէ(ն) քաջութեամբ	քաջութիւններ քաջութիւններու քաջութիւններէ քաջութիւններով
	անկին անկեան(անկիւնի) անկինէ(ն) անկինով	անկիւններ անկիւններու անկիւններէ անկիւններով
(օ հոլովում)	Եզակի	Յոգնակի
ուղղական-հայցական սեռական-տրական բացառական գործիական	մայր մօր մօրմէ(ն) մօրմով	մայրեր մայրերու մայրերէ մայրերով
(օ հոլովում)	հայր հօր հօրմէ հօրմով	հայրեր հայրերու հայրերէ հայրերով
	կնքամայր կնքամօր կնքամօրմէ կնքամօրմով	կնքամայրեր կնքամայրերու կնքամայրերէ կնքամայրերով
ուղղական-հայցական սեռական-տրական բացառական գործիական	հօրեղբայր հօրեղբօր հօրեղբօրմէ(ն) հօրեղբօրմով	հօրեղբայրներ հօրեղբայրներու հօրեղբայրներէ հօրեղբայրներով

¹³¹ Ոչ եւ Օ հոլովումի բացառական հոլովի մէ-ի/քրոջմէ, հօրմէ/ մասին Եղիայեան կը բացատրէ, որ «մէ-ն բաղադրեալ է մ+է»: Հեղինակի բացատրութեամբ մ-ը բաղաձայնը գրաբարի մէկ երկու գոյականի եւ դերանուններու մէջ կը տեսնենք, ուր «կը դրուէր սեռական, տրականին վրայ կազմելու համար միայն բացառականը. օրինակ՝ յաջմէ, ձախմէ, իմ-իմում-յիմմէ, իւր-իւրում, իւրմէ, մեր-մերում-մերմէ» եւ այլն: Եւ այսպէս «աշխարհաբարը ոչ միայն պահած է զայն դերանուններուն վրայ, այլեւ համանունաբար տարածած է զայն բազմաթիւ գոյականներու վրայ» եւ կազմած է բացառականը, եւ գործիականը: Տե՛ս **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 144:

1980 թ.-ին լոյս կը տեսնէ Սիմոն Սիմոնեանի եւ Սարգիս Պալեանի նախաձեռնութեամբ «Նոր քերականութիւն»¹³², պատկերազարդ, Ա. գիրքի Գ. տպագրութիւնը, /Ա., Բ., Գ. կարգերու համար/: Ան նախորդ հրատարակութիւններէն կը տարբերէր, ինչպէս կը վկայեն հեղինակները: Դժբախտաբար մենք չունեցանք նախորդները՝ բաղդատելու այս տարբերակին հետ: Գիրքը պարզեցուած ձեւով կը տրամադրուէր աշակերտին: Հեղինակներու համաձայն գոյականի հոլովները թիով չորս են հետեւեալ դասաւորումով՝ ուղղական, սեռական, բացառական եւ գործիական /էջ 51/: Այդ էջերու վրայ ոչ մէկ հիմնաւորում թէ ինչ սկզբունքով առաջնորդուած են հեղինակները: Յաջորդող էջերուն /52-53/ համապատասխան օրինակներով միայն կը բացատրեն վերոնշեալները: Արդեօք Ա., Բ., Գ. կարգերուն դիրամատչելի դարձնելու համար բացատրուած է, եւ նկատի առնուած սոսկ ձեւաբանական եւ ոչ շարահիսական գործածութիւնը:

Այսուհանդերձ կ'եզրակացնենք. արեւմտահայերէնը ունի վեց հոլով, բայց չորս հոլովածեւեր՝ ուղղական, հայցական, սեռական, տրական, բացառական, գործիական, որոնք շարահիսօրէն խօսքի մէջ հանդէս կու գան տարբեր պաշտօններով:

¹³² **Սիմոնեան Սիմոն եւ Պալեան Սարգիս**, Նոր քերականութիւն, Ա. գիրքը, Գ. տպագրութիւն, /Ա., Բ., Գ., կարգերու համար/, Պէյրութ, 1980:

2) ԲԱՅ

ԲԱՅԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՉՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Բայը, որպես թեքուող խօսքի մաս, ամենէն արտայայտիչ անդամն է, որուն արտայայտական նշանակութեամբ կ'երանգաւորուի, կ'իմաստաւորուի մեր խօսքը: Կը խօսինք պատմելով, զեկուցելով, վճռելով, ենթադրելով, պայմանադրելով, հրամայելով, ըղծալով, խնդրելով եւ այլն: Եւ արտայայտութեան այս եղանակներուն համաձայն բայը եղանակային ձեւ կը ստանայ: Ան հանդէս կու գայ երկու ձեւով դիմաւոր եւ անդէմ:

ա) Չարեհ Մելքոնեան- Ըստ Մելքոնեանի բայը կը բաղկանայ երկու մասէ՝ արմատ (կամ բայարմատ, որուն վրայ մասնիկը կ'աւելցնենք) եւ վերջաւորութիւն (հիմք-վերջաւորութիւն)¹³³: Ունի երեք լծորդութիւն եւ /կը կոչուի առաջին լծորդութիւն/, իլ /երկրորդ լծորդութիւն/, ալ /երրորդ լծորդութիւն/: Մելքոնեան գիրքի տողատակին դրուած աստղանիշով կ'ըսէ, որ «կան “ու” մասնիկով վերջացող կարգ մը բայեր.- *գրօսնուլ, ընթեռնուլ, հեղուլ, թողուլ, զեղուլ* եւ այլն, որոնք կը կազմեն չորրորդ լծորդութիւնը»¹³⁴: Շարունակելով՝ բայերուն մասնիկները, իմաստի համաձայն, խօսքի մէջ զանազան ձեւեր կ'առնեն, կը փոխուին, կ'ըսէ հեղինակը, այդ փոփոխութիւնը խոնարհում կ'անուանէ:

Մելքոնեանի համաձայն բայը ունի երեք ժամանակ՝

- ներկայ ժամանակը՝ ցոյց կու տայ հիմա կատարուող բան մը /կը քալեմ/,

¹³³ Առաքելեան կը գրէ. «Հիմքը բային վերջաւորութենէն առաջ ինկած մասն է. օրինակ՝ գրել, խօսիլ, մօտենալ բայերուն եւ, իլ, ալ վերջաւորութիւններէն առաջ ինկած գր-, խօս-, մօտեն- մասերը հիմքեր են»: Տես **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսփրզգեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, /Բ. հրատարակութիւն՝ բարեփոխուած/, Պէյրութ, 2008, էջ 91:

¹³⁴ **Մելքոնեան Չարեհ**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966, էջ 56: Նոյնի, նշ. աշխ., Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 56:

- անցեալ ժամանակը՝ նախապէս կատարուած բան մը /քալեցի/,
- իսկ ապառնի ժամանակը՝ յետոյ կատարուելիք բան մը /պիտի քալեմ/¹³⁵:

Բայի խոնարհման հինգ եղանակներ կը նշէ՝ սահմանական, հրամայական, ստորադասական, ըղձական եւ անորոշ: Զ. Մելքոնեան «Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք»¹³⁶ դասագիրքի մէջ խօսելով բայի խոնարհման եղանակներու եւ ժամանակներու մասին կը գրէ, որ վերոյիշեալ եղանակները պարզ ժամանակներէն բացի ունին բաղադրեալ ժամանակներ. «Բաղադրեալ կը կոչուին այն ժամանակները, որոնք կազմուած են էական բային օժանդակութեամբ: Այսպէս՝ վազեր է, բռնած ենք, երթալու էի»¹³⁷: Տէս աղիւսակը:

«Բաղադրեալ» ժամանակներ Սահմանական եղանակ

յարակատար- ղրկած եմ	գերակատար- ղրկած էի
անցեալ յարակատար-ղրկեր եմ	անցեալ գերակատար- ղրկեր էի
կրկին կատարեալ- ղրկած եղայ	
ապառնի յարակատար- ղրկած պիտի ըլլամ	ապառնի գերակատար- ղրկած պիտի ըլլայի
հարկադրական յարակատար- ղրկելու եմ	հարկադրական գերակատար- ղրկելու էին
երկբայական յարակատար- ղրկած ըլլալու եմ երկբայական գերակատար- ղրկած ըլլալու էի	

¹³⁵ **Մելքոնեան Զարեհ**, նշ. աշխ., Գ. տպագրութիւն, էջ 56-57; Դ. տպագրութիւն, էջ 56-57:

¹³⁶ **Մելքոնեան Զարեհ**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ 1966 եւ Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, էջ 38-40, 56-77:

¹³⁷ **Մելքոնեան Զարեհ**, նշ. աշխ., էջ 61:

պայմանական յարակատար- դրված կ'ըլլամ	պայմանական գերակատար- դրված կ'ըլլայի
պատմական ներկայ-կը դրկեմ եղեր	պատմական ապառնի- պիտի դրկեմ եղեր
պատմական անկատար ապառնի- պիտի դրկէի եղեր	պատմական յարակատար- դրված եմ
պատմական անորոշ յարակատար- դրկեր եմ եղեր	պատմական հարկադրական յարակատար- դրկելու եմ եղեր
պատմական հարկադրական գերակատար դրկելու էի եղեր	

Հրամայական եղանակ

կատարեալ- դրկած եղիր

Ստորադասական եղանակ

յարակատար- դրկած ըլլամ	գերակատար- դրկած ըլլայի
ապառնի- դրկելու ըլլամ	անկատար ապառնի- դրկելու ըլլայի
պատմական ապառնի-դրկելու ըլլամ եղեր	

Ըղծական եղանակ

պատմական ներկայ- թող դրկեմ եղեր	պատմական անկատար- թող դրկէի եղեր
------------------------------------	-------------------------------------

Անորոշ եղանակ

անցեալ- դրկած ըլլալ

Յարադրեալ բայ սահմանումով նկատի ունի այն բայերը, որոնք երկու անջատ բառէ կազմուած են՝ «տեղի տալ», կանգ առնել», «խաղի գալ», «մտիկ ընել», «խօսք տալ», «հոգին աւանդել» եւ այլն:

Սակայն կարելիություններ կը նշէ, որ յարադրեալ բայերը պէտք չէ շփոթել բաղադրեալ ժամանակներուն հետ, որովհետեւ, ինչպէս գիտենք, կազմուած կ'ըլլան «անցեալ ընդունելութենէ մը եւ էական բայէ/խօսեր էինք, գացած եղայ»¹³⁸:

Ապա կը խօսի /դաս 7-ի մէջ/, կանոնաւոր, զարտուղի, անկանոն եւ պակասաւոր բայերու մասին, տալով անհրաժեշտ բացատրութիւններ եւ համապատասխան օրինակներ: Այսպէս՝

ա-Կանոնաւոր են այն բայերը, որոնց արմատները խոնարհումի ատեն կը մնան անփոփոխ, եւ վերջաւորութիւնները կը հետեւին ճիշդ իրենց տիպարներուն ձեւին:

բ-Զարտուղի¹³⁹ են այն բայերը, որոնց արմատները խոնարհումի ատեն կը մնան անփոփոխ, բայց վերջաւորութիւնները կարգ մը ժամանակներու մէջ չեն հետեւիր իրենց տիպարին ձեւերուն¹⁴⁰: Տես աղիւսակը՝

¹³⁸ **Մեղրոնեան Զարեհ**, նշ. աշխ., էջ 62:

¹³⁹ Զոլաքեան կը նշէ, որ Այտընեանի համար զարտուղի բայերը «կ'ըլլան զարտուղիք եւ կէս զարտուղիք»: Կէս զարտուղի բայերը, Այտընեանի համաձայն «նել, նիլ, նալ վերջաւորութիւն ունեցող բայերն են, կը գրէ Զոլաքեան: Այտընեան կէս զարտուղի բայեր կը կոչէ՝ «գտնել, տեսնել, պագնել, մտնել, ելլել, ըլլալ, դառնալ, իջնալ, հասնիլ, անցնիլ, մեռնիլ, ծնանիլ, թքնել, հեծնալ, խածնել. նոյնպէս չիլ վերջաւորութեան բայերը, որոնց չն դուրս կը դրուի՝ թռչիլ, փախչիլ, փլչիլ, դպչիլ, կպչիլ փակչիլ», ինչպէս նաեւ «սկսիլ, փրթիլ, պրծիլ վերի բայերուն պէս կը խոնարհուին՝ սկսայ եւ ոչ սկսեցայ»: Այտընեան զարտուղի կը համարէ նաեւ «չորս լծորդութիւններէ դուրս մնացած ուլ վերջաւորութեամբ քանի մը բայ. թողուլ՝ թողի կամ թողուցի, թող, թողուցէք, թողած կամ թողուցած, թողեր կամ թողուցեր, կր[կրաւորական]՝ թողուիլ կամ թողուցուիլ»: Շարունակելով Զոլաքեան կը գրէ, «(Թող տալ բային մէջ միայն տալ բայը կը խոնարհուի: Առնուլ կամ առնել, երդնուլ՝ երդուայ, երդուիր, երդուող, երդուած. կամ երդուըննալ, երդում ընել. զբօսնուլ՝ զբօսայ, զբօսիր, զբօսնող, զբօսած. կ'ըլլայ նաեւ զբօսանալ, զբօսանք ընել»: Տես **Զոլաքեան Յակոբ, Ֆիշենկճեան Անի**, նշ. աշխ., էջ 38-39:

¹⁴⁰ Տիպար ձեւ ըսելով կը հասկնանք անցեալ կատարեալի հիմքի ոչ ցոյական կազմութիւնը. բացատրենք՝ վագել- վագ+եց --- վագեց. իսկ խոնարհումը՝ վագեցի, վագեցիր, վագեց եւ այլն: Այս մասին ատելի մանրամասն պիտի անդադարանանք Առաքելեանի եւ Զոլաքեանի բաժիններուն մէջ:

զարգուողի բայեր	անցեալ կադարեալի հիմք	զարգուողի բայեր	անցեալ կադարեալի հիմք
առնել	առ+ի, իր, աւ, ինք, իա, ին	փակչիլ	փակ+այ,ար,աւ, անք, աք, ան
խածնել	խած+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	փախչիլ	փախ+այ,ար,աւ, անք,աք,ան
գտնել	գտ+այ,ար,աւ, անք,աք,ան	դպչիլ	դպ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
իջնել	իջ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	փլչիլ	փլ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
մտնել	մտ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	փրթիլ	փր+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
հեծնել	հեծ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	սկսիլ	սկս+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
լեցնել	լեցուց+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	ծնիլ	ծն+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
ցուցնել	ցուցուց+ ի, իր, -, ինք, իք, ին	նստիլ	նստ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
դարձնել	դարձուց+ ի, իր, -, ինք, իք, ին	բանալ	բաց+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին
անցընել	անցուց+ ի, իր, -, ինք, իք, ին	լալ	լաց+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին
բերել	բեր+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	մնալ	մնաց+ ի, իր, -, ինք, իք, ին
ըսել	ըս+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	կենալ	կ ե գ + ա յ , ա ը , անք,աք,ան
հասնիլ	հաս+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	բարկանալ	բարկաց+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
հագնիլ	հագ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	գիտնալ	գիտց+այ,ար,աւ, անք,աք,ան

մեռնիլ	մեռ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	ունենալ	ունեց+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
անցնիլ	անց+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	հասուննալ	հասունց+ալ,ար,աւ, անք,աք,ան
բուսնիլ	բուս+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան	հեռանալ	հեռաց+ ալ,ար,աւ, անք,աք,ան

Զարտուղի է, ըստ հեղինակի, «ցնել» /պատճառական/ եւ «ուիլ» /կրաւորական/ վերջաւորութիւնը ունեցող բայերը: Ծանօթութիւն բաժինի մէջ Մեղքոնեան կը գրէ.

- Մատնել (մատն-ել), կանգնիլ (կանգուն-իլ) եւ շարք մը բայերու «ն» գիրը, որ արմատական է՝ չշփոթել «ն» միջաձանցին հետ: Օրինակ՝ մտնել-մտայ, մինչդեռ մատնել բայը- մատնեցի: Մատնել կանոնաւոր բայ է, իսկ մտնելը՝ միջաձանց:
- Բերել, ըսել, ծնիլ, սկսիլ, փրթիլ, լալ, մնալ, պրծիլ բայերը թէւ զարտուղի են, բայց միջաձանց չունին:
- Հանգչիլ, կառչիլ, մեղանչել, խրտչիլ բայերուն «չ» միջաձանցը չի կորսուիր, կը գրէ Մեղքոնեան, ոչ-կանոնաւոր ժամանակներու մէջ. հանգչիլ-հանգչեցայ եւ այլն:
- Կան կարգ մը բառեր, որոնց արմատներուն վրայ դուրսէն գիրեր աւելցած են, մաս կազմած են անոնց եւ կը մնան բոլոր ժամանակներուն մէջ /հետագային՝ բազմապատկական բայեր- Ա. Ֆ./: Օրինակ՝ կոտոր-տ-ել, վազ-ուըրտ-ել /վազվրտել- Ա.Ֆ./ եւ այլն¹⁴¹:

պարզ	բազմապատկական	պարզ	բազմապատկական
կոտրել	կոտրտել	վազել	վազուըրտել
աւրել	աւրշտկել	կռուիլ	կռուըտիլ
կտրել	կտրտել	պոռալ	պոռչտալ

¹⁴¹ **Մեղքոնեան Զարեհ**, նշ. աշխ., էջ 157:

պատռել	պատռտել	քաշել	քաշկրտել
ցատկել	ցատկրտել	թռ(չ)իլ	թռչտիլ
պաղիլ	պաղշտկիլ	կոխել	կոխկրտել
հրել	հրմշտկել	խառնել	խառնշտկել ¹⁴²
պահուիլ	պահուլտիլ		
քերուիլ	քերուլտիլ		

գ-Անկանոն են այն բայերը, որոնց աներեւոյթի արմատները փոփոխութիւն կը կրեն կարգ մը ժամանակներու մէջ: Կը թուէ անկանոն բայեր: ***Տես աղիւսակը.***

անկանոն բայեր	<i>անցեալ կատարեալի հիմք</i>	անկանոն բայեր	<i>անցեալ կատարեալի հիմք</i>
դնել	դր+ ի, իր, աւ, ինք, իա, ին	դառնալ	դարձ+այ,ար,աւ, անք,աք,ան
զարնել	զարկ+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	իյնալ	ինկ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
ընել	ըր+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	համբառնալ	համբարձ+այ,ար,աւ, անք,աք,ան
տանիլ	տար+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	ըլլալ	եղ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան
տալ	տու+ ի, իր, աւ, ինք, իք, ին	<i>երթալ</i>	<i>գաց+ ի, իր, գնաց, ինք, իք, ին</i>
<i>գալ</i>	<i>եկ+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան</i>	<i>ուտել</i>	<i>կեր+ այ,ար,աւ, անք,աք,ան¹⁴³</i>

Եւ վերջապէս կը խօսի անկանոն ժամանակներու մասին: Ըստ Մելքոնեանի անկանոն կը կոչուին այն ժամանակները, «ուր երեւան կու գան խոնարհումի զարտուղութիւնները կամ անկանոնութիւնները». անոնք են՝ անցեալ կատարեալն ու ընդհան-

¹⁴² Նոյն տեղը:

¹⁴³ ***Մելքոնեան*** գալ, երթալ եւ ուտել բայերը կը դասէ պակասաւոր բայերու կարգին: Տես ***Մելքոնեան Հարեհ***, նշ. աշխ., էջ 65:

րապէս հրամայականը եւ կարգ մը բայերու անցեալ, ներկայ ընդունելութիւններն ալ: Իսկ միւս ժամանակները կանոնաւոր կ'որակէ:

Էական բայ խորագիրով Մելքոնեան նախ կը նշէ, թէ «ԸԼԼԱԼ» էական բայը օժանդակ բայ է, երբ «կը ծառայէ կազմելու բայերու բաղադրեալ ժամանակները (յարակատարը, անորոշ յարակատարը, գերակատարը, անորոշ գերակատարը)»: Օրինակ՝ երգած եմ, երգեր եմ եւ այլն¹⁴⁴: Ապա կը ներկայացնէ Օժանդակ բայի խոնարհման պատկերը ամբողջութեամբ¹⁴⁵:

բ) Մկրտիչ Մկրտիչեան- Նախադասութեան թեքուող անդամներէն է բայը եւ կ'ունենայ թիւ, դէմք, եղանակ, եւ ժամանակ /դիմաւոր բայ/: Բայի պաշտօնը նախադասութեան մէջ ստորոգիչ է: Ստորոգել կը նշանակէ յատկութիւն՝ վերագրում արտայայտել:

Մկրտիչեան «բային եղանակը» դասով կը բացատրէ, որ գործողութիւն մը կրնայ արտայայտուիլ չորս ձեւերով: Արտայայտութեան այդ ձեւերը կը կոչուին բային եղանակը: Ուրեմն բայի խոնարհման չորս եղանակներն են ըստ Մկրտիչեանի՝ սահմանական, հրամայական, ստորադասական եւ ըղծական: Մկրտիչեան իր «Քերականութեան դասեր» Բ. գիրքի (Նախակրթարանի Ե.-Ձ. կարգերուն համար)¹⁴⁶ աշխատութեան մէջ կ'անդրադառնայ չորս եղանակներու բացատրութեան, թէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը գործողութեան կատարման որ եղանակը ցոյց կու տան:

ա- *Սահմանական եղանակ* - Գործողութիւնը կը կատարուի, կատարուած է կամ պիտի կատարուի հաստատ ձեւով:

բ- *Հրամայական եղանակ* - Գործողութիւնը կը կատարուի հրամայական ձեւով:

գ- Ստորադասական եղանակ- Գործողութիւնը կը կատարուի պայմանական ձեւով. եւ ստորադասական եղանակի բայերով կազմուած նախադասութիւնները կապուած կ'ըլլան ուրիշ նա-

¹⁴⁴ Մելքոնեան կը բացատրէ, թէ հակառակ յարակատարով եւ գերակատարով ու էական բայով ձեւաւորուելուն՝ «երգած եմ, երգեր եմ» կը համարուին մէկական բայ:

¹⁴⁵ *Մելքոնեան Զարեհ*, նշ. աշխ., էջ 50-52:

¹⁴⁶ *Մկրտիչեան Մկրտիչ*, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (Նախակրթարանի Ե.-Ձ. կարգերուն համար), Հալէպ, 1962, էջ 82-96, 109-111:

խաղասութեան մը, կ'ըսէ Մկրտիչեան: ***Օրինակ՝ եթէ անծրելը դադրի՝ պոռոյրի պիտի երթանք:***

դ- Ըղձական եղանակ- Գործողութիւնը կ'արտայայտէ փափաք մը, ըղձանք մը: Մկրտիչեան կը գրէ, որ ըղձական եղանակ կը համարուին նաեւ թող կցորդով գործածուած բայերը:

Բային ժամանակը գործողութեան կատարման ժամանակը ցոյց կու տայ, հիմա կը կատարուի, թէ կատարուած է անցեալին եւ կամ մտադրած եմ կատարել գալիքին: Մկրտիչեան կը գրէ, սահմանական եղանակը ունի հինգ ժամանակ, հրամայականը մէկ՝ ներկայ, ստորադասականը երկու՝ ներկայ եւ անկատար, ըղձականը երկու՝ ներկայ եւ անկատար:

Սահմանական եղանակի հինգ ժամանակները.

- Ներկայ, երբ գործողութիւնը կը կատարուի հիմա ու կը շարունակուի:

- Անկատար անցեալ, երբ գործողութիւնը կատարուած է անցեալին, բայց չէ աւարտած, մնացած է անկատար:

- Կատարեալ անցեալ, երբ գործողութիւնը կատարուած ու աւարտած է անցեալին:

- Բացարձակ ապառնի, երբ մտադրած եմ գործողութիւնը կատարել անպայման: Մկրտիչեանի գիրքին մէջ չենք հանդիպիր անկատար ապառնիի մասին որեւէ արտայայտութեան:

Այստեղ կարելորենք այն հանգամանքը, որ սահմանականի՝ ներկայ եւ անկատար անցեալը կ'առնեն ԿԸ կցորդը եթէ բայը բաղաձայնով կը սկսի /կը վազեմ, կը սորվիմ, կը կարդամ- կը վազէի, կը սորվէի, կը կարդայի/, Կ՛ ('- ապաթարց) եթէ բայը ձայնաւորով կը սկսի /կ'երգեմ, կ'ազատիմ- կ'երգէի, կ'ազատէի/, իսկ ԿՈՒ՝ գալ տալ եւ լալ /կու գամ, կու գայի/ բայերու պարագային:

Մ. Մկրտիչեան սահմանական եղանակի գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակներուն մասին կը գրէ, որ բաղադրեալ ժամանակաձեւ է ապառնի յարակատարը, որ կազմուած կ'ըլլայ անցեալ դերբայ (յարակատար) եւ օժանդակ բայի բացարձակ ապառնիով. օրինակ՝ հերկած պիտի ըլլայ, գրուած պիտի ըլլայ, եւ ապառնի վաղակատարը, որ կազմուած կ'ըլլայ անցեալ դերբայ եւ օժանդակ բայի անկատար ապառնիով. օրինակ՝ հերկած պիտի ըլլայի, գրուած պիտի ըլլար:

Մկրտիչեան ստորադասական եղանակի բաղադրեալ ժամանակաձեւի մասին անդրադառնալով կը գրէ. «Ստորադասական եղանակի բաղադրեալ ժամանակները կրնան կազմուիլ նաեւ ապառնի դերբայով իք-ի փոխարէն աւելցնելով ու մասնիկը. օրինակ՝ հերկելու ըլլամ եւ հերկելու ըլլայի»¹⁴⁷:

ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԵՐԹԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բայի խոնարհման պարկերները

	<i>Չարեհ Մեքոնեան</i>	<i>Մկրտիչ Մկրտիչեան</i>
1) Սահմանական եղանակ /պարզ ժամանակներ/		
ներկայ	կը վազեմ, կը խօսիմ, կը կարդամ	կը վազեմ, կը խօսիմ, կը կարդամ
անկատար անցեալ	կը վազէի, կը խօսէի, կը կարդայի	կը վազէի, կը խօսէի, կը կարդայի
կատարեալ անցեալ	վազեցի, խօսեցայ, կարդացի	վազեցի, խօսեցայ, կարդացի
բացարձակ ապառնի	պիտի վազեմ, պիտի խօսիմ, պիտի կարդամ	պիտի վազեմ, պիտի խօսիմ, պիտի կարդամ
անկատար ապառնի	պիտի վազէի, պիտի խօսէի, պիտի կարդայի	պիտի վազէի, պիտի խօսէի, պիտի կարդայի
2) Հրամայական եղանակ		
ներկայ	վազէ-վազեցէք, խօսիր /խօսէ/- խօսեցէք, կարդա- կարդացէք	վազէ-վազեցէք, խօսիր /խօսէ/-խօսեցէք, կարդա-կարդացէք

¹⁴⁷ *Մկրտիչեան Մկրտիչ*, նշ. աշխ., էջ 110:

3) Ստորադասական եղանակ		
ներկայ	վազեմ, խօսիմ, կարդամ	վազեմ, խօսիմ, կարդամ
անկատար	վազէի, խօսէի, կարդայի	վազէի, խօսէի, կարդայի
4) Ըղծական եղանակ		
ներկայ	թող վազեմ, թող խօսիմ, թող կարդամ	/թող/ վազեմ, /թող/ խօսիմ, /թող/ կարդամ
անկատար	թող վազէի, թող խօսէի, թող կարդայի	/թող/ վազէի, /թող/ խօսէի, /թող/ կարդայի
5) Անորոշ եղանակ		
աներեւոյթ	վազել, խօսիլ, կարդալ	
ներկայ ընդունելութիւն	վազող, խօսող, կարդացող	
անցեալ ընդունելութիւն	վազած, խօսած, կարդացած	
ապառնի ընդունելութիւն	վազելու-վազելիք, խօսելու-խօսելիք, կարդալու- կարդալիք	
Բաղադրեալ ժամանակներ- Սահմանական եղանակ		
յարակատար	ղրկած եմ	հերկած եմ-հերկեր եմ
գերակատար/ վաղակատար/	ղրկած էի	հերկած էի-հերկեր էի
անորոշ յարակատար	ղրկեր եմ	
անորոշ գերակատար	ղրկեր էի	
կրկին կատարեալ	ղրկած եղայ	հերկած եղայ

ապառնի յարակատար	դրկած պիտի ըլլամ	հերկած պիտի ըլլայ
ապառնի գերակատար /ապառնի վաղակատար/ Մելքոնեան	դրկած պիտի ըլլայի	հերկած պիտի ըլլայի
հարկադրական յարակատար	դրկելու եմ	
հարկադրական գերակատար	դրկելու էի	
երկբայական յարակատար	դրկած ըլլալու եմ	
երկբայական գերակատար	դրկած ըլլալու էի	
պայմանական յարակատար	դրկած կ'ըլլամ	
պայմանական գերակատար	դրկած կ'ըլլայի	
պատմական ներկայ	կը դրկեմ եղեր	
պատմական ապառնի	պիտի դրկեմ եղեր	
պատմական անկատար ապառնի	պիտի դրկէի եղեր	
պատմական յարակատար	դրկած եմ եղեր	
պատմական անորոշ յարակատար	դրկեր եմ եղեր	
պատմական հարկադրական յարակատար	դրկելու եմ եղեր	

պատմական հարկադրական գերակատար	դրկելու էի եղեր	
Հրամայական եղանակ		
կատարեալ	դրկած եղի՜ր	
Ստորադասական եղանակ		
յարակատար	դրկած ըլլամ	հերկած ըլլամ
գերակատար/ վաղակատար/	դրկած ըլլայի	հերկած ըլլայի
ապառնի	դրկելու ըլլամ	հերկելու ըլլամ
անկատար ապառնի	դրկելու ըլլայի	հերկելու ըլլայի
պատմական ապառնի	դրկելու ըլլամ եղեր	
Ըղծական եղանակ		
պատմական ներկայ	թող դրկեմ եղեր	
պատմական անկատար	թող դրկէի եղեր	
Անորոշ եղանակ		
անցեալ	դրկած ըլլալ	

3- Շահնուր Շահէն «Համառօտ քերականութիւն եւ ուղղագրութիւն հայերէն լեզուի» դասագիրքի մէջ ¹⁴⁸ 2. Մեքրոնեանի, Մ. Մկրտիչեանի պէս կը նշէ, որ բայը ունի հինգ եղանակ եւ երեք ժամանակ: Հինգ եղանակները նոյնն են այն ինչ որ յիշած է 2. Մեքրոնեանը՝ սահմանական¹⁴⁹, հրամայական, ստորադասական,

¹⁴⁸ **Շահէն քժ. Շահնուր**, Համառօտ քերականութիւն եւ ուղղագրութիւն հայերէն լեզուի, Բ. գիրք, Իսթանպուլ, էջ 68-70:

¹⁴⁹ Շահէնի համաձայն «սահմանական եղանակը ցոյց կու տայ որոշ գործ մը, կը պարունակէ ներկայ, անկատար, կատարեալ, ներկայ ապառնի եւ անկատար ապառնի ժամանակները: Հրամայականը՝ հրաման մը: Ստորադասականը՝ ուրիշէ մը առկախեալ գործ մը. կը պարունակէ ներկայ եւ անկատար ժամանակները: Ըղծականը ցոյց կու տայ իղծ մը, խնդրանք մը. կը պարունակէ ներկայ եւ անկատար ժամանակները: Իսկ անորոշ եղանակը թէեւ չունի թիւ եւ դէմք, կը գրէ Շահէն, բայց անորոշ գաղափար ցոյց կու տայ: Կը բաժնուի չորսի՝ աներեւոյթ, ներկայ ընդունելութիւն, անցեալ ընդունելութիւն եւ ապառնի ընդունելութիւն: Տես **Շահէն քժ. Շահնուր**, նշ. աշխ. էջ 69:

ըղծական եւ անորոշ: Սակայն խոնարհման պատկերին մէջ կը նկատենք որոշակի տարբերութիւններ, յատկապէս ստորադասական ու ըղծական եղանակներու խոնարհման պարագային: Տէս աղիսակը:

Եղանակ-ժամանակ	խոնարհում
Ստորադասական ¹⁵⁰ ներկայ	որ խաղամ, որ խաղաս, որ խաղայ, որ խաղանք, որ խաղաք, որ խաղան:
Ստորադասական անկատար	որ խաղայի, որ խաղայիր, որ խաղար, որ խաղայինք, որ խաղայիք, որ խաղային:
Ըղծական ներկայ	թող խաղամ, թող խաղաս, թող խաղայ, թող խաղանք, թող խաղաք, թող խաղան:
Ըղծական անկատար	թող խաղայի, թող խաղայիր, թող խաղար, թող խաղայինք, թող խաղայիք, թող խաղային:

Անկանոն խոնարհումներ դասով կը խօսի կանոնաւոր եւ անկանոն բայերու խոնարհումին հետ առնչուող որոշ խնդիրներու մասին: Հեղինակը կը գրէ, որ կանոնաւոր կը կոչուին այն բայերը, որոնք կը խոնարհուին իրենց վերաբերած լծորդութեան օրինակին նման: Իսկ անկանոն կը համարէ այն բայերը, «որոնք սովորաբար կատարեալի, հրամայականի եւ անցեալ ընդունելութեան մէջ կը տարբերին կանոնաւոր ձեւէն»¹⁵¹: *Նել, նիլ, անալ, ենալ, ցնել, չիլ* վերջաւորութիւն ունեցող բայերը, սովորաբար, ըստ հեղինակի, անկանոն խոնարհում կ'ունենան: Կու տայ քանի բայերու անկանոն ժամանակներու խոնարհումը. այսպէս՝

¹⁵⁰ Շահէն կը նշէ, որ «սահմանական, ստորադասական եւ ըղծական եղանակներու ներկան ու անկատարը, ինչպէս նաեւ ներկայ եւ անկատար եւ անկատար ապառնին իրարու շատ կը նմանին», միայն թէ սահմանականի ներկան ու անկատարը իրենց առջեւ ունին ԿԸ մասնիկը, ապառնին՝ ՊԻՏԻ-ն, ստորադասական եղանակը ունի սովորաբար ՈՐ շաղկապը, իսկ ըղծականը՝ ԹՈՂ: Քանի մը տող ներքեւ կը կարդանք. «Ստորադասական եղանակի ՈՐ շաղկապի տեղ կարելի է գործածել նաեւ ԹԷ, ԵԹԷ, ԵՐԲ եւ լն. շաղկապները»: Տէս **Շահէն բժ. Շահնուր**, նշ. աշխ. էջ 75:

¹⁵¹ Նոյն տեղը, էջ 78:

բայ	ժամանակ ¹⁵²	խոնարհում
Բանալ	Կատ.	Բացի, բացիր, բացաւ, բացինք, բացիք, բացին
	Հրամ.	Բաց, բացէք:
	Ներկ. ընդ.	Բացող
	Անց. ընդ.	Բացած, բացեր
Թռչիլ	Կատ.	Թռայ, թռար, թռաւ, թռանք, թռաք, թռան:
	Հրամ.	Թռիր, թռէք:
	Անց. ընդ.	Թռած, թռեր
Գտնել	Կատ.	Գտայ, գտար, գտաւ, գտանք, գտաք, գտան:
	Հրամ.	Գտիր, գտէք:
	Անց. ընդ.	Գտած, գտեր:
Առնել	Կատ.	Առի, առիր, առաւ, առինք, առիք, առին
	Հրամ.	Ա՛ռ, առէք:
	Անց. ընդ.	Առած, առեր:
Ըլլալ	Կատ.	Եղայ, եղար, եղաւ, եղանք, եղաք, եղան:
	Հրամ.	Եղիր, եղէք:
	Ներկ. ընդ.	Եղող:
	Անց. ընդ.	Եղած, եղեր:
Երթալ	Կատ.	Գացի, գացիր, գնաց, գացինք, գացիք, գացին:
	Հրամ.	Գնա՛, գացէք:
	Ներկ. ընդ.	Գացող:
	Անց. ընդ.	Գացած, գացեր

¹⁵² Սղագրուած ժամանակները հետեւեալներն են՝ կատ.-կատարեալ անցեալ, հրամ.-հրամայական եղանակ, ներկ. ընդ.-ներկայ ընդունելութիւն, անց ընդ.-անցեալ ընդունելութիւն:

Դառնալ	Կատ.	Դարձայ, դարձար, դարձաւ, դարձանք, դարձաք, դարձան:
	Հրամ.	Դարձիր, դարձէք:
	Ներկ. ընդ.	Դարձող:
	Անց. ընդ.	Դարձած, դարձեր:
Գալ	Կատ.	Եկայ, եկար, եկաւ, եկանք, եկաք, եկան:
	Հրամ.	Եկո՛ւր, եկէ՛ք:
	Ներկ. ընդ.	Եկող:
	Անց. ընդ.	Եկած, եկեր:
Տալ	Կատ.	Տուի, տուիր, տուաւ, տուինք, տուիք, տուին:
	Հրամ.	Տո՛ւր, տուէ՛ք:
	Ներկ. ընդ.	Տուող:
	Անց. ընդ.	Տուած, տուեր:
Ընել	Կատ.	Ըրի, ըրիր, ըրաւ, ըրինք, ըրիք, ըրին:
	Հրամ.	Ըրէ՛, ըրէ՛ք:
	Անց. ընդ.	Ըրած, ըրեր:

Անկանոն բայերու խոնարհումի պարագաները ցոյց տալէ ետք հեղինակը կը բնութագրէ պակասաւոր բայերը, կը նշէ բայերը եւ այդ բայերը պակաս ժամանակներու մէջ ամբողջացնողները՝ գիտեմ-գիտնալով, եմ-ըլլալով, կամ-գտնուիլով, ունիմ-ունենալով եւ այլն:

Միադէմ կը կոչէ այն բայերը, որոնք ենթակայ չունին եւ միայն եզակի Գ. դէմքով կը գործածուին: Օրինակ՝ կը ձիւնէ, հարկ է, բաւ է եւ այլն: Հեղինակը կը բացատրէ նաեւ բաղադրեալ բայ հասկացութիւնն ու կառուցուածքը: Ըստ հեղինակի, այն բայերը որոնք երկու բառէ կազմուած են կը կոչուին բաղադրեալ. օրինակ՝ մտիկ ընել, զարկ տալ, ման գալ, բերել տալ եւ այլն¹⁵³:

¹⁵³ Վերոնշեալ օրինակներուն մէջ մենք կը տեսնենք տալ յարադիր բայով կազմուած բայեր, որոնք պատճառական են եւ կամ պատճառականի երանգ կու տան:

Բաղադրեալ բայերու կազմութեան մասին խօսելէ ետք կ'անդրադառնայ բաղադրեալ ժամանակներու կազմութեան, կը յիշէ, որ յարակատար եւ գերակատար բաղադրեալ ժամանակները սահմանական եղանակի կը պատկանին¹⁵⁴: Հեղինակը կը գրէ, որ «էական բայը, մասնատրաբար անցեալ ընդունելութեան ընկերանալով կը կազմէ կարգ մը ժամանակներ, որոնք կը կոչուին բաղադրեալ»¹⁵⁵: Բաղադրեալ ժամանակներէն գլխաւոր կը համարէ յարակատար եւ գերակատարը:

Յարակատար- բերած եմ, բերած ես, բերած է, բերած ենք, բերած էք, բերած են:

Գերակատար- բերած էի, բերած էիր, բերած էր, բերած էինք, բերած էիք, բերած էին:

ԵՄ կամ ԸԼԼԱԼ բայը կը կոչուի էական, որովհետեւ հիմն է միւս բայերուն: Շահէն կը գրէ, որ էական բայը, երբ գտնուիլ, պատահիլ կամ գոյանալ կը նշանակէ, կը գործածուի առանց ստորոգելիի եւ իբր չէզոք: Օրինակ՝

Հայրս շուկան է - հայրս շուկան կը գտնուի:

Ողողում պիտի ըլլար – ողողում պիտի պատահէր: Ստորոգելի կ'առնեն նաեւ քանի մը չէզոք եւ կրաւորական բայեր՝ կարծել, անուանել, ընել, ընտրել, կոչել եւ այլն, կը գրէ Շահէն¹⁵⁶: Օրինակներ՝

- **Ես անիկա խելացի կարծեցի:**

- **Դուք Պետրոսը մարդ ըրիք, եւ այլն:**

Դասի աւարտին կը խօսի բայի հաստատական-դրական, ժխտական-բացասական ձեւերու կազմութեան/բայերու ժխտական մասնիկը Զ-ը գիրն է/, հրամայական ժխտականի՝ արգելականի կազմութեան /մի՛/ եւ բայերու անորոշ եղանակի վերաբերող բացատրութեանց մասին: Հեղինակի բացատրութեամբ բայերու անորոշ եղանակի ձեւերը գոյականակ եւ ածականական կիրարկութեամբ կը կոչուին Դերբայ. օրինակ՝ ածականաբար գործածուած /բառակաբակցութիւններ/ աշխատող տղայ, ուտելիք կերակուր, հինցած հագուստ: Գոյականաբար գործածուած /նախադասութիւններ/ լռելը ոսկի է: Աշխատողը եկաւ: Ուտելիքը

¹⁵⁴ **Շահէն բժ. Շահնուր**, նշ. աշխ. էջ 81:

¹⁵⁵ **Շահէն բժ. Շահնուր**, նշ. աշխ. էջ 79:

¹⁵⁶ Նոյն տեղը էջ 72:

բերի: Գոյականաբար գործածուած դերբայները կ'ունենան հոլով, թիւ, յօդ եւ այլ, սակայն երկու պարագային ալ պէտք է նշել նախ Դերբայ ըլլալը, կը գրէ հեղինակը:

4 - Յակոբ Չոլաքեան հեղինակած «Անդաստան» Գ.¹⁵⁷ դասագիրքին մէջ կը բնութագրէ բայը, որուն համաձայն «Բայ խօսքի մասին մէջ կը մտնեն այն բառերը, որոնք գործողութիւն, այսինքն՝ բան մը ընել կամ բան մը ըլլալ ցոյց կու տան»¹⁵⁸: Նախորդ հեղինակներու նման, ըստ կազմութեան, բայը պարզ եւ ածանցաւոր է: Կը բացատրէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը առանձին, կու տայ բայական ածանցները եւ կը թուէ ածանցաւոր բայերու տեսակները, իրենց ածանցներով եւ օրինակներով:

Հեղինակը կը նշէ, որ բայը թեքուող բառ է եւ բային թեքումը կը կոչուի խոնարհում: Բայի խոնարհման չորս եղանակ կ'ընդունի՝

- սահմանական (ներկայ, անցեալ անկատար, անցեալ կատարեալ, բացարձակ ապառնի եւ անկատար ապառնի),

- ըղձական (ներկայ եւ անցեալ անկատար),

- հրամայական (ներկայ),

- եւ հարկադրական (ներկայ եւ անցեալ անկատար): Խօսելով հարկադրական եղանակի մասին կ'ըսէ. «Ապառնի դերբայը էական պակասաւոր բային հետ կը կազմէ բային չորրորդ եղանակը՝ հարկադրական եղանակ, որ ունի բաղադրեալ ժամանակներ.

- ա - հարկադրական եղանակի ներկայ ժամանակ՝ գրելու եմ, գրելու ես եւ այլն:

- բ - հարկադրական եղանակի անցեալ անկատար ժամանակ՝ գրելու էի, գրելու էինք եւ այլն:

Չոլաքեանի համաձայն, հարկադրական եղանակի բայը կ'արտայայտէ ընելու պարտաւորուած կամ հարկադրուած գործողութիւն մը, որ կրնայ արտայայտուիլ նաեւ բային ըղձական եղանակաձեւին առջեւ «պէտք է» աւելցնելով. օրինակ՝ գրելու ես-պէտք է գրես, երթալու ենք-պէտք է երթանք ձեւերը¹⁵⁹:

¹⁵⁷ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան Գ., Հալէպ, 2010, էջ 8-10, 16, 24-26:

¹⁵⁸ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան Գ., էջ 7:

¹⁵⁹ **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 25:

Ապա կ'անդրադառնայ զարտուղի եւ անկանոն բայերուն: Չոլաքեան կը գրէ, որ անցեալ կատարեալի եւ հրամայականի մէջ կանոնաւոր բայերու վերջաւորութիւնը չունեցող բայերը՝ զարտուղի են: Զարտուղի կը համարէ՝

Ել լծորդութիւն- Բերել, ըսել, գտնել, տեսնել, ելլել, առնել, թքնել, սպաննել /սպանեցի, սպանեցիր, սպանեց,/: Բացառութիւն են բեկանել եւ մեղանչել բայերը, որոնք անցեալ կատարեալի մէջ կը խոնարհուին ել լծորդութեան պարզ բայերու նման:

Իլ լծորդութիւն- Իլ լծորդութեան պարզ բայերէն՝ նստիլ, սկսիլ, փրթիլ, պրծիլ, ծնիլ բայերը: Բացառութիւն է՝ ընդունիլ /անցեալ կատարեալի հիմքը՝ ընդունեց-/: Զարտուղի են նաեւ չ-ը տոսկածանցաւոր բայերը՝ փլչիլ/փլիլ, փակչիլ/ փակիլ, կպչիլ/կպիլ, թռչիլ/թռիլ, փախչիլ/ փախիլ: Բացառութիւն են՝ հանգչիլ, խրտչիլ, մարտնչիլ, ուսանիլ բայերը, որոնք կը խոնարհուին Իլ լծորդութեան պարզ բայերու անցեալ կատարեալի նման:

Ալ լծորդութիւն- Զարտուղի խոնարհում ունին բանալ եւ լալ բայերը:

Չոլաքեանի համար բայերը կանոնաւոր եւ անկանոն են: Կանոնաւոր կ'անուանէ այն բայերը, որոնք կը հետեւին տիպար բայերու խոնարհումին. իսկ անկանոններ կը համարէ՝ զարտուղին, պակասաւորը եւ տարահիմքը: Տարահիմք եզրոյթը գործածելով Չոլաքեան կ'ըսէ. «Ասոնք կարգ մը դերբայներու, անցեալ կատարեալ ժամանակին եւ հրամայական եղանակի մէջ ունին տարբեր արմատ»: Տարահիմք կը համարէ՝ դնել, զարնել, ընել, ուտել, տանիլ, ըլլալ, գալ, դառնալ, երթալ, իյնալ, տալ բայերը¹⁶⁰:

բայ	Ժամանակ ¹⁶¹	խոնարհում
Դնել	անցեալ կատարեալ	դրի, դրիր, դրաւ, դրինք, դրիք, դրին
	հրամ.	դիր, դրէք

¹⁶⁰ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան Գ., էջ 54-55:

¹⁶¹ Սղագրուած ժամանակները հետեւեալներն են՝ կատ.-կատարեալ անցեալ, հրամ.-հրամայական եղանակ, ներկ. ընդ.-ներկայ ընդունելութիւն, անց ընդ.-անցեալ ընդունելութիւն:

դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		----- դրած դրեր
կրաւորական		դրուիլ
Տանիլ	անցեալ կատարեալ	տարի, տարիր, տարաւ, տարինք, տարիք, տարին
	հրամ.	տա՛ր, տարէք
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		(տանող) տարած տարեր
կրաւորական		տարուիլ
Զարնել	անցեալ կատարեալ	զարկի, զարկիր, զարկաւ, զարկինք, զարկիք, զարկին
	հրամ.	զա՛րկ, զարկէք
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		(զարնող) զարկած զարկեր
կրաւորական		զարնուիլ
Իյնալ	անցեալ կատարեալ	ինկայ, ինկար, ինկաւ, ինկանք, ինկաք, ինկան
	հրամ.	ինկի՛ր, ինկէք
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		ինկող ինկած ինկեր
կրաւորական		-----

Ուտել	անցեալ կատարեալ	կերայ, կերար, կերաւ, կերանք, կերաք, կերան
	հրամ.	կէր, կերէք
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		(ուտող), կերած, կերեր
կրաւորական		ուտուիլ
Ըլլալ	անցեալ կատարեալ	եղայ, եղար, եղաւ, եղանք, եղաք, եղան
	հրամ.	եղիր, եղէք
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		եղող, եղած, եղեր
կրաւորական		-----
Երթալ	անցեալ կատարեալ	Գացի, գացիր, գնաց, գացինք, գացիք, գացին
	հրամ.	Գնա՛, գացէ՛ք:
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		գացող գացած գացեր
կրաւորական		-----
Դառնալ	անցեալ կատարեալ	դարծայ, դարծար, դարծաւ, դարծանք, դարծաք, դարծան:
	հրամ.	Դարծի՛ր, դարծէ՛ք:
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		դարծող դարծած, դարծեր

պատճառական		դարձնել
Գալ	անցեալ կատարեալ	եկայ, եկար, եկաւ, եկանք, եկաք, եկան:
	հրամ.	եկոր, եկէք:
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		եկող, եկած, եկեր
Տալ	անցեալ կատարեալ	տուի, տուիր, տուաւ, տուինք, տուիք, տուին:
	հրամ.	տոր, տուէք:
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		տուող, տուած, տուեր
կրաւորական		տրուող
ընել	անցեալ կատարեալ	Ըրի, ըրիր, ըրաւ, ըրինք, ըրիք, ըրին:
	հրամ.	Ըրէ, ըրէք:
դերբայներ՝ ներկայ, յարակատար, վաղակատար		----- ըրած, ըրեր

5- Կարօ Առաքելեանի համաձայն «Առարկայի գործողութիւն ցոյց տուող բառերը կը կոչուին բայ»: Սակայն կան կարգ մը բայեր ու բայաձեւեր /կայ, գիտէ, ունի եւ այլն/, կ'ըսէ Առաքելեան, որոնք «ցոյց կու տան ի՞նչ թէ առարկայի գործողութիւնը, այլ կը հաստատեն անոր ըլլալը, գոյութիւնը, բան մը ունենալը, վիճակի մէջ գտնուիլը»¹⁶²: Իսկ բայի խոնարհումը բային փոփոխութիւնն է դիմաւոր

¹⁶² Առաքելեան կը նշէ, որ այդ տեսակ բայերը ինչ ընել, ինչ ըլլալ, ինչ եղաւ, բայական հարցումը չեն ստանար: Տէն, **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 85:

/եղանակային/ եւ դերբայական /անդէմ/ ձեւերով, որ կը կատարուի խոնարհիչով: Արեւմտահայերէնը ունի երեք խոնարհիչ (ե, ի, ա), հետեւաբար՝ երեք խոնարհում: Այդ խոնարհիչները Լ մասնիկէն առաջ դրուելով կը կազմեն անորոշ դերբայի վերջաւորութիւնները՝ ել, իլ, ալ, զորս կը կոչենք լծորդութիւն: Առաքելեան եւս չի բացառեր Ու խոնարհիչով կարգ մը բայերու առկայութիւնը՝ **թողուլ, երդնուլ**, որոնց թիւի սակաւութեան համար, ըստ հեղինակին, «իբրեւ առանձին խոնարհում նկատի չենք առնել»¹⁶³:

Հեղինակը կ'անդրադառնայ բային կազմութեան՝ պարզ եւ ածանցաւոր: Կը բնութագրէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը՝ տալով համապատասխան օրինակներ եւ կը յանգի այն եզրակացութեան, որ բայական ածանցներ են՝ ան /ուսանիլ/, են /մօտենալ/, ն /տեսնել/, չ /փախչիլ/, անց /բարձրացնել/, ենց /սորվեցնել/, ցն /քնացնել/, ատ /կտրատել/, ոտ /կրծոտել/, տ, կոտ /թռչկոտիլ/, կոտ /կոխկոտել/, ու /խաբուիլ/¹⁶⁴: Կը խօսի ածանցաւոր բայերու տեսակներու մասին՝ սոսկածանցաւոր /սոսկածանցը՝ ան, են, ն, չ/, պատճառական /ածանցը՝ ացնել, եցնել, ցնել/, բազմապատկական /ատ, ոտ, ոտ, տ, կոտ, կոտ/ եւ կրաւորական /ընդհանրապէս ու-ով կամ իլ՝ ուլի փոխարէն/¹⁶⁵:

Առաքելեան կը նշէ, որ այն բայեր, որոնց մէջ «ն»ն բայածանց չէ, «այլ բային մաս կը կազմէ, ինչպէս՝ այպանել, մատնել, սերմանել, կործանել, թարգմանել, դարմանել, ժամանել, յոգնիլ, հիմնել, ձեռնել, կանգնիլ, քրտնիլ, շիկնիլ, ջանալ, բռնել եւ այլն». անոնք պարզ բայեր են եւ անցեալ կատարեալի ու անոր հիմքով կազմուած ժամանակներուն մէջ կը պահեն «ն» հնչիւնը կամ «ան» հնչիւնախումբը. օրինակ՝ յոգնեցայ, ջանացի, կործանեցի, սերմանեցի, այպանեցի»¹⁶⁶ եւ այլն:

Եղիայեան եւս անդրադարձած է պարզ եւ ածանցաւոր բայերու կազմութեան եւ տուած անոնց մասին անհրաժեշտ բացատրութիւն:

¹⁶³ **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 86: Տե՛ս նաեւ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրզգճեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 2008, էջ 89:

¹⁶⁴ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրզգճեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 92:

¹⁶⁵ Նոյն տեղը, էջ 94-98:

¹⁶⁶ Նոյն տեղը, էջ 92:

Հեղինակի համաձայն, բայաձանցները երկուքն են՝ իմաստակիր եւ իմաստազուրկ ածանցներ: Եղիայեան կը գրէ, որ

1- Իմաստակիր ածանցներ են՝

ա) «Ացն, եցն, ցն ...ածանցները, աւելնալով չէզոք եւ ներգործական սեռի սկզբնաձեւերուն վրայ, կը վերածենք զանոնք պատճառական սեռի բայերու»¹⁶⁷: դիտել կու տայ, որ այդ ածանցներու աւելումով կը փոխուին նաեւ այդ բայերէն ոմանց լծորդութիւնը: Օրինակ՝ դողալ- դող+ացն+ել, խօսիլ-խօս+եցն+ել, եւ այլն: Եղիայեան բացի վերոյիշեալներէն, Ու-ն եւս կը համարէ «սեռաձանց»՝ դրուելով ներգործական բայերու վրայ զանոնք կը վերածէ կրաւորականի. օրինակ՝ յարգել-յարգուիլ, կանչել-կանչուիլ եւ այլն:

բ) Ոտ (խոցել-խոցոտել), ատ (կտրել-կտրատել), տ (փշրել-փշրտել), կոտ (թռչիլ-թռչկոտիլ), ոտ (ճանկել-ճանկոտել, կոխկոտել), չտ (պոռալ- պոռչտալ), կլտ (հեծել- հեծկլտալ)¹⁶⁸:

2- Իմաստազուրկ ածանցներ են՝ «Սոսկաձանցները» / ան, են, ն, չ/, որոնք զիրենք կրող բայերու վրայ աւելնալով՝ չիմաստափոխուիր: Սակայն հեղինակը ուսումնասիրողի ուշադրութեան կը յանձնէ այն, որ «ԱՆ-ԵՆ ածանցները բոլորովին սոսկաձանցներ չեն, քանի որ զիրենք կրող կարգ մը բայերուն կու տան բան մը դառնալու, նոր վիճակ մը ընդունելու իմաստը»¹⁶⁹: Վերոյիշեալ ածանցներով կազմուող բայերը կը բաժնէ երկու խումբի, որովհետեւ «բան մը դառնալու, նոր վիճակ մը ընդունելու իմաստը» առկայ չէ այդ ածանցները ընդունող շարք մը բայերու մէջ, կ'ըսէ հեղինակը. տանք օրինակներ.

բան մը դառնալու իմաստ բովանդակող	բան մը դառնալու իմաստ չբովանդակող
Գեղեցկանալ-գեղեցիկ դառնալ	Ստանալ, զլանալ, ընթանալ, սլանալ, ուրանալ, եւ այլն.
Հարստանալ-հարուստ դառնալ	
Մօտենալ- մօտիկ դառնալ	
Պարծենալ- պարծենկոտ դառնալ	

¹⁶⁷ **Եղիայեան Արմենակ**, Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, Պէյրութ, 2015, էջ 281-282:

¹⁶⁸ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ.:

¹⁶⁹ Նոյն տեղը:

Եղիայեան չի բաւարարուիր միայն վերոյիշեալ պարագաները նշելով, այլ կ'ուրուագծէ ածանցաւոր բայերու ժամանակի ընթացքին կրած կառուցային եւ խոնարհական տեղաշարժերը՝ գրաբարէն մինչեւ մեր օրերը: Ածանցներու համաձայն կը համակարգէ հետեւեալ ձեւով.

ա) Անցողական եւ ներգործական բայեր- Եղիայեան կը գրէ, որ «անցողական բայերու գրաբարեան նախատիպերը կը բնորոշուին բայավերջի ացուցանել, եցուցանել բաղադրիչներով, որոնք կ'աւելնան բայարմատի վրայ»¹⁷⁰: Տէն աղիւսակ 1.

Այլ ընթացք կ'ունենան գրաբարեան ուցան(ել) ածականական բաղադրիչներով օժտուած ներգործական բայերը, որոնց մէկ մասը (*բուսուցանել- բուսցնել, դարծուցանել- դարծնել, իջեցուցանել- իջեցնել, կեցուցանել -կեցնել, հալուցանել- հալուցել, մեռուցանել- մեռցնել, նստեցուցանել- նստեցնել, փախուցանել-փախցնել*) «աշխարհաբարացումի զուգընթաց յաջողած է ամփոփուիլ ու այնպէս հասնիլ մեր օրերը, իսկ միւս մասը, թիւով տասը, «որոնք չեն յաջողած ամփոփուիլ եւ աշխարհաբարի հասած են իրենց նախնական ծաւալով», որոնց խոնարհումը հայերէնի մէջ խայտաբղէտ է, նոյնիսկ նման բայերու կրաւորականն ու խոնարհման կարգ մը պարագաներ խորթ ու կեղծ կը համարուին, կ'ըսէ Եղիայեան¹⁷¹: Սակայն ուսումնասիրութիւնները ցոյց տուած են, որ քանի մը տասնամեակ է «մամուլի կարգ մը ներկայացուցիչներ «մեծ վայելչութեամբ որդեգրած են այս բայերուն ածանցազուրկ ձեւերը»¹⁷² /աղիւսակ 2/: Մինչդեռ Չոլաքեան կը գրէ, որ «Անել» վերջաւորութեամբ շարք մը բայեր արդի հայերէնի մէջ կը կորսնցնեն «ան» սոսկաձանցը, ինչպէս՝ սնուցել, սնուցեց (ոչ թէ սնուցանել, սնուցանեց ..., այդպէս նաեւ կառուցել- կառուցեց, ապացուցել- ապացուցեց, զեկուցել- զեկուցեց, հատուցել- հատուցեց, յարուցել-յարուցեց, բուծել- բուծեց, մատուցել- մատուցեց եւ ասոնց պէս ալ սպանանել> սպանել, սպանեց ...»¹⁷³:

¹⁷⁰ Նոյն տեղը, էջ 283:

¹⁷¹ Տէն **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Զ. գիրք, Հալէպ, 2014, էջ 69:

¹⁷² Եղիայեան կը գրէ, որ այս բայերը օժտուած են կոկիկ կրաւորականով՝ ապացուցել- ապացուցուիլ, զեկուցել- զեկուցուիլ, ծանուցել- ծանուցուիլ: Տէն **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 285:

¹⁷³ Չոլաքեան Յակոբ, Անդաստան, Զ. գիրք, նոյն տեղը:

Իսկ Առաքելեան Ել լծորդութեան մասին խօսելու ընթացքին «Ծանօթութիւն» բաժինով կը նշէ «մատուցանել, հատուցանել, կառուցանել, յարուցանել, ծանուցանել, սնուցանել, ուսուցանել, ապացուցանել «սոսկածանցաւոր բայերը, որոնց փոխարէն ներկայիս կը գործածուին անոնց պարզ ձեւերը՝ «մատուցել, հատուցել, կառուցել, յարուցել, ծանուցել, սնուցել, ուսուցել, ապացուցել»։ Վերոյիշեալները կը խոնարհուին Ել լծորդութեան պարզ բային օրինակով¹⁷⁴։

աղիսակ 1

գրաբարեան նախատիպեր	բեռնաթափումէն ետք՝ այսօր
բազմացուցանել	բազմացնել
զայրացուցանել	զայրացնել
մեծացուցանել	մեծցնել
ամաչեցուցանել	ամչցնել
արբեցուցանել	արբեցնել
ապրեցուցանել	ապրեցնել
ամրացուցանել	ամրացնել
բնակեցուցանել	բնակեցնել
զօրացուցանել	զօրացնել
իմացուցանել	իմացնել
լսեցուցանել	լսեցնել
ննջեցուցանել	ննջեցնել

աղիսակ 2

Նախնական ձեւով գործածուած	Այսօր՝ մամուլի մէջ
ապացուցանել	ապացուցել
զեկուցանել	զեկուցել
ծանուցանել	ծանուցել

¹⁷⁴ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսփրզճեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 103:

կառուցանել	կառուցել
կացուցանել	կացուցել
հատուցանել	հատուցել
մատուցանել	մատուցել
յարուցանել	յարուցել
ուսուցանել	ուսուցել
սնուցանել	սնուցել

Ա. Եղիայեան կը խօսի նաեւ ԱՆ եւ ԵՆ սոսկածանց կրող ածանցաւոր բայերու՝ Ալ, Ել, Իլ լծորդութիւններու պարագաները, որոնց մէկ մասը կայուն ու պահած են իրենց Ան սոսկածանցը, իսկ այլ բայեր թօթափելով Ան սոսկածանցը դարձած են պարզ կանոնաւոր բայեր:

ԱԼ լծորդութեան բայեր. (ան-ալ եւ ն-ալ, որոնք կայուն են) ազնուանալ, ածխանալ, աղքատանալ, ամրանալ, անգթանալ, արագանալ, բարեկամանալ, գեղեցկանալ, զլանալ, զօրանալ, ընթանալ, ընկերանալ, իմանալ, խոստանալ, ծուլանալ, հարստանալ, հզօրանալ, մագնիսանալ, մերկանալ, մուրանալ, յագեանալ, յղանալ, նուաստանալ, նրբանալ, շքեղանալ, որբանալ, ուրանալ, չէզոքանալ, պայծառանալ, ստանալ, փեսայանալ, օտարանալ եւ այլն¹⁷⁵:

Այս խումբին պատկանող կարգ մը միաւորներ շեղած են այդ ընթացքէն՝ գողանալ- գողնալ, մեծանալ- մեծնալ, սեւանալ- սեւնալ: Խումբ մըն ալ ամբողջութեամբ հեռացուցած է ածանցը եւ դարձած է պարզ կանոնաւոր բայ. անոնցմէ են՝ անձկանալ- անձկալ, գղջանալ- գղջալ, լողանալ- լողալ, լուանալ- լուալ, մուրանալ- մուրալ, վստահանալ- վստահիլ, ցոլանալ- ցոլալ, ցանկանալ- ցանկալ: Եղիայեան կու տայ կարգ մը բայեր, որոնց մէկ մասը դուրս մնացած է լեզուէն, մաս մըն ալ ածանցագործ մտած է աշխարհաբարի մէջ: Հեղինակի մեկնաբանութեամբ ասոնք «/ԵՆ/ ածանցը կրող

¹⁷⁵ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 285:

այն բայերն են, որոնք ընդհանրապես չեն յաջողած պահել իրենց կայունությունը, որովհետեւ վերածման գաղափարը շատ տկար կամ անգոյ է գայն կրող բայերուն մէջ» կը գրէ Եղիայեան: Կու տայ համապատասխան օրինակներ:

ԵԼ եւ ԻԼ լծորդութեան բայեր. Ան ածանցը ել- իլ լծորդութիւնը կրող շարք մը բայերու մէջ եւս ամփոփուած կը գտնենք:

անցեալին	ներկայիս	անցեալին	ներկայիս
անցանել	անցնիլ	հագանել	հագնիլ
բուսանիլ	բուսնիլ	հասանիլ	հասնիլ
գտանել	գտնել	հատանիլ	հատնիլ
ելանել	ելլել	հարցանել	հարցնել
եղանել	ըլլալ	հեծանիլ	հեծնիլ
զարկանել	զարնել	մեռանիլ	մեռնիլ
թքանել	թքնել-թքել	մտանել	մտնել
իջանել	իջնել	պագանել	պագնել
խածանել	խածնել	տեսանել	տեսնել
ծնանիլ	ծնիլ		

Կան վերոյիշեալ լծորդութիւններուն պատկանող բայեր, որոնցմէ հեռացած ըլլալով իրենց ածանցները՝ դարձած են պարզ կանոնաւոր բայեր¹⁷⁶:

անիծանել-անիծել	զատանել-զատել
անջատանել-անջատել	զերծանել-զերծել
դիզանել-դիզել	լուծանել-լուծել
երգիծանել-երգիծել	լքանել-լքել

¹⁷⁶ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 287:

երկրպագանել- երկրպագել	խցանել-խցել
զառաճանել-զառաճել	հատանել-հատել
մուծանել-մուծել	ներկանել-ներկել
ստեղծանել-ստեղծել	տարաճանել-տարաճել
օճանել-օճել	

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ԲԱՅԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

Բայի խոնարհման համար անհրաժեշտ է անոր խոնարհման հիմքերը իմանալ, որոնք հեղինակի համաձայն երկուք են՝ անորոշ դերբայի հիմք եւ անցեալ կատարեալի հիմք /ցոյական կամ արմատական/¹⁷⁷, որոնց կազմութիւնը ըստ տեսակի՝ պարզ կամ ածանցաւոր եւ ըստ լծորդութիւններու՝ ել, իլ, ալ տարբեր են: Տէս աղիւսակներ 1, 2, 3, 4, 5, 6:

Ել լծորդութեան պարզ եւ սուկաձանցաւոր բայերու անորոշի եւ անցեալ կատարեալի հիմքեր

աղիւսակ 1

	Ե խոնարհում		
բայեր	պարզ		սուկաձանցաւոր
	գրել		տեսնել
անորոշի հիմք	գր		տեսն-
առաւել (+)...	(+) եց	նուազ (-)	(-)-ն
անցեալ կատարեալի հիմք	գրեց-		տես-(արմատական հիմք)
բացառութիւններ անցեալ կատարեալի հիմքին մէջ	ըսել-ըս, բերել-բեր (արմատական հիմք)		մեղանչել- մեղանչեց, սպաննել- սպաննեց, բեկանել, բեկանեց եւ այլն: (ցոյական հիմք)

¹⁷⁷ Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրդճեան Աղանի, նշ. աշխ., էջ 101-105:

Իլ լծորդութեան պարզ եւ սոսկածանցաւոր բայերու անորոշի եւ անցեալ կարարեալի հիմքեր

աղիւսակ 2

	Ի խոնարհում		
բայեր	պարզ		սոսկածանցաւոր
	սորվիլ		հասնիլ, փախչիլ
անորոշի հիմք	սորվ		հասն- փախչ-
առաւել (+)...	(+) եց	նուազ (-)ն (-)չ	
անցեալ կատարեալի հիմք	սորվեց-		հաս- փախ (արմատական հիմք)
բացառութիւններ անցեալ կատարեալի հիմքին մէջ	ծնիլ- ծն, նստիլ- նստ, փրթիլ- փրթ, սկսիլ-սկս, պրծիլ-պրծ, (արմատական հիմք)		հանգչիլ- հանգչեց, խրտչիլ-խրտչեց, ուսանիլ- ուսանեց, կառչիլ-կառչեց, մարտնչիլ- մարտնչեց (ցոյական հիմք)

Ալ լծորդութեան պարզ եւ սոսկածանցաւոր բայերու անորոշի եւ անցեալ կարարեալի հիմքեր

աղիւսակ 3

	Ա խոնարհում		
բայեր	պարզ		սոսկածանցաւոր
	կարդալ		բարկանալ, մօտենալ
անորոշի հիմք	կարդ		բարկան, մօտեն

առաւել (+)...	(+) աց	+աց +եց	բարկ+աց, մօտ+եց
անցեալ կատարեալի հիմք	կարդաց-		բարկաց, մօտեց- (ցոյական հիմք)
բացառութիւններ անցեալ կատարեալի հիմքին մէջ			

**Պատճառական բայերուն անորոշի եւ անցեալ կատարեալի
հիմքեր**

աղիւսակ 4

	Ե խոնարհում	Ե խոնարհում	Ե խոնարհում
պատճառական բայեր	յիշեցնել	խօսեցնել	զարմացնել- մօտեցնել
անորոշի հիմք	յիշեցն-	խօսեցն-	զարմացն- մօտեցն
նուազ (-) առաւել (+)...	-ն +ուց	-ն + ուց	-ն +ուց
անցեալ կատարեալի հիմք	յիշեցուց	խօսեցուց	զարմացուց- մօտեցուց

Բազմապատկական բայերուն անորոշի եւ անցեալ կադարեալի հիմքեր

Բազմապատկական բայերուն անորոշի եւ անցեալ կատարեալի հիմքերը ճիշդ նման են Ե եւ Ի խոնարհման պարզ բայերուն անորոշի եւ անցեալ կատարեալի հիմքերուն: Տե՛ս աղիւսակ 5

աղիւսակ 5

	Ե խոնարհում	Ե խոնարհում	Ե խոնարհում	Ի խոնարհում
Բազմա- պատկական	Կտրտել	պատռտել	կոխկռտել	թռչտիլ
անորոշի հիմք	կտրտ	պատռ	կոխկռտ	թռչտ
առաւել (+)...	(+) եց	(+) եց	(+) եց	(+) եց
անցեալ կատարեալի հիմք	կտրտ+եց	պատռ+եց	կոխկռտ+եց	թռչտ+եց

Կրաւորական բայերու անորոշի եւ անցեալ կադարեալի հիմքեր

Կրաւորական բայերուն անորոշի հիմքը գտնելու համար՝ անորոշ դերբայէն կը հեռացնենք լծորդութիւնը: Իսկ անցեալ կատարեալի հիմքը՝ անորոշի հիմքին վրայ կ'աւելցնենք եց բաղադրիչը:

աղիւսակ 6

Կրաւորական	ուիլ ածանցով	իլ ածանցով
բայ	յարգուիլ	եփիլ
անորոշի հիմք	յարգու	եփ
անցեալ կատարեալի հիմք	յարգու+եց	եփ+եց
բացառութիւններ		

Առաքելաեանի համաձայն եւս, բայը ունի ներկայ, անցեալ, ապառնի ժամանակներ.

–ներկան ցոյց կու տայ գործողութեան կատարման պահը /կը խօսիմ/,

-անցեալը ցոյց կու տայ, որ գործողութիւնը կատարուած է, ընթացած է խօսելու պահէն առաջ: Անցեալը՝ քանի մը տեսակ է. անցեալ անկատար /կը խօսէի/, անցեալ կատարեալ /խօսեցայ/, վաղակատար ներկայ /խօսեր եմ/, վաղակատար անցեալ /խօսեր էի/, յարակատար ներկայ /խօսած եմ/, յարակատար անցեալ /խօսած էի/:

- ապառնին ցոյց կու տայ, որ գործողութիւնը պիտի կատարուի խօսելու պահէն ետք: Ունի ներկայ ապառնի /պիտի սորվիմ/ եւ անցեալ ապառնի /պիտի սորվէի/ ժամանակները կամ ժամանակաձեւերը:

Առաքելեան կը նշէ, որ ժամանակները եւս իրենց կարգին երկու տեսակ են՝ պարզ եւ բաղադրեալ: Պարզ ժամանակները կը կազմուին անորոշ դերբայի /երգել- երգ/ կամ անցեալ կատարեալի /երգել- երգեց/ հիմքով եւ դիմային վերջաւորութեամբ¹⁷⁸: Բաղադրեալ են այն ժամանակները, որոնք կը կազմուին դերբայով մը եւ օժանդակ բայով /գծեր եմ, գծած եմ, գծելու եմ եւ այլն/: Իսկ խօսելով բայի եղանակի մասին կ'ըսէ. «Բայերը, այսպիսով, գործողութեան հետ կ'արտայայտեն նաեւ անոնց հաստատ, կամ ստոյգ, ցանկալի ու հրամայական ըլլալը»¹⁷⁹: Եւ այս առանձնայատկութիւնն է, որ կը կոչուի ԵՂԱՆԱԿ, որ, Առաքելեանի համաձայն, ունի երեք եղանակ՝ սահմանական, ըղծական (ստորադասական) եւ հրամայական:

Սահմանական եղանակը ունի հինգ պարզ եւ 6 բաղադրեալ ժամանակաձեւեր:

Սահմանական եղանակի պարզ ժամանակաձեւերն են՝ ներկայ, անցեալ անկատար, անցեալ կատարեալ, ներկայ ապառնի (բացարձակ ապառնիի փոխարէն) եւ անցեալ ապառնի (անկատար ապառնիի փոխարէն): Առաքելեան սահմանական եղանակ բաղադրեալ ժամանակաձեւեր կը համարէ վաղակատար ներկայ, վաղակատար անցեալ, յարակատար ներկայ, յարակատար անցեալ, բաղադրեալ ներկայ ապառնի, բաղադրեալ անցեալ ապառնի¹⁸⁰:

¹⁷⁸ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսրդգճեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 124:

¹⁷⁹ **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 141: Տե՛ս նաեւ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսրդգճեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 124:

¹⁸⁰ Չոլաքեան այս ժամանակաձեւերը կը նշէ բայի հարկադրական եղանակի ժամանակաձեւերուն մէջ՝ ներկայ ժամանակ անուանելով բաղադրեալ ներկայ ապառնին (օրինակ՝ տեսնելու եմ), իսկ հարկադրական անցեալ անկատար ժամանակ:

Առաքելեան «Արդի հայերէնի քերականութեան»¹⁸¹ թիւ 2 էջ 142՝ կը գրէ. «Այս բաղադրեալ ժամանակաձեւերէն բացի, կան նաեւ երկրորդական բաղադրեալ ժամանակաձեւեր, որոնք կը կազմուին յարակատար եւ ապառնի դերբայներով ու ըլլալ բային խոնարհուած ձեւերով»¹⁸²: Այս բաղադրեալ ժամանակաձեւերուն մենք կը հանդիպինք ոչ միայն սահմանական եղանակի, այլեւ ըղծական եղանակի մէջ: Այսպէս՝ յարակատար ապառնի (հարկադրական երանգով)՝ փախած պիտի ըլլամ: Յարակատար անցեալ ապառնի փախած պիտի ըլլայի կամ՝

-երկբայական երանգով՝ յարակատար ապառնի փախած ըլլալու եմ. յարակատար անցեալ ապառնի՝ փախած պիտի ըլլայի:

Իսկ ըղծական եղանակի երկրորդական բաղադրեալ ժամանակաձեւերուն մէջ կը յիշէ ապառնի՝ փախչելու ըլլամ եւ անցեալ ապառնի փախչելու ըլլայի ձեւերը: Տէն աղիւսակը:

Երկրորդական բաղադրեալ ժամանակներ Սահմանական եղանակ

յարակատար բաղադրեալ ներկայ	յարակատար բաղադրեալ անցեալ
գրած կ'ըլլամ գրած կ'ըլլաս գրած կ'ըլլայ գրած կ'ըլլանք գրած կ'ըլլաք գրած կ'ըլլան	գրած կ'ըլլայի գրած կ'ըլլայիր գրած կ'ըլլար գրած կ'ըլլայինք գրած կ'ըլլայիք գրած կ'ըլլային
յարակատար բաղադրեալ ապառնի (ա. ձեւ)	յարակատար բաղադրեալ ապառնի (բ. ձեւ)
գրած պիտի ըլլամ գրած պիտի ըլլաս գրած պիտի ըլլայ գրած պիտի ըլլանք գրած պիտի ըլլաք գրած պիտի ըլլան	գրած ըլլալու եմ գրած ըլլալու ես գրած ըլլալու է գրած ըլլալու ենք գրած ըլլալու էք գրած ըլլալու են

¹⁸¹ **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 150-152, 166-250:

¹⁸² **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, նշ. աշխ., էջ 166:

յարակատար բաղադրեալ անցեալ ապառնի (ա. ձեւ)	յարակատար բաղադրեալ անցեալ ապառնի (բ. ձեւ)
գրած պիտի ըլլայի գրած պիտի ըլլայիր գրած պիտի ըլլար գրած պիտի ըլլայինք գրած պիտի ըլլայիք գրած պիտի ըլլային	գրած ըլլալու էի գրած ըլլալու էիր գրած ըլլալու էր գրած ըլլալու էինք գրած ըլլալու էիք գրած ըլլալու էին
յարակատար կատարեալ	
գրած եղայ գրած եղար գրած եղաւ	գրած եղանք գրած եղաք գրած եղան

Ըղծական եղանակ

յարակատար ներկայ	յարակատար անցեալ
գրամ ըլլամ գրաս ըլլաս գրայ ըլլայ գրանք ըլլանք գրաք ըլլաք գրան ըլլան	գրայի գրայիր գրար գրայինք գրայիք գրային
ըղծական ապառնի	ըղծական անցեալ ապառնի
գրելու ըլլամ գրելու ըլլաս գրելու ըլլայ գրելու ըլլանք գրելու ըլլաք գրելու ըլլան	գրելու ըլլայի գրելու ըլլայիր գրելու ըլլար գրելու ըլլայինք գրելու ըլլայիք գրելու ըլլային

Հրամայական եղանակ

յարակատար	
գրած եղիր	գրած եղէք

Կ. Առաքելեանի «Դիւրին հայերէն» վերտառութեամբ արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքի էջ 123-ի վրայ նոյնպէս կը կարդանք. «Բայը ունի երեք եղանակ՝ սահմանական, հրամայական եւ ըղծական»: Էջ 131-ի վրայ՝. «Սահմ. եղ. ապառնի ժամանակը կ'արտայայտուի երկու ձեւով՝ պարզ ժամանակով եւ բաղադրեալ ժամանակով»: Բաղադրեալ ժամանակը կը կազմուի ապառնի դերբայով եւ եմ օժանդակ բային ներկայով. օրինակ՝ «տեսնելու եմ, փախչելու եմ, մօտենալու եմ», իսկ անցեալ ապառնիի բաղադրեալ ժամանակը՝ ապառնի դերբայով ու եմ օժանդակ բային անցեալ անկատար ժամանակով. «տեսնելու էի, փախչելու էի, մօտենալու էի»¹⁸³:

Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեան «Արեւմտահայ գրական լեզուի ուսումնական ձեռնարկ»¹⁸⁴-ի մէջ կը գրէ. «Բայն ունի գործողութեան կատարման ձեւը արտայատող չորս եղանակ՝ սահմանական, հրամայական, ըղծական եւ անորոշ (որ կը կոչուի նաեւ դերբայ իր վեց ձեւերով՝ անդէմ բայ): Հեղինակը ձեռնարկին մէջ կը յիշէ, որ «սահմանական եղանակը ունի 5 պարզ եւ 6 բաղադրեալ ժամանակ»: Բաղադրեալ ժամանակաձեւերուն մէջ յարակատարի եւ վաղակատարի կողքին կը նշէ բաղադրեալ ապառնի եւ անցեալ ապառնի ժամանակաձեւերը տալով համապատասխան օրինակներ: 78-րդ էջի վրայ կը գրէ. «Արեւելահայերէնում, սահմանական ապառնին եւ սահմանական անցեալ ապառնին բաղադրեալ են (գրելու եմ, գրելու էի): իսկ արեւմտահայերէնում բայերը իրենց սկիզբը ստանում են «պիտի» եղանակիչ մասնիկը, որը անջատ է գրում, ինչպէս՝ պիտի գրեմ (այս ձեւը համապատասխանում է արեւելահայերէնի հարկադրական եղանակին): Ապառնի ժամանակը կազմում է սահմանական ներկայի կամ անկատարի կը մասնիկի փոխարէն «պիտի» դնելով¹⁸⁵:

Վերադառնալով Առաքելեանի քերականութեան՝ հեղինակը պարզ եւ ածանցաւոր բայերու խոնարհման պատկերները ներկայացնելէ ետք կը խօսի Զարտուղի եւ Անկանոն բայերու

¹⁸³ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստըզճեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 130-132:

¹⁸⁴ **Գալֆայեան-Փանոսեան Հիլտա**, Արեւմտահայ գրական լեզուի ուսումնական ձեռնարկ, ԵՊՀ հրատարակչութիւն, Երեւան, 2009, էջ 65-90:

¹⁸⁵ **Գալֆայեան-Փանոսեան Հիլտա**, էջ 78:

խոնարհման մասին: Ըստ Առաքելեանի զարտուղի խոնարհում ունին այն բայերը, «որոնց արմատները խոնարհումի ատեն կը մնան անփոփոխ, բայց վերջաւորութիւնները անցեալ կատարեալ, յարակատար ներկայ, յարակատար անցեալ, վաղակատար ներկայ, վաղակատար անցեալ եւ հրամայական եղանակ ներկայ ժամանակներուն մէջ չեն հետեւիր իրենց տիպար ձեւերուն»¹⁸⁶: Ապա մէկ առ մէկ կը թուէ զարտուղի բայերը եւ կը ներկայացնէ անոնց «զարտուղի խոնարհման» պատկերները: Այսպէս՝

¹⁸⁶ *Առաքելեան Կարօ, Ֆրստըզճեան Աղանի*, էջ 156:

Հարփուղի բայերուն խոնարհումը

*** «Գտնել բայ**

Հրամ. եղ. գտիր, գտէք:

Անց. կտր. գտայ, գտար, գտաւ, գտանք, գտաք, գտան:

Յար. դերբ. գտած: Վաղ. դերբ. գտեր:

***Իջնել, հեծնել, մտնել, տեսնել** բայերը կը խոնարհուին գտնել բային օրինակով՝ բացի տեսնել բային հրամայականի եզակի ձեւէն, որ կ'ըլլայ՝ տես:

***Սպաննել, բեկաննել, մեղանչել** բայերը կը խոնարհուին գրել բային օրինակով (սպաննեցի...):

***Առնել բայ**

Հրամ. եղ. առ, առէք:

Անց. կտր. առի, առիր, առաւ, առինք, առիք, առին:

Յար. դերբ. առած: Վաղ. դերբ. առեր:

***Խածնել (նաեւ՝ թքնել)** բայը կը խոնարհուի առնել բային օրինակով:

***Թքնել** բային հրամայականը կ'ըլլայ թքիր, թքէք: Թքնել բային փոխարէն՝ ներկայիս սովորաբար կը գործածուի թքել ձեւը, որ կը խոնարհուի վազել բային օրինակով:

***Ելլել բայ**

Հրամ. եղ. ել, ելէք:

Անց. կտր. ելայ, ելար, ելաւ, ելանք, ելաք, ելան:

Յար. դերբ. ելած: Վաղ. դերբ. ելեր:

***Բերել բայ**

Հրամ. եղ. բեր, բերէք:

Անց. կտր. բերի, բերիր, բերաւ, բերինք, բերիք, բերին:

Յար. դերբ. բերած: Վաղ. դերբ. բերեր:

***Ըսել բայը** կը խոնարհուի բերել բային օրինակով՝ բացի հրամ. եզ. Ի ձեւէն, որ կ'ըլլայ՝ ըսէ:

***Հարցնել բայ**

Հրամ. եղ. հարցնիր, հարցուցէք:

Անց. կտր. հարցուցի, հարցուցիր, հարցուց, հարցուցինք, հարցուցիք, հարցուցին:

Յար. դերբ. հարցուցած: Վաղ. դերբ. հարցուցեր:

*** Ցուցնել, լեցնել, անցընել, կորսնցնել, դարձնել** եւ ցնել վերջաւորութիւնը ունեցող բոլոր բայերը կը խոնարհուին հարցնել բային օրինակով:

*** Սպաննել, բեկանել, մեղանջել** բայերը կը խոնարհուին գրել բային օրինակով (սպաննեցի...):

***Նստիլ բայ**

Հրամ. եղ. նստէ, նստէք:

Անց. կտր. նստայ, նստար, նստաւ, նստանք, նստաք, նստան:

Յար. դերբ. նստած: Վաղ. դերբ. նստեր:

*** Սկսիլ, փրթիլ, ծնիլ, պրծիլ** բայերը կը խոնարհուին նստիլ բային օրինակով:

***Հասնիլ բայ**

Հրամ. եղ. հասիր, հասէք:

Անց. կտր. հասայ, հասար, հասաւ, հասանք, հասաք, հասան:

Յար. դերբ. հասած: Վաղ. դերբ. հասեր:

***Մեռնիլ, բուսնիլ, անցնիլ, հազնիլ, հատնիլ, զիջանիլ** բայերը կը խոնարհուին հասնիլ բային օրինակով: Բացառութիւն կը կազմէ ուսանիլ բայը, որ կը խոնարհուի խօսիլ բային օրինակով:

***Թռչիլ բայ**

Հրամ. եղ. թռիր, թռէք:

Անց. կտր. թռայ, թռար, թռաւ, թռանք, թռաք, թռան:

Յար. դերբ. թռած: Վաղ. դերբ. թռեր:

*** Փլչիլ, դպչիլ, փախչիլ, փակչիլ, կպչիլ** բայերը կը խոնարհուին թռչիլ բային օրինակով: Բացառութիւն կը կազմեն կառչիլ, հանգչիլ, խրտչիլ, մարտնչիլ բայերը, որոնք կը խոնարհուին խօսիլ բային օրինակով (կառչեցայ ...):

***Բանալ բայ /Չոլաքեան/**

Հրամ. եղ. բաց, բացէք:

Անց. կտր. բացի, բացիր, բացաւ, բացինք, բացիք, բացին:

Յար. դերբ. բացած: Վաղ. դերբ. բացեր: Ենթ. դերբ. բացող:

*** Լալ բայը** կը խոնարհուի բանալ բային օրինակով¹⁸⁷:

***Կենալ բայ**

Հրամ. եղ. կեցի՛ր, կեցէ՛ք:

Անց. կտր. կեցայ, կեցար, կեցաւ, կեցանք, կեցաք, կեցան:

Յար. դերբ. կեցած: Վաղ. դերբ. կեցեր: Ենթ. դերբ. կեցող:

*** Ունենալ, գիտնալ, բարկանալ** եւ բոլոր նալ, ենալ, անալ վերջաւորութիւնները ունեցող բայերը կը խոնարհուին կենալ բային օրինակով: Ուիլ վերջաւորութիւնը ունեցող բայերը կը խոնարհուին խօսիլ բային պէս»¹⁸⁸:

Իսկ անկանոն բայերը այն բայերն են, «որոնց արմատներու դիմային վերջաւորութիւնները խոնարհումի ատեն եւ կարգ մը ժամանակներու մէջ կը շեղին նախօրօք յիշուած բոլոր կանոններէն եւ կ'ունենայ խոնարհման իւրայատուկ ձեւեր»¹⁸⁹: Իսկ «Դիրին հայերէն» դասագիրքի մէջ կը գրէ, որ Անկանոն կը կոչուին այն բոլոր բայերը, որոնց ոչ միայն վերջաւորութիւնը, այլեւ արմատական մասը փոփոխութիւններ կը կրէ: Առաքելեան կը թուէ նաեւ հայերէնի անկանոն բայերը՝ *դնել, զարնել, ընել, ուրել, տանիլ, ըլլալ, գալ, դառնալ (վերադառնալ), երթալ, իյնալ, բանալ, լալ, համբառնալ, տալ*:

Յարութիւն Քիրքճեան «Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի» (արեւմտահայերէն), Ա. տարի, դասագիրքի մէջ խօսելով բայի մասին կը նշէ, որ բայը ունի խոնարհման չորս եղանակ՝ սահմանական, հրամայական, ստորադասական եւ դերբայական եղանակ:

ա-Սահմանականի ներկայ ժամանակը, հեղինակի համաձայն, կրնայ ցոյց տալ՝

¹⁸⁷ **Չոլաքեան ալ** լծորդութեան զարտուղի խոնարհման մէջ կը դասէ բանալ եւ լալ բայերը: Իսկ Առաքելեան՝ անկանոն բայերու շարքին կը դասէ:

¹⁸⁸ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսրդգճեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 156-158:

¹⁸⁹ **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 166:

- «հիմա տեղի ունեցող գործողություններ. այս պարագային՝ կրնայ վերջաուրության ստանալ կոր մասնիկը (կը գրեմ կոր).
- անփոփոխ, մնայուն իրականություններ (Բլուր մը կը բարձրանայ...).
- յաճախ պատահող, կրկնող գործողություններ (Բլուրի կողքին յաճախ կ'արածի ...)
- անցեալին տեղի ունեցած գործողութիւն մը, որ կը փափաքինք կենդանի, ապրող ձեռով ներկայացնել»¹⁹⁰. Օրինակ՝ (Սորված է, որ ան կը խայթէ յաճախ, եւ անոր խայթոցը վտանգաւոր է: Բայց կը բարձրանայ ուրագը,)¹⁹¹:

բ-«Անկատար անցեալով կ'արտայայտուին՝

- ոչ շատ հեռաւոր անցեալի մէջ երկարաձգուած որոշ գործողություններ:
- անցեալի տեսարաններու նկարագրություններ:
- անցեալի մէջ յաճախ կրկնուած գործողություններ:
- անցեալի մէջ երկարաձգուած որոշ գործողություններ, որոնց որոշ մէկ պահուն տեղի կ'ունենայ ուրիշ գործողութիւն մը՝ արագ ու յանկարծական: Այս վերջին պարագային, անկատար անցեալ բայը կրնայ առնել ԿՈՐ մասնիկը»¹⁹²:

գ - «Կատարեալ անցեալ ժամանակով կ'արտայայտուին անցեալի մէջ յանկարծական կամ արագ ձեռով տեղի ունեցած շատ գործողություններ»: Ապա Քիւրքճեան ծանօթագրութիւն բաժինով օրինակներով կու տայ անկատար անցեալ եւ կատարեալ անցեալ ժամանակներու խոնարհման ձեւերը: Այստեղ չենք հանդիպիր պարզ կամ ածանցաւոր բայերու խոնարհման անորոշ դերբայի եւ անցեալ կատարեալի հիմքերու մասին որեւէ արտայայտութեան: Կանոնաւոր կամ զարտուղի եւ անկանոն բայեր արտայայտութեան կամ անկանոն խոնարհում արտայայտութեան փոխարէն կը գործածէ կանոնաւոր կամ կէս-կանոնաւոր¹⁹³:

¹⁹⁰ **Քիւրքճեան Յարութիւն**, Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի (Արեւմտահայերէն), (Միջնակարգ բաժինի Ա. Տարի), Աթէնք, 1989, էջ 59:

¹⁹¹ **Քիւրքճեան Յարութիւն**, նշ. աշխ., էջ 58: Երեւոյթ/կոր-ի գործածութիւնը/, որ միայն խօսակցական լեզուին յատուկ է, իսկ գրաւոր լեզուի մէջ անթոյլատրելի:

¹⁹² Նոյն տեղը, էջ 61:

¹⁹³ Կէս կանոնաւոր ըսելով հասկնանք՝ զարտուղի բայեր՝ առնել, տեսնել, հարցնել եւ այլն: Անկանոն կը համարէ՝ եղայ, գացի, եկայ, ինկայ եւ ելայ

դ - Սահմանականի պարզ ժամանակաձեւերէն է ապառնին եւ անկատար ապառնին: Քիւրքճեան կ'ըսէ- Այդ ժամանակով կ'արտայայտուին ապագայի մէջ ապահովաբար տեղի ունենալիք գործողութիւնները: Քիւրքճեան շարունակելով միտքը կը գրէ. «Երբեմն սահմանական եղանակի ներկան պարզ ապառնիի իմաստ կ'արտայայտէ (Օրինակ՝ Գալ տարի հունձքը լաւ կ'ըլլայ եւ): Առհասարակ վերահաս, մօտիկ ապառնիի մը գաղափարը կ'ըլլայ այս գործողութեան մէջ»¹⁹⁴: Իսկ անկատար ապառնի ժամանակով կ'արտայայտուին.

- «գործողութիւններ, որոնք ծրագրուած են, բայց չեն իրագործուած:
- գործողութիւններ՝ աւելի ընդհանուր ձեւով, որոնք անցեալ են հիմա, բայց աւելի հեռաւոր անցեալի մէկ պահուն յարաբերաբար՝ կ'երեւին իբր ապառնի»¹⁹⁵:

Ծանօթագրութեան մէջ կը յիշէ, որ արեւելահայերէնը «ՊԻՏԻ մասնիկը չի գործածեր ապառնիի համար, կ'ըսէ գրելու եմ, կամ պէտք է գրեմ: Իսկ պիտի մասնիկը կը գործածուի հարկադրանքի (պէտք է) իմաստով»:

Քիւրքճեան սահմանական եղանակի բաղադիր ժամանակները կը համարէ միայն՝ յարակատար, վաղակատար դերբայներով եւ օժանդակ բայով կազուած ներկայ եւ անցեալ ժամանակները:

Քիւրքճեանի Բ. գիրքի¹⁹⁶ ութերորդ դաս Դերբայական եղանակի մասին էջ 72-ի ծանօթագրութիւն բաժինին մէջ հետեւեալը կը կարդանք. «Արեւելահայերէնը ունի նաեւ անկատար դերբայը գրում (գրում եմ, գալիս եմ) եւ ապառնի դերբայի գրելու ձեւը (գրելու եմ - պիտի գրեմ): Այս վերջին ձեւը մենք կը գործածենք հազուադէպօրէն, հարկադրանքի իմաստով (գրելու ես այս նամակը): Իսկ յաճախ գործածուող գրելու համար, առանց գրելու ձեւերը կապ չունին ասոր հետ»:

բայաձեւերը: Այս բաժինի մէջ կը խօսի նաեւ խաղալ բայի կատարեալ անցեալ խաղցայ եւ խաղացի ձեւերուն մասին: Իսկ նստիլ բայի կատարեալ անցեալ նստայ խոնարհաձեւը ճիշդ կը համարէ, իսկ նստեցայ ձեւը՝ սխալ: Տես նոյն տեղը, էջ 62:

¹⁹⁴ Քիւրքճեան *Յարութիւն*, նշ. աշխ., էջ 63:

¹⁹⁵ Քիւրքճեան *Յարութիւն*, նշ. աշխ., էջ 63-64:

¹⁹⁶ Քիւրքճեան *Յարութիւն*, Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի (Արեւմտահայերէն), (Միջնակարգ բաժինի Բ. Տարի), Աթէնք, 1989, էջ 71-76:

Պետրոս Հաճեան «Պարզ քերականութիւն»¹⁹⁷ Ա. գիրքին մէջ կը նշէ բայի եղանակները՝ սահմանական, հրամայական եւ ստորադասական: Հաճեանի համար (Ա. գիրք, էջ 105) Սահմանական եղանակը ունի երեք ժամանակ եւս, որոնց շարքին կը յիշատակէ ապառնիյարակատար՝ գրած պիտի ըլլամ, խօսած պիտի ըլլամ ձեւերը. ան կը կոչէ բաղադրեալ ժամանակներ: Ապառնիյարակատարը կազմուած է անցեալ դերբայով եւ էական բայի բացարձակ ապագայով: Հաճեանի համար Սահմանականը ունի հինգ պարզ եւ 3 բաղադրեալ ժամանակներ (յարակատար՝ վազած եմ, կրկին կատարեալ՝ վազած եղայ եւ ապառնիյարակատար վազած պիտի ըլլամ ձեւերը): Հեղինակի միւս գիրքերու մէջ չենք հանդիպիր բայի այլ՝ պարզ եւ բաղադրեալ ժամանակներուն:

Սիմոն Սիմոնեանի եւ Սարգիս Պալեանի համաձայն բայը չորս լծորդութիւն ունի՝ ել, իլ, ալ, ուլ (միայն թողուլ բայը կը յիշէ): Գիրքին մէջ ոչ մէկ անդրադարձ բայի եղանակներու գծով/սակայն խոնարհման պատկերներուն մէջ կը հանդիպինք հրամայական եզակի եւ յոգնակի ձեւերուն: Հեղինակները կը նշեն բային ժամանակները միայն. «Բայերը գլխաւորաբար կը խոնարհուին երեք ժամանակներով-ներկայ /հիմա/, անցեալ /երէկ, կամ ասկէ առաջ/, ապառնի /վաղը, կամ ասկէ ետք/¹⁹⁸:

Ուսումնասիրելով Բայի, լծորդութեան, կազմութեան եւ խոնարհումի կապակցաբար հեղինակներու տեսակէտները, կը յանգինք հետեւեալ եզրակացութեան.

1. խոնարհումի հերթական տարբերութիւններ,
2. եզրոյթներու փոփոխութիւններ,
3. եղանակներու, ժամանակներու եւ բաղադրեալ ժամանակներու այլազանութիւններ, որոնք ոչ միայն դասաւանդող ուսուցիչը կը կանգնեցնեն երկընտրանքի առջեւ, այլեւ կը խոչընդոտեն արեւմտահայերէնի զարգացման:

¹⁹⁷ **Հաճեան Պետրոս**, Պարզ քերականութիւն, Ա., Պուլէոս Այրէս, 1988, էջ 22-31, 105-108:

¹⁹⁸ **Սիմոնեան Սիմոն, Պալեան Սարգիս**, Նոր քերականութիւն, Ա. գիրք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1980, էջ 94-100 :

ԲԱՅԵՐՈՒ ԺԽՏԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Բայերը կ'ունենան չորս վիճակ, կը գրէ Մելքոնեան, հաստատական /գրեց/, ժխտական /չգրեց/, հարցական /գրեց/ եւ ժխտական-հարցական /չգրեց/¹⁹⁹:

Բայը ժխտական է, «երբ իր բնական իմաստին հակառակը ցոյց կու տայ»²⁰⁰. կամ «երբ բային խոնարհուած ձեւերով կը ժխտուի կամ կը մերժուի գործողութիւնը»²⁰¹ եւ կամ «Բային երբ ժխտական իմաստ տալ ուղղուի, սկիզբը կը կցուի ժխտական Չ մասնիկը»²⁰² եւ այլն:

Ժխտական խոնարհման ժամանակ գործողութեան կատարումը կը ժխտուի **չ** ժխտական, **մի՛** արգելական մասնիկներուն, ինչպէս նաեւ **եմ բային** ժխտական ձեւերուն միջոցով: Եմ բային ժխտական խոնարհումը կը կազմուի՝ անոր հաստատական ձեւերուն սկիզբը **չ** աւելցնելով: Այսպէս.

- Ներկայ / չեմ, չես, չէ (չի), չենք, չէք, չեն/
- Անցեալ անկատար /չէի, չէիր, չէր, չէինք, չէիք, չէին/

1) **Չ** ժխտական մասնիկը կը դրուի.

ա - Բայերուն սահմանական եղանակի ներկայ եւ անցեալ անկատար ժամանակներուն ժխտական ձեւերը կազմելու ժամանակ. կը կազմուին **եմ** օժանդակ բայի /էական պակասաւոր²⁰³/ ժխտական ձեւերը աւելցնելով ժխտման դերբային վրայ:

¹⁹⁹ **Մելքոնեան Զարեհ**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, /Դ. տպագրութիւն/, Պէյրութ, 1973, էջ 67:

²⁰⁰ **Մելքոնեան Զարեհ**, նոյն տեղը:

²⁰¹ **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 170: Տե՛ս **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսրդզճեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, /Բ. հրատարակութիւն/, Պէյրութ, 2008, էջ 145:

²⁰² **Գազանճեան Յովհաննէս**, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին դասընթացք, /Ե. տպագրութիւն/, Անթիլիաս-Լիբանան, 1980, էջ 98: **Նոյնի**, Թ. տպագրութիւն, Իսթանպուլ, 1995, էջ 99:

²⁰³ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան Գ. , էջ 35:

աղիւսակ 1

Սահմանական եղանակ ներկայ /Ժխտական/		
ԵԼ	ԻԼ	ԱԼ
չեմ գրեր չես գրեր չի գրեր չենք գրեր չէք գրեր չեն գրեր	չեմ խօսիր չես խօսիր չի խօսիր չենք խօսիր չէք խօսիր չեն խօսիր	չեմ խաղար չես խաղար չի խաղար չենք խաղար չէք խաղար չեն խաղար
չեմ երգեր չես երգեր չ'երգեր չենք երգեր չէք երգեր չեն երգեր	չեմ ազատիր չես ազատիր չ'ազատիր չենք ազատիր չէք ազատիր չեն ազատիր	չեմ իյնար չես իյնար չ'իյնար չենք իյնար չէք իյնար չեն իյնար

աղիւսակ 2

Սահմանական եղանակ անկատար անցեալ /Ժխտական/		
ԵԼ	ԻԼ	ԱԼ
չէի գրեր չէիր գրեր չէր գրեր չէինք գրեր չէիք գրեր չէին գրեր	չէի խօսեր չէիր խօսեր չէր խօսեր չէինք խօսեր չէիք խօսեր չէին խօսեր	չէի խաղար չէիր խաղար չէր խաղար չէինք խաղար չէիք խաղար չէին խաղար

չէի երգեր չէիր երգեր չէր երգեր չէինք երգեր չէիք երգեր չէին երգեր	չէի ազատեր չէիր ազատեր չէր ազատեր չէինք ազատեր չէիք ազատեր չէին ազատեր ²⁰⁴	չէի իյնար չէիր իյնար չէր իյնար չէինք իյնար չէիք իյնար չէին իյնար
---	--	---

Ինչպէս կը տեսնենք, աղիւսակ 1-ի օժանդակ բային եզակի երրորդ դէմքին **չէ**-ն կը փոխուի չի-ի (չի խաղար): Այս ի-ն ձայնաւորով սկսող բայերէն առաջ կը գեղջուի եւ տեղը ապաթարց (՝) կը գրուի: Օրինակ՝ չի երգեր- չ'երգեր, չի ազատիր- չ'ազատիր, չի աղար, չ'աղար²⁰⁵: Բացառութիւն կը կազմեն **ունիմ** եւ **կամ** բայերը, որոնց սահմանական եղանակ ներկայ եւ անցեալ անկատար ժամանակներուն ժխտական ձեւերը կը կազմուին **չ** մասնիկի կցումով եւ **առանց ապաթարցի**: Այսպէս՝ չունիմ, չունէի. չկամ, չկայի²⁰⁶:

²⁰⁴ Մելքոնեան իլ լծորդութեան սահմանականի անցեալ անկատարին ժխտականը կազմելու համար Աներեւոյթի /անորոշ դերբային/ լծորդութեան «լ»-ն կը հեռացնէ եւ փոխարէնը կ'աւելցնէ «ր»-ը, այսինքն՝ ժխտական դերբայը «եր»-ի փոխարէն՝ «իր»։ այսպէս՝ չէի խօսիր, չէիր խօսիր, չէր խօսիր, չէինք խօսիր, չէիք խօսիր, չէին խօսիր։ Մինչդեռ Մկրտիչեան, Չոլաքեան, Առաքելեան, Գազանճեան, Քիւրքճեան, Հաճեան, Գէորգ Պետիկեան ԻԼ լծորդութեան բոլոր բայերուն սահմանական եղանակի ներկայ ժամանակի ժխտական դերբայի մասնիկ կը նշեն «իր» /չեմ խօսիր/ եւ անցեալ անկատարինը՝ «եր» /չէի խօսեր», ի տարբերութիւն Մելքոնեանին։ Տես Մելքոնեան Զարեհ, նշ. աշխ., էջ 71:

²⁰⁵ **Մելքոնեան Զարեհ**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, /Դ. տպագրութիւն/, էջ 71-72: **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, Հալէպ, 1962, էջ 85: **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, էջ 170: **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստըզճեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, էջ 145: **Գազանճեան Յովհաննէս**, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին դասընթացք, /Ե. տպագրութիւն/, էջ 98: **Նոյնի**, Թ. տպագրութիւն, Իսթանպուլ, էջ 99: **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Գ. գիրք, էջ 35:

²⁰⁶ **Մելքոնեան Զարեհ**, նշ. աշխ., էջ 72; **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, նշ. աշխ., էջ 85: **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 170: **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստըզճեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 145: **Գազանճեան Յովհաննէս**, նշ. աշխ., /Ե. տպագրութիւն/, էջ 98: **Նոյնի**, նշ. աշխ., Թ. տպագրութիւն, էջ 99: **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 35:

բ- Բայերուն սահմանական եղանակի կատարեալ անցեալի, ներկայ ապառնի, անցեալ ապառնի²⁰⁷ ժամանականերուն ժխտական ձևերը կազմելու համար 2-ը մասնիկը ուղղակի կը կցենք:

Սահմանական եղանակ կատարեալ անցեալ /ժխտական/		
ԵԼ	ԻԼ	ԱԼ
չգրեցի չգրեցիր չգրեց չգրեցինք չգրեցիք չգրեցին	չխօսեցայ չխօսեցար չխօսեցաւ չխօսեցանք չխօսեցաք չխօսեցան	չխաղացի չխաղացիր չխաղաց չխաղացինք չխաղացիք չխաղացին
չերգեցի չերգեցիր չերգեց չերգեցինք չերգեցիք չերգեցին	չազատեցայ չազատեցար չազատեցաւ չազատեցանք չազատեցաք չազատեցան	չինկայ չինկար չինկաւ չինկանք չինկաք չինկան
Սահմանական եղանակ ներկայ ապառնի /ժխտական/		
պիտի չգրեմ պիտի չգրես պիտի չգրէ պիտի չգրենք պիտի չգրէք պիտի չգրեն	պիտի չխօսիմ պիտի չխօսիս պիտի չխօսի պիտի չխօսինք պիտի չխօսիք պիտի չխօսին	պիտի չխաղամ պիտի չխաղաս պիտի չխաղայ պիտի չխաղանք պիտի չխաղաք պիտի չխաղան

²⁰⁷ Գազանճեան, Մելքոնեան, Չոլաքեան սահմանական եղանակի ներկայ ապառնիի փոխարէն կը գործածեն բացարձակ ապառնի, իսկ անցեալ ապառնիի փոխարէն՝ անկատար ապառնի եզրոյթները: Իսկ Առաքելեան, Շահէն Շահնուր եւ Քիւրքճեան՝ ներկայ ապառնի եւ անցեալ ապառնի:

պիտի չերգեմ պիտի չերգես պիտի չերգէ պիտի չերգենք պիտի չերգէք պիտի չերգեն	պիտի չազատիմ պիտի չազատիս պիտի չազատի պիտի չազատինք պիտի չազատիք պիտի չազատին	պիտի չիյնամ պիտի չիյնաս պիտի չիյնայ պիտի չիյնանք պիտի չիյնաք պիտի չիյնան
Սահմանական եղանակ անցեալ ապառնի /ժխտական/		
պիտի չգրէի պիտի չգրէիր պիտի չգրէր պիտի չգրէինք պիտի չգրէիք պիտի չգրէին	պիտի չխօսէի պիտի չխօսէիր պիտի չխօսէր պիտի չխօսէինք պիտի չխօսէիք պիտի չխօսէին	պիտի չխաղայի պիտի չխաղայիր պիտի չխաղար պիտի չխաղայինք պիտի չխաղայիք պիտի չխաղային
պիտի չերգէի պիտի չերգէիր պիտի չերգէր պիտի չերգէինք պիտի չերգէիք պիտի չերգէին	պիտի չազատէի պիտի չազատէիր պիտի չազատէր պիտի չազատէինք պիտի չազատէիք պիտի չազատէին	պիտի չիյնայի պիտի չիյնայիր պիտի չիյնար պիտի չիյնայինք պիտի չիյնայիք պիտի չիյնային

գ- Բայերու ըղծական եղանակի ներկայ եւ անցեալ ժամանակներու ժխտական ձեւերը կազմելու համար 2-ը մասնիկը ուղղակի կը կցենք:

Ըղծական եղանակ Ներկայ /ժխտական/		
չգրեմ չգրես չգրէ	չխօսիմ չխօսիս չխօսի	չխաղամ չխաղաս չխաղայ

չգրենք չգրէք չգրեն	չխօսինք չխօսիք չխօսին	չխաղանք չխաղաք չխաղանք
չերգեն չերգես չերգէ չերգենք չերգէք չերգենք	չազատիմ չազատիս չազատի չազատինք չազատիք չազատին	չիյնամ չիյնաս չիյնայ չիյնանք չիյնաք չիյնան
Ըղծական եղանակ անցեալ /ժխտական/		
չգրէի չգրէիր չգրեր չգրէինք չգրէիք չգրէին	չխօսէի չխօսէիր չխօսեր չխօսէինք չխօսէիք չխօսէին	չխաղայի չխաղայիր չխաղար չխաղայինք չխաղայիք չխաղային
չերգէի չերգէիր չերգեր չերգէինք չերգէիք չերգէին	չազատէի չազատէիր չազատեր չազատէինք չազատէիք չազատէին	չիյնայի չիյնայիր չիյնար չիյնայինք չիյնայիք չիյնային

դ- Իսկ բայերու սահմանական եղանակի յարակատար ներկայ եւ յարակատար անցեալ ժամանակներուն ժխտական ձեւերը կազմելու համար՝ եմ օժանդակ բային ժխտական ձեւերը /չեմ, չես, չէ,/ կը դրուին յարակատար դերբային սկիզբը:

Անհրաժեշտ է նշել, որ սահմանական եղանակ վաղակատար ներկայ եւ վաղակատար անցեալ ժամանակները չունին ժխտական ձեւեր: Անոնց փոխարէն կը գործածուին յարակատար ժամանակի

ծելերը: Գործածական չէ բաղադրեալ ապառնի ժամանակներուն ժխտականը:

Սահմանական եղանակ յարակատար ներկայ / ժխտական/		
չեմ գրած չես գրած չէ գրած չենք գրած չէք գրած չեն գրած	չեմ խօսած չես խօսած չէ խօսած չենք խօսած չէք խօսած չեն խօսած	չեմ խաղացած չես խաղացած չէ խաղացած չենք խաղացած չէք խաղացած չեն խաղացած
Սահմանական եղանակ յարակատար անցեալ / ժխտական/		
չէի գրած չէիր գրած չէր գրած չէինք գրած չէիք գրած չէին գրած	չէի խօսած չէիր խօսած չէր խօսած չէինք խօսած չէիք խօսած չէին խօսած	չէի խաղացած չէիր խաղացած չէր խաղացած չէինք խաղացած չէիք խաղացած չէին խաղացած

Ե. Դերբայներուն ժխտական ձեւը կազմելու համար՝ չ մասնիկը ուղղակի կը կցենք անոնց: Օրինակ՝ չգրել, չգրած, չգրող, չգրելէն:

Հրամայական եղանակի Կազմութեան քերականական կարգի գուգադրական քննութիւն

Հրամայական եղանակը կ'արտայայտէ գործողութեան կատարման հրաման, կոչ, թելադրանք, յորդոր, խնդրանք, կը գրէ Կ. Առաքելեան:

Ունի միայն ներկայ ժամանակ եւ Բ. դէմք եզակի ու յոգնակի:

Հրամայականի մէջ սոսկածանցաւոր /ն, չ, լ/ ու պատճառականի /ցն, ացն, եցն/ բայերը կը կորսնցնեն ն, չ, լ-ն, կը գրէ Չոլաքեան²⁰⁸:

²⁰⁸ **Չոլաքեան Յակոբ**, նշ. աշխ., էջ 16:

Մինչդեռ Առաքելեան ել, իլ, ալ ծորդութեան պարզ, սոսկածանցաւոր, կրտորական, պատճառական, բազմապատկական բայածերութիւն հրամայական եղանակը կազմութեան առանձին առանձին կ'անդրադառնայ: Ստորեւ կը ներկայացնենք.

ա. Պարզ բայերու հրամայական եղանակի եզակի եւ յոգնակի թիւի կազմութիւնը.

–«Ե (ել), Ի (իլ) խոնարհումներու պարզ բայերուն հրամայական եղանակի եզակի ձեւը կը կազմուի անորոշի հիմքէն՝ շեշտակիր է՝ աւելցնելով. իսկ Ա (ալ) խոնարհման պարագային՝ շեշտակիր ա՛ աւելցնելով»:

«Ե (ել), Ի (իլ), Ա (ալ) խոնարհման պարզ բայերուն հրամայական եղանակի յոգնակի ձեւը կը կազմուի անցեալ կատարեալի հիմքէն՝ շեշտակիր էք աւելցնելով:

Բացառութիւն կը կազմէ **բերել** բայը՝ բեր եւ **ելլել** բայը՝ ել»²⁰⁹:

Գրել-գր	գրէ-գեցէք
Վազել-վազ	վազէ-վազեցէք
Երգել-երգ	երգէ-երգեցէք
Խօսիլ-խօս	խօսէ-խօսեցէք
Պառկիլ-պառկ	պառկէ-պառկեցէք
Նստիլ-նստ	Նստէ-նստեցէք ²¹⁰

բ. Յոգնակի թիւ՝ անցեալ կատարեալի հիմքէն+եց+էք. վազեցէք խօսեցէք խաղացէք

* **Ըսել եւ բերել** բայերուն անցեալ կատարեալի հիմքը արմատական է. (բեր) բերէք, (ըսէ) ըսէք:

²⁰⁹ **Առաքելեան Կարօ**, Արդի արեւմտահայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, էջ 161: **Առաքելեան Կարօ**, **Ֆրստրզգճեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, նշ. աշխ., էջ 140, 157:

²¹⁰ Խօսակցականի մէջ խօսէ, նստէ, պառկէ, սորվէ եւ նոյնանման բայերու եզակին յաճախ կը հնչէ՝ խօսիր, նստիր, պառկիր, սորվիր եւ այլն:

բ. Սոսկածանցաւոր բայերու հրամայական եղանակի եզակի եւ յոգնակի թիւի կազմութիւն

ա.-Եզակի թիւ

1. Ե (ել), Ի (իլ), Ա (ալ) խոնարհումներու սոսկածանցաւոր բայերուն հրամայական եղանակի եզակի ձեւը կը կազմուի անցեալ կատարեալի հիմքէն՝ շեշտակիր իր աւելցնելով: Օրինակ՝ գտ-գտիր, փախ- փախիր, հեռաց- հեռացիր: Բացառութիւն են.

*-մեղանչել- մեղանչէ, խրտչիլ- խրտչէ, կառչիլ- կառչէ, հանգչիլ- հանգչէ, մարտնչիլ-մարտնչէ բայերը /հրամայականի եզակի ձեւերը կը կազմուին անորոշի հիմքէն՝ շեշտակիր է՝ աւելցնելով (խօսիլ բային պէս):

*- նաեւ տեսնել- տես, առնել- առ, խաճնել- խաճ, պագնել- պագ, եւ ելլել- ել բայերը, որոնց բայարմատները շեշտ կրելով՝ կը դառնան հրամայական եզակի:

բ.-Յոգնակի թիւ- Ե (ել), Ի (իլ), Ա (ալ) խոնարհումներու սոսկածանցաւոր բայերուն հրամայական եղանակի յոգնակի ձեւը կը կազմուի անցեալ կատարեալի հիմքէն՝ շեշտակիր էք աւելցնելով: Օրինակ՝ Անորոշ դերբայ գտնել- գտէք, փախչիլ- փախէք, հեռանալ- հեռացէք, ելլել- ելէք /Անց. կատ. հիմք եւ այլն/:

գ.- Բոլոր բայերուն հրամայական եղանակի ժխտականը կը կազմուի մի՛ շեշտակիր մասնիկով, որ կը կոչուի արգելական մասնիկ: Ժխտական հրամայականը կ'անուանուի արգելական հրամայական: Արգելական հրամայականի եզակի ձեւը կազմելու համար՝ մի՛ շեշտակիր մասնիկը կը դրուի անորոշ դերբային վրայ, որուն վերջին լ-ն կը փոխուի ր-ի, իսկ յոգնակիի պարագային՝ լ-ն կը փոխուի ք-ի: (Ել լծորդութեան պարագային՝ նաեւ ե-ը՝ է-ի): Օրինակ՝ Անորոշ դերբայ գրել խօսիլ խաղալ

-Արգելական հրամայական, եզակի մի՛ գրեր, մի՛ խօսիր, մի՛ խաղար.

-Արգելական հրամայական, յոգնակի մի՛ գրէք մի՛ խօսիք, մի՛ խաղաք²¹¹:

Ամփոփելով ըսենք, որ այս դասագիրքերու մէջ ընդհանրապէս չկան հրամայականի կազմութեան այլաձեւութիւններ:

²¹¹ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Գ., էջ 53: Առաքելեան Կարօ, Արդի արեւմտահայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, էջ 297,

ՊԱԿԱՍԱԽՈՐ ԲԱՅԵՐՈՒ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Պակասաւոր են այն բայերը, որոնք խոնարհումի բոլոր ժամանակները չունին: Մելքոնեան պակասաւոր կը համարէ՝ *ունիմ, գիտեմ, կամ, եմ, գամ, եկայ, երթալ, գացի, ուրել, կերայ, կրնամ, կարենալ բայերը*: «Պակասաւոր բայերուն պակսող ժամանակները կը լրացուին, երբ պէտք ըլլայ՝ ուրիշ բայերու միջոցով» կ'ըսէ Մելքոնեան²¹²: Այսպէս՝

- **Ունիմ** (կ'ամբողջացուի «ունենալ» բայով), **գիտեմ** (կ'ամբողջացուի «գիտնալ» բայով), **կամ** (կ'ամբողջացուի «գտնուիլ» բայով), **եմ** (կ'ամբողջացուի «ըլլալ» բայով), **գամ** (կ'ամբողջացուի «եկայ» բայով), **եկայ** (կ'ամբողջացուի «գամ» բայով), **երթալ** (կ'ամբողջացուի «գացի» բայով), **գացի** (կ'ամբողջացուի «երթալ» բայով), **ուրել** (կ'ամբողջացուի «կերայ» բայով), **կերայ** (կ'ամբողջացուի «ուրել» բայով), **կրնամ** (կ'ամբողջացուի «կարենալ» բայով), **կարենալ** (կ'ամբողջացուի «կրնամ» բայով)²¹³:

Զոլաքեան անկանոն բայեր կը կոչէ՝ զարտուղին, պակասաւորը եւ տարահիմքը:

Ի տարբերութիւն Մելքոնեանի, Մկրտիչեան Զոլաքեան եւ Առաքելեան պակասաւոր բայ կը համարեն՝ *եմ (ըլլալ), կամ (ըլլալ), գիտեմ (գիտնալ), ունիմ (ունենալ), կրնամ (կարենալ), կարենալ (կրնամ), երդնուլ եւ պարտիմ (Զոլաքեան կը յիշէ պարտիլ ձեւով, մինչդեռ Առաքելեան՝ պարտիմ ձեւով*: Առաքելեան երեւիլ բայը եւս կը համարէ պակասաւոր բայ եւ գիրքի 298-299 էջերու վրայ կը տեսնենք խոնարհուած ձեւով) բայերը, որոնք հանդէս կու գան զիրենք փոխարինող տարբերակներով²¹⁴: Լեւոն Շանթ

²¹² **Մելքոնեան Զարեհ**, նշ. աշխ., էջ 65:

²¹³ Նոյն տեղը: Զապէլ Տօնէլեան Պակասաւոր բայ կը համարէ՝ կամ / ըլլալ, գտնուիլ/, ունիմ /ունենալ/, կրնամ /կարենալ/, կարենամ /,որ միայն ստորադասական ներկայի եւ անկատարի մէջ կը գործածուի/, գիտեմ/ գիտնալ/ բայով: Տօնէլեան պակասաւոր կը համարէ «ոլ վերջացող այն բառերը, որոնք ամբողջութեամբ չեն խոնարհուիլ աշխարհաբարի մէջ»: Տես **Տօնէլեան Զապէլ**, Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի, Բ. գիրք, Կ. Պոլիս, 1899, էջ 159:

²¹⁴ **Զոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Գ., էջ 53: **Առաքելեան Կարօ**, Արդի արեւմտահայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, էջ 297,

պակասաւոր կը համարէ՝ **Եմ-կամ -ունիմ -գիտեմ** բայերը, որոնք միշտ առանց կը յաւելուկի կը գործածուին: Իսկ Կրնալ բայը կը յաւելուկը չ'առնէր մտադիր ու անաւարտ ժամանակներուն մէջ²¹⁵:

Գամ, եկայ, երթալ, գացի, ուրել բայերը վերոնշեալ հեղինակները անոնցէ՝ **գամ, երթալ եւ ուտել** բայերը կը դասեն անկանոն խոնարհում ունեցող բայերու կարգին: Ըստ անոնց կայ **գալ, երթալ եւ ուրել** բայերը, որոնց անցեալ կատարեալի հիմքն ու խոնարհումը հետեւեալ ձեւով հանդէս կու գայ՝

- գալ- եկայ, եկար, եկաւ, եկանք, եկաք, եկան,
- երթալ- գացի, գացիր, գնաց, գացինք, գացիք, գացին
- եւ ուտել- կերայ, կերար, կերաւ, կերանք, կերաք կերան:

Պակասաւոր բայերու խոնարհումը Ըստ Մեղրոնեանի

Ունիմ- Ներկայ,- ունիմ, ունիս, ունի, եւ այլն, կ'ունենամ, կ'ունենաս, կ'ունենայ եւ այլն: Անցեալ անկատար,- ունէի, ունէիր, ունէր եւ այլ: Անցեալ անկատար կ'ունենայի, կ'ունենայիր, կ'ունենար եւ այլն:
Գիտեմ- Ներկայ- գիտեմ, գիտես, գիտէ, եւ կը գիտնամ, կը գիտնաս, կը գիտնայ: Անցեալ անկատար - գիտէի, գիտէիր, գիտէր եւ կը գիտնայի, կը գիտնայիր եւ կը գիտնար եւ այլն:
Եմ- Ներկայ- եմ, ես, է, ենք, էք, են եւ կ'ըլլամ, կ'ըլլաս, կ'ըլլայ եւ այլն: Անցեալ անկատար- էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին եւ այլն եւ կ'ըլլայի, կ'ըլլայիր, կ'ըլլար եւ այլն:
Կրնամ- Ներկայ- կրնամ, կրնաս, կրնայ եւ այլն եւ կը կարենամ, կը կարենանք, կը կարենաք, կը կարենան: Անցեալ անկատար- կրնայի, կրնայիր, կրնար եւ կը կարենայի, կը կարենայիր, կը կարենար ²¹⁶ :

²¹⁵ **Չոլաքեան Յակոբ, Ֆիշենկճեան Անի**, Գրական արեւմտահայերէնի ուսումնասիրութեան պատմութիւն, Երեւան, 2016, էջ 123:

²¹⁶ Մեղրոնեան կը գրէ, որ «կրնամ» բային Ապառնին է՝ «պիտի կարենամ» եւ «պիտի կարենայի» (եւ ոչ թէ «պիտի կրնամ» եւ «պիտի կրնայի»): Իսկ «ունիմ», «գիտեմ», «կրնամ» բայերուն ստորադասական եղանակն է, - ունենամ եւ ունենայի, գիտնամ եւ գիտնայի, կարենամ եւ կարենայի: Տես Մեղրոնեան Զարեհ, նշ. աշխ., էջ 65-66:

Պակասաւոր բայերու խոնարհումը²¹⁷ **(Առաքելեան եւ Չոլաքեան)**

Հայերէնի պակասաւոր բայերն են՝ **եմ, կամ, ունիմ, գիտեմ, պարտիմ /պարտիլ/, կրնամ, կարենալ, երդնուլ**:

- **եմ բայը** Սահմ. եղ. ներկայ. եմ, ես, է, ենք, էք, են:
Սահմ. եղ. անց. անկ. էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին:

* Միւս ժամանակներով խոնարհելու համար կը գործածենք ըլլալ բայը:

- **կամ բայը** Սահմ. եղ. ներկայ. կամ, կաս, կայ, կանք, կաք, կան:

Սահմ. եղ. անց. անկ. կայի, կայիր, կար, կայինք, կայիք, կային:

* Միւս ժամանակներով խոնարհելու համար կը գործածենք ըլլալ բայը:

- **Գիտեմ բայը** Սահմ. եղ. ներկայ. գիտեմ, գիտես, գիտէ, գիտենք, գիտէք, գիտեն:

Սահմ. եղ. անց. անկ. գիտէի, գիտէիր, գիտէր, գիտէինք, գիտէիք, գիտէին:

*Միւս ժամանակներով խոնարհելու համար կը գործածենք գիտենալ բայը, որ կը խոնարհուի կենալ բային պէս:

- **Ունիմ բայ** Սահմ. եղ. ներկայ. ունիմ, ունիս, ունի, ունինք, ունիք, ունին:

Սահմ. եղ. անց. անկ. ունէի, ունէիր, ունէր, ունէինք, ունէիք, ունէին:

*Միւս ժամանակներով խոնարհելու համար կը գործածենք ունենալ բայը, որ կը խոնարհուի կենալ բային պէս:

- **Պարտիմ բայ** Սահմ. եղ. ներկայ. կը պարտիմ, կը պարտիս, կը պարտի, կը պարտինք... Սահմ. եղ. անց. անկ. կը պարտէի, կը պարտէիր, կը պարտէր, կը պարտէինք...

²¹⁷ **Առաքելեան Կարօ**, Արդի արեւմտահայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, էջ 297-302: **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստըզճեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, նշ. աշխ., էջ 161-163: **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Գ., էջ 53-54:

Սահմ. եղ. ապառնի. պիտի պարտիմ, պիտի պարտիս, պիտի պարտի...

Սահմ. եղ. անցեալ ապառնի. պիտի պարտէի, պիտի պարտէիր, պիտի պարտէր...

Ըղծ. եղ. ներկայ. պարտիմ, պարտիս, պարտի...

Ըղծ. եղ. անցեալ. պարտէի, պարտէիր, պարտէր...

*Միւս ժամանակներուն համար կարելի է գործածել պարտական ըլլալ, պարտաւորուիլ եւ ստիպուիլ բայերը՝ նախադասութեան միտքին համաձայն:

- **Կրնամ բայ** Այս բայը չի խոնարհուիր հետեւեալ ժամանակներով՝ սահմ. եղ. ապառնի, անց. ապառնի, ըղծ. եղ. ներկայ եւ ըղծ. եղ. անցեալ: Այս ժամանակներով խոնարհելու համար կը գործածենք կարենալ բայը:

Ուշադիր: Կարենալ բայն ալ պակասաւոր բայ է եւ կը գործածուի միայն վերը նշուած ժամանակաձեւերով:

- Կրնամ բայ Հրամ. եղ. կրցիր, կրցէք:

Սահմ. եղ. ներկայ. կրնամ, կրնաս, կրնայ, կրնանք, կրնաք, կրնան:

Սահմ. եղ. անց. անկ. կրնայի, կրնայիր, կրնար, կրնայինք, կրնայիք, կրնային:

Սահմ. եղ. անց. կտր. կրցայ, կրցար, կրցաւ, կրցանք, կրցաք, կրցան:

Սահմ. եղ. յար. ներկ. կրցած եմ, կրցած ես, կրցած է, կրցած ենք, կրցած էք...

Սահմ. եղ. յար. անց. կրցած էի, կրցած էիր, կրցած էր, կրցած էինք, կրցած էիք...

Սահմ. եղ. վաղ. ներկ. կրցեր եմ, կրցեր ես, կրցեր է, կրցեր ենք, կրցեր էք...

Սահմ. եղ. վաղ. անց. կրցեր էի, կրցեր էիր, կրցեր էր, կրցեր էինք, կրցեր էիք...

- **Կարենալ բայ** Սահմ. եղ. ապառնի. պիտի կարենամ, պիտի կարենաս, պիտի կարենայ... Սահմ. եղ. անց. ապառնի. պիտի կարենայի, պիտի կարենայիր, պիտի կարենար...

Ըղծկ. եղ. ներկայ. կարենամ, կարենաս, կարենայ ...

Ընդծ. եղ. անցեալ. կարենայի, կարենայիր, կարենար...

* Կրնամ եւ կարենալ բայերը զիրար կ'ամբողջացնեն:

- **Երդնուլ բայը** Սահմ. եղ. ներկայ. կ'երդնում, կ'երդնուս, կ'երդնու, կ'երդնունք, կ'երդնունք, կ'երդնուն: Սահմ. եղ. ապառնի. պիտի երդնում, պիտի երդնուս, պիտի երդնու, պիտի երդնունք...
Ըղծ. եղ. ներկայ. երդնում, երդնուս, երդնու, երդնունք, երդնուք, երդնուն:

Միւս ժամանակներով խոնարհելու համար կը գործածենք երդում ընել եւ երդուիլ բայերը: *Երդուիլ բայը կը խոնարհուի խօսիլ բային պէս:

Այսպիսով, պակասաւոր բայերու մասին դասագիրքերու մէջ տեղ գտած տեղեկութիւնները իրար հակասող են. ոմանք պակասաւոր բայերու շարքին յիշած են արդի արեւմտահայերէնի քերականութեան զարտուղին, իսկ ուրիշներ՝ անկանոն բայերը նաեւ: Չուաքեան անկանոն բայերէն կը համարէ պակասաւորը, այն բացատրութեամբ որ եթէ անկանոն բայերը խոնարհումի անցեալ կատարեալի ընթացքին բայահիմքի փոփոխութիւն կը կրեն, ապա պակասաւոր բայն ալ խոնարհման անկատար ժամանակաձեւերով հանդէս կու գայ:

ԴԵՐԲԱՅԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԶՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Դերբայը²¹⁸ բային անդէմ ձեւն է. ան անշատաբար կը գործածուի նախադասութեան մէջ, որպէս առանձին բառ. զուրկ՝ եղանակէ, ժամանակէ, դէմքէ եւ թիւէ:

Մեքոնեան կը նշէ չորս տեսակ դերբայ.

ա) **Աներեւոյթ**²¹⁹ **դերբայ**. (ել-վազել, իլ-խօսիլ, ալ-խաղալ).

բ) **Ներկայ դերբայ**. (ող-գրող, խօսող, խաղացող).

գ) **Անցեալ դերբայ**. («ած» ածանցով. օր. գրած, խօսած, խաղացած: Մեքոնեան կը գրէ, որ «եր»-ով ձեւը դերբայ չ'ըլլար. (խօսքը վաղակատար դերբայի մասին է):

դ) Ապառնի դերբայ («լիք»). օր. գրելիք, խօսելիք, կարդալիք: Զապէլ Տօնէլեան «Դերբային դերը եւ տեսակները» ՀԶ. դասով կը խօսի դերբայի թէ՛ բայ եւ թէ՛ գոյական ըլլալու մասին: Կը նշէ չորս տեսակ դերբայ.

ա) Աներեւոյթ. (ել-վազել, իլ-խօսիլ, ալ-խաղալ). Տօնէլեան կը գրէ, որ Բ. լծորդութեան մէջ իլ, նիլ, չիլ վերջաւորող աներեւոյթները

²¹⁸ Հեղինակները այսպէս կը բնութագրեն. Մեքոնեան կը գրէ. «Անդէմ (Անորոշ եղանակի) բայերը կը կոչուին դերբայ, երբ գործածուած են անշատաբար՝ որպէս առանձին բառ»: Տես **Մեքոնեան Զարեհ**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966, էջ 173: Մկրտիչեան՝ «Բային անդէմ ձեւը կը կոչուի դերբայ»: **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, (նախակրթարանի Ե.-Զ. կարգերուն համար), Բ. տպագրութիւն, Հալէպ, 1962, էջ 104: Զոլաքեան՝ «Զխոնարհուած բայը կը կոչուի դերբայ: Դերբայը չունի բայի խոնարհուած ձեւերուն թիւը, դէմքը, ժամանակն ու եղանակը: Հայերէնի դերբայները կը ճանչնանք իրենց վերջաւորութիւններէն»: **Զոլաքեան Յակոբ**, «Անդաստան», Գ. գիրք, Հալէպ, 2010, էջ 24: Առաքելեան՝ «Այն բայաձեւերը, որոնք ցոյց կու տան գործողութիւններ՝ առանց եղանակի, ժամանակի, դէմքի եւ թիւի, կը կոչուին բայի անդէմ ձեւեր կամ դերբայներ»: **Առաքելեան Կարօ**, **Ֆըստըզեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, Պէյրութ 2008, (բարեփոխուած), էջ 108: Արդի հայերէնի քերականութիւնը, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 185:

²¹⁹ Մեքոնեան «Ծանօթութիւն» մէջ կը գրէ, որ աներեւոյթ դերբայներուն յոգնակին հազուադէպօրէն կը գործածուի. (խօսիլներս, խօսիլներուս եւ այլն. այսօր այս ըսելաձեւերը անգործածելին են: Տես **Մեքոնեան Զարեհ**, նշ. աշխ., էջ 174:

հոլովման ատեն իրենց վերջի ի գիրը ե-ի կը փոխեն, տրտմիլ-տրտմելու²²⁰ եւ այլն:

բ) Ներկայ ընդունելութիւն. («ող» տեսնող)

գ) անցեալ ընդունելութիւն («ած»-տեսած, «եր»-տեսեր²²¹)

դ) ապառնի ընդունելութիւն («ու» տեսնելու, «իք» տեսնելիք²²²)

Զ. Մելքոնեան անդրադառնալով անցեալ ընդունելութիւն (-«ած», -«եր» վերջածանցներու) եւ ապառնի ընդունելութիւն (-«լու» վերջածանցի միայն) ժամանակաձեւերուն կը գրէ, որ վերոյիշեալները գործածուելով էական բային հետ՝ միասնաբար կը կազմեն մէկ բայ: Օրինակ՝ «երգած է», «կարդալու էր». «այս պարագային «երգած», «կարդալու» բառերը «ընդունելութիւն» են եւ ոչ թէ դերբայ»²²³:

Մ. Մկրտիչեան եւս կը նշէ՝ կազմութեամբ չորս տեսակ դերբայներ.

ա) **Անորոշ դերբայ.** (ել-վազել, իլ-խօսիլ, ալ-խաղալ).

բ) **Ներկայ դերբայ.** (ող-գրող, խօսող, խաղացող).

գ) **Անցեալ դերբայ.** («ած» ածանցով. օր. գրած, խօսած, խաղացած: Մկրտիչեան եւս կը գրէ, որ «եր»-ով ձեւը դերբայ չ'ըլլար. (խօսքը վաղակատար դերբայի մասին է):

դ) **Ապառնի դերբայ** («իք»-ի փոխարէն «իք»)- օր. գրելիք, խօսելիք, կարդալիք.

Կ. Առաքելեան կը թուէ եօթ տեսակ դերբայ, ի տարբերութիւն նախորդ երկուքին՝

ա) Անորոշ դերբայ. (ել-վազել, իլ-խօսիլ, ալ-խաղալ).

բ) Ապառնի դերբայ. («իք» օր. գրելիք, խօսելիք, կարդալիք, «ու». գրելու, խօսելու եւ կարդալու).

գ) վաղակատար դերբայ. («եր» գրեր, խօսեր, կարդացեր).

դ) Յարակատար դերբայ. («ած» գրած, խօսած, կարդացած).

ե) Ենթակայական դերբայ. («ող» գրող խօսող կարդացող).

²²⁰ **Տօնէեան Զապէլ**, նշ. աշխ., էջ 187:

²²¹ Անցեալ ընդունելութեան Ա. ձեւը՝ տեսած, կրնայ իբրեւ ածական գործածուիլ, իսկ գոյականաբար գործածուելու պարագային՝ կը հոլովուի եւ յօդ կը ստանայ: Նոյն տեղը:

²²² Տեսնելիք ձեւն ալ կրնայ իբրեւ ածական գործածուիլ, իսկ գոյականաբար գործածուելու պարագային՝ կը հոլովուի եւ յօդ կը ստանայ: Նոյն տեղը:

²²³ Տես Մելքոնեան Զարեհ, նոյն տեղը:

զ) Ընթացակցական դերբայ. (գրելէն խօսելէն կարդալէն)²²⁴.

է) Ժխտման դերբայ. (գրեր խօսիր, խօսեր կարդար).

Քիւրքճեան եւս կը խօսի վեց (անորոշ, ապառնի, յարակատար, վաղակատար, ներկայ, ժխտական) դերբայներու ձեւաբանական եւ շարահիւսական կազմութեան ու գործածութեան մասին: Հեղինակը ծանօթագրութեան մէջ կը նշէ, որ արեւելահայերէնը ունի նաեւ անկատար դերբայ (գրում եմ, գալիս եմ) եւ ապառնի դերբայի գրելու ձեւը (գրելու եմ- պիտի գրեմ): Գրելու եմ ձեւը, կ'ըսէ հեղինակը, մենք հազուադէպօրէն կը գործածենք հարկադրանքի իմաստով՝ գրելու ես այս նամակը: Իսկ գրելու համար եւ առանց գրելու ձեւերը կապ չունին այդ դերբային հետ:²²⁵

Այսպիսով. Արդի արեւմտահայերէնի դերբայները վեց են, բացի ընթացակցականէն եւ իւրաքանչիւր բայի եւ դերբայի տեսակ՝ պարզ թէ ածանցաւոր ունի կազմութեան իւրայատուկ ձեւ²²⁶:

²²⁴ Չոլաքեանի դերբայներու ցանկէն դուրս կը մնայ ընթացակցական դերբայը:

²²⁵ Քիւրքճեան Յարութիւն, Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի, Բ. տարի, Աթէնք, 1989, էջ 72:

²²⁶ Ե եւ Ի խոնարհումներու պարզ բայերուն դերբայական ձեւերը կը կազմուին անորոշի հիմքէն: Ա խոնարհման պարզ բայերուն դերբայները կը կազմուին անորոշի եւ անցեալ կատարեալի հիմքերէն (վաղակատար, յարակատար, ենթակայական): Ի խոնարհման պարզ բայերուն ժխտման դերբայը ունի երկու ձեւ՝ խօսիր, խօսեր:

Ե եւ Ի խոնարհումներու վաղակատար եւ յարակատար դերբայները կը կազմուին անցեալ կատարեալի հիմքէն, իսկ միւսները՝ անորոշի հիմքէն: Ա խոնարհման վաղակատար, յարակատար եւ ենթակայական դերբայները կը կազմուին անցեալ կատարեալի հիմքէն (ցոյական), իսկ միւսները՝ անորոշի հիմքէն: Ի խոնարհման սուկածանցաւոր բայերուն ժխտման դերբայը ունի երկու ձեւ՝ փախչիր, փախչեր: Տե՛ս **Առաքելեան Կարօ, Ֆրսրըզճեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, Պէյրուօ 2008, (բարեփոխուած), էջ 108: **Առաքելեան Կարօ** Արդի հայերէնի քերականութիւնը, Բ. գիրք, Պէյրուօ, 1998, էջ 114-133:

ԲԱՅԱԿԱՆ ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԻՒՆ (Բային սեռը)

Ջարեհ Մելքոնեան

Ջարեհ Մելքոնեան «Գործնական քերականություն արդի հայերեն լեզուի»²²⁷ դասագիրքի դաս 13-ով կը բացատրէ բային խնդրառութիւնը «Բայ (տեսակները)» խորագիրով: Բայի տեսակ արտայայտութեամբ մենք պէտք է հասկնանք բային սեռ կամ բայական խնդրառութիւն եզրոյթը, որ օգտագործուած է շարք մը լեզուաբաններու կամ դպրոցական դասագիրքեր հեղինակած անձերու մօտ:

Ջարեհ Մելքոնեանի համաձայն բայը ունի եօթը տեսակ՝ **ներգործական, անցողական, կրաւորական, անդրադարձ, փոխադարձ, չէզոք եւ էական**: Այս տեսակները կը նշէ. «Բայի մը տէր-բային /ենթակային- Ա. Ֆ./ քննելով կրնանք որոշել այդ բային տեսակը»²²⁸ պարզաբանումով: Օրինակներով բացատրենք իւրաքանչիւրը.

ա- «Ներգործական է այն բայը, որուն գործողութիւնը՝ տէր-բային կը կատարէ ուրիշի մը վրայ: Այդ ուրիշը սեռի խնդիր է»: Օրինակ՝ «Քոյրս կերակուր կ'եփէ»:

բ-«Անցողական»²²⁹ է այն բայը, որուն տէր-բային՝ ցոյց տուած գործողութիւնը /կամ վիճակը/ ուրիշի մը կատարել /կամ կրել/ կու տայ»: Օրինակ՝ «Մայրը կաթ խմցուց մանկիկին»:

գ-«Կրաւորական է այն բայը, որուն տէր-բային ուրիշներէ իր վրայ կը կրէ բային գործողութիւնը»: Մելքոնեանի համաձայն, կրաւորականը **կը վերջանայ** «ուիլ»-ով: «Ներգործական բայերէն շատերը ունին իրենց կրաւորականը». կ'ըսէ Մելքոնեան²³⁰:

²²⁷ **Մելքոնեան Ջարեհ**, Գործնական քերականութիւն արդի հայերեն լեզուի, Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973, 91-94:

²²⁸ **Մելքոնեան Ջարեհ**, նշ. աշխ., էջ 91:

²²⁹ Անցողական բայը հասկացութիւնը հետագային փոխարինուած է պատճառական սեռի բայ եզրոյթով: Մելքոնեան կ'անդրադառնայ այս տեսակի բայի կազմութեան: Անցողականը կը կազմուի կամ «ցնել» մասնիկով, եւ կամ «տալ» բային օգնութեամբ /յարադրութեամբ, որ միասնաբար գործածուելով միայն տալ բայը կը խոնարհուի: Տես **Մելքոնեան Ջարեհ**, նշ. աշխ., էջ 91:

²³⁰ Տես **Մելքոնեան Ջարեհ**, նշ. աշխ., էջ 92:

Մինչդեռ Կարո Առաքելեան²³¹, Յակոբ Չոլաքեան²³² բայի կրաւորական սեռի մասին խօսելով կը նշեն, որ «Կրաւորական սեռի բայերը կը կազմուին ներգործական սեռի բայերէն՝ **ուիլ** վերջաւորութեամբ: Սակայն կան մեծ թիւով բայեր, որոնց կրաւորականը կը կազմուի *ուիլ-ի* փոխարէն՝ իլ-ով²³³, իրողութիւն մը, զոր կը նկատենք հետագայ հեղինակներու մօտ, բայց Մելքոնեանի քով կը բացակայի: Իսկ Յարութիւն Քիւրքճեանկը գրէ. «Կրաւորական բայերը կ'ունենան –ուիլ վերջացող անորոշ դերբայ»²³⁴ :

դ-«**Անդրադարձ** է այն բայը, որուն տէր-բային ինք իր վրայ կը կատարէ բային գործողութիւնը»: Անդրադարձ բայերն ալ կրաւորականի նման կը վերջանան ուիլ-ով, կ'ըսէ Մելքոնեան: Մինչդեռ Առաքելեան նոյնանման բայերը կ'անուանէ **կրաւորաձեւ չէզոք սեռի** բայեր, այսինքն՝ «ձեւով կրաւորական եւ իմաստով չէզոք»²³⁵: Օրինակներ՝ « Եղբայրս սանտրուեցաւ» /Մելքոնեան էջ 92/

«Սենեակը լուացուեցաւ եւ սրբուեցաւ աշակերտներէն» / Առաքելեան, Բ. գիրք, էջ 187/:

ե-«Փոխադարձ է այն բայը, որուն տէր-բային եւ ուրիշ մը իրարու նոյն բանը կ'ընեն: Օրինակ՝ «Հայրս նամակեցեցաւ հօրդ հետ»: Մելքոնեան կը նշէ, որ «փոխադարձ է այն բայը, որուն գործողութիւնը՝ երկու կամ մէկ անձեր /կամ՝ իրեր, կենդանիներ, գոյացութիւններ/ իրարու վրայ կը կատարեն. «Արամ եւ Միհրան կռուրտեցան»²³⁶:

զ-«Չէզոք է այն բայը, որուն տէր-բային ո՛չ ուրիշի մը բան մը կ'ընէ (ներգործական), ո՛չ ուրիշէ մը բան մը կ'ըլլայ (կրաւորական), ո՛չ ինք-իրեն բան մը կ'ընէ (անդրադարձ) եւ ո՛չ ալ ուրիշի մը կ'ընէ ինչ որ այդ ուրիշը կ'ընէ իրեն (փոխադարձ): Այլ խօսքով՝ այն

²³¹ **Առաքելեան Կարո**, Արդի հայերէնի քերականութիւնը, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 185:

²³² **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Գ. գիրք, Հալէպ, 2010, էջ 44:

²³³ Կրաւորականի ուիլ եւ իլ վերջաւորութեան մասին աւելի մանրամասն կը խօսինք Առաքելեանի, Չոլաքեանի եւ Ա. Եղիայեան բաժիններուն մէջ:

²³⁴ **Քիւրքճեան Յարութիւն**, Նոր քերականութիւն Հայերէն Լեզուի (արեւմտահայերէն), Բ. տարի, Աթէնք, 1989, էջ 93:

²³⁵ **Առաքելեան Կարո**, Արդի հայերէնի քերականութիւնը, Բ. գիրք, էջ 187:

²³⁶ **Մելքոնեան Զարեհ**, նշ. աշխ., էջ 92:

բայը, որուն տէր-բային պարզապէս բան մը կ'ըլլայ. «Փոթորիկը սաստկացաւ»:

Է- «Էականը “ըլլալ” բայն է»:

Արդ, Մելքոնեան կ'եզրակացնէ վերելիշուածը եւ կ'արձանագրէ.

*Ներգործական եւ անցողական բայերը կ'ունենան սեռի խնդիր /թիւ 3 ²³⁷/:

Մկրտիչ Մկրտիչեան

Մկրտիչ Մկրտիչեան «Քերականութեան դասեր»²³⁸ դասագիրքի դաս 31-32-ով կը բացատրէ բային խնդրառութիւնը «Բային սեռերը» խորագիրով /ներգործական եւ չէզոք, պատճառական եւ կրաւորական/:

Բային սեռերու յատկացումը բաժինին մէջ համակարգուած կը տեսնենք նախ ներգործական ու չէզոքը, ապա՝ կրաւորականն ու պատճառականը:

1) Ներգործական եւ չէզոք բայեր /31-րդ դաս/. Բայը ներգործական է՝ երբ ենթական կատարողի պէտք ունի: Չէզոք է՝ երբ ենթական թէ՛ կատարողն է եւ թէ՛ կատարողը:

Ներգործականի առած խնդիրը ընդհանրապէս հայցական հոլովով հանդէս կու գայ եւ կը կոչուի սեռի խնդիր: Սակայն Մկրտիչեան կը նշէ, որ կան կարգ մը բայեր (յաղթել, իշխել, տիրել, սպաննել եւ այլն), որոնք տրական հոլով սեռի խնդիր կ'առնեն: Օրինակներ՝

«Ուսուցիչը **դաս կը բացատրէ**»: /բայը ներգործական է, **դասը գոյականը**- հայցական հոլով, սեռի խնդիր/:

«Վահան **յաղթեց պարսիկներուն**», «Պարսիկները **տիրեցին** մեր **երկրին**»:

²³⁷ Թիւ 3 արտայայտութեամբ հեղինակը կ'ականարկէ բայի խնդիրին, այլ խօսքով բայական լրացումին: Մելքոնեան կը նշէ, որ կրաւորականը, անդրադարձը, փոխադարձը եւ չէզոքը թիւ 3-ը չեն ունենար: Մինչդեռ էականը կ'ունենայ ստորոգելի:

²³⁸ Մկրտիչեան Մկրտիչ, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք, Հալէպ, 1962, էջ 112- 117:

Կարօ Առաքելեան **յաղթել, ազդել**²³⁹ բայերը ներգործական չի համարեր: Ան կ'ըսէ, որ թէեւ վերոնշեալ բայերը «ունին կրաւորական ձեւեր, սակայն, այնուամենայնիւ, ներգործական սեռի բայեր չեն», որովհետեւ գործողութիւնները կ'անցնին առարկաներուն վրայ, բայց ոչ անմիջականօրէն, ուղղակիօրէն, այլ հոլովակերտ մասնիկներու միջոցով»: Ուստի «գործողութիւնը կրող առարկաները կը դրուին տրական եւ ոչ թէ հայցական հոլովով»:

«Լոյսերը մարեցան», «Հիւանդը առողջացաւ», «Ծառերը ծաղկեցան»: /չէզոք/²⁴⁰

Մկրտիչեան կը նշէ, որ չէզոք սեռի բայերը սեռի խնդիր չեն ունենար. եւ «կան կարգ մը բայական հիմքեր, որոնցմէ թէ՛ չէզոք, թէ՛ ներգործական բայեր» կը կազմուին տարբեր լծորդութիւններով²⁴¹:

ներգործական	չէզոք	ներգործական	չէզոք
կտրել	Կտրիլ	ազատել	ազատիլ
կոտրել	կոտրիլ	ծռել	ծռիլ
այրել	այրիլ	մարել	մարիլ
թափել	թափիլ		

2) Պատճառական եւ կրաւորական բայեր /32-րդ դաս/. Ներգործական բային հիմքին վրայ «**ցնել** մասնիկը կամ բային ետեւը **տալ օժանդակը**» աւելցնելով կ'ունենանք պատճառական բայը: Կու տայ օրինակներ: Մկրտիչեան շարունակելով դասը կը յիշէ, որ պատճառական սեռի բայերը ներգործականի նման կը ստանան հայցական հոլով սեռի խնդիր: Ներգործական բայերու պատճառականը կը կազմուի ընդհանրապէս **տալ օժանդակ** բայով. շատ քիչ ներգործական բայեր **ցնել մասնիկ** կ'ընդունին, կ'ըսէ

²³⁹ Տե՛ս, **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէնի քերականութիւն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 177: Իսկ այլ տեղ կը նշէ, որ «սակայն, այնուամենայնիւ, տեղին եւ պարագային համեմատ, ներգործական սեռի բայեր չեն»: Տե՛ս **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրըզճեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 2008, էջ 165:

²⁴⁰ **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, նշ. աշխ., էջ 112-113:

²⁴¹ **Մկրտիչեան Մկրտիչ**, նշ. աշխ., էջ 113:

Մկրտիչեան: Իսկ չէզոք բայերը **ցնել** առնելով կը վերածուին ներգործականի եւ ոչ թէ պատճառականի կ'աւելցնէ ան²⁴²:

ներգործական	պատճառական	ներգործական	պատճառական
գողնալ	գողցնել	կարդալ	կարդացնել
մոռնալ	մոռցնել	սորվիլ	սորվեցնել
հաւնիլ	հաւնեցնել	խմել	խմցնել
ճանչնալ	ճանչցնել	ուտել	կերցնել

Ըստ Մկրտիչեանի թէ՛ ներգործական եւ թէ՛ չէզոք բայերը ուիլ կամ ցուիլ մասնիկով կը վերածուին կրաւորական բայի: Աւելին՝ ուիլ կամ ցուիլ վերջաւորութեամբ բայերը կը կոչուին նաեւ անդրադարձ բայեր, երբ ենթական գործողութիւնը ինք իր վրայ կը կատարէ, կ'ըսէ Մկրտիչեան: Օրինակ՝ «Գառնուկ մը զատուեցաւ հօտէն»²⁴³:

Եզրակացնելով, Մ. Մկրտիչեանի համաձայն բայը ունի երկու սեռ՝ ներգործական կամ չէզոք, որոնց վրայ կը ձեւաւորուին պատճառականն ու կրաւորականը:

Շահնուր Շահէ

Հեղինակը կը բացատրէ ներգործական բայերը, «որոնց ենթական գործը ուրիշի մը վրայ կը կատարէ» եւ կը գրէ, որ «այն բառը որուն վրայ ներգործական բային ենթական գործ կը կատարէ, կը կոչուի սեռի խնդիր»: Տանք օրինակներ.- «Զինուորները քաղաքը գրաւեցին», «Դատաւորը յանցաւորը պատժեց», ընդգծուած բառերը հայցական հոլով, սեռի խնդիր են: Չէզոք սեռի բացատրութեան ժամանակ հեղինակը կ'ընդգծէ, որ այն բայերը, որոնց ցոյց տուած գործը ենթական ուրիշի վրայ չի կատարեր, այլ իր վրայ կը մնայ: Օրինակ՝ «Զուկը կը լողայ», «Մանկիկը կը քնանայ» եւ այլն:

²⁴² Նոյն տեղը, էջ 115:

²⁴³ Նոյն տեղը, էջ 116:

67-82 էջերու վրայ կը նշէ բային տեսակները, կը խօսի ԵՄ եւ ԸԼԼԱԼ բայերու եւ բայի չորս լծորդութիւններու՝ ել, իլ, ալ եւ ուլ (թողուլ, զբօսնուլ), բայի կազմութեան, թիւի, դէմքի, եղանակի եւ ժամանակի, ինչպէս նաեւ կանոնաւոր եւ անկանոն խոնարհումի մասին:

Բայը ըստ տեսակի ներգործական, չէզոք, անցողական, կրաւորական²⁴⁴, փոխադարձ /մրցակցիլ, ծեծկուիլ, հաղորդակցիլ, համաձայնիլ եւ այլն/ եւ անդրադարձ / հագուիլ, լուացուիլ եւ այլն/ է:

Կարօ Առաքելեան

Առաքելեանի բնութագրմամբ «բային տարբեր ձեւերը ցոյց կու տան գործողութիւններ եւ անոնց հետ կապուած՝ ենթակային ու այլ առարկաներու միջեւ գոյութիւն ունեցող զանազան յարաբերութիւններ. այս առանձնայատկութիւնը կը կոչուի սեռ:

Առաքելեանի համաձայն բայը ունի չորս սեռեր՝ ներգործական, կրաւորական, չէզոք եւ պատճառական²⁴⁵:

ա-Ներգործական սեռի բային ցոյց տուած գործողութիւնը անմիջապէս կ'անցնի առարկայի մը, որ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր է: Օրինակներ. «Տնօրէնը կանչեց գերազանց աշակերտը», «Արամը պատրոց նամակը», «Փոքրերը կը յարգեն իրենց մեծերը» եւ այլն:

Առաքելեան կ'ըսէ. «Եթէ բայ մը չունի կամ չի կրնար ունենալ ուղիղ խնդիր, ուրեմն եւ չի կրնար ներգործական սեռի բայ ըլլալ»²⁴⁶: Սակայն, ըստ երեւոյթին, կան բացառութիւններ:

Առաքելեան կ'ամփոփէ.

- ներգործական սեռի բայը կը պահանջէ հայցական հոլով, կը պատասկանէ զգլ /անձի համար/, ինչ /ինչէր՝ իրի համար/ հարցումներուն, սովորաբար կ'ունենայ իր կրաւորականը /տես-

²⁴⁴ Ըստ Շահէնի «փոխադարձ եւ անդրադարձ բայերը ընդհանրապէս կրաւորականի ձեւ ունին»: Շահէն, նշ. աշխ., էջ 68:

²⁴⁵ **Առաքելեան Կարօ**, Արդի հայերէն քերականութիւն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 1998, էջ 175: **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստըզեան Աղանի**, Դիւրին հայերէն, Բ. գիրք, Պէյրութ, 2008, էջ 165:

²⁴⁶ **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 176: **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստըզեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 164:

նել-տեսնուիլ/, բայց կան բացառություններ, որոնք թէև ունին կրաւորական ձեւեր, սակայն, տեղին ու պարագային համեմատ, ներգործական սեռի բայեր չեն: Կը հիմնաւորէ համապատասխան օրինակներով:

«Սենեակը **լուացուեցաւ** աշակերտներէն»: /լուացուեցաւ-կրաւորական/

«Յասմիկը **լուացուեցաւ**»: /լուացուեցաւ-կրաւորաձեւ չէզոք²⁴⁷/ :

Այս բաժինով կ'անդրադառնայ՝ **զարնել, խնայել, ներել եւ վնասել** բայերու խնդրառութեան մասին: Ըստ Առաքելեանի նշեալ բայերը կը պահանջեն եւ հայցական ուղիղ խնդիր, եւ տրական հոլով անուղղակի խնդիր: Օրինակներ.

*«Զինուորը **մարդ** զարկաւ» (այսինքն՝ սպաննեց):

«Զինուորը **մարդուն** զարկաւ» (այսինքն՝ ձեռքով զարկաւ):

*«Արամը **դրամ** խնայեց» (այսինքն՝ պահեց):

«Արամը **խնայեց թշնամիին**» (այսինքն՝ գթաց):

*«Ուսուցիչը ներեց Աշոտին **յանցանքները**»:

«Ուսուցիչը ներեց Աշոտին»:

*«Վաճառականը երկու հեռատեսիլ **վնասեց**» (այսինքն՝ կորսնցուց):

«Արծիւը իր արարքով **վնասեց** իր բարեկամներուն» (այսինքն՝ վնաս հասցուց)²⁴⁸:

Բ-Չէզոք²⁴⁹ սեռի բայը ցոյց կու տայ «այնպիսի գործողութիւն մը, որ ուրիշ առարկայի մը չ'անցնիր, կամ ուրիշ առարկայ մը անմիջականօրէն չի կրեր իր վրայ»²⁵⁰: Օրինակ՝ պառկիլ, երթալ,

²⁴⁷ **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 187: **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրզգեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 168: Աւելի մանրամասն կը խօսինք Առաքելեանի կրաւորական սեռի բայի կազմութեան ատեն:

²⁴⁸ Տե՛ս **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրզգեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 165:

²⁴⁹ Առաքելեան «Արդի հայերէն քերականութիւն, Բ. գիրքի մէջ կը բացատրէ բային սեռը եւ կը համակարգէ՝ ներգործական, չէզոք, կրաւորական, պատճառական, մինչդեռ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրզգեան Աղանի**, նշ. աշխատութեան մէջ այլ համակարգում կը տեսնենք՝ ներգործական, կրաւորական, չէզոք եւ պատճառական:

²⁵⁰ **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 181: **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրզգեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 170:

գալ, թօշնիլ, հանդիպիլ, մօտենալ, հեռանալ, քնանալ, ծանծրանալ, հպարտանալ եւ այլն:

բ-Չէզոք սեռի բայերը

- կը պահանջեն անուղղակի խնդիր, անուղղակի խնդիրները կրնան ըլլալ տրական, բացառական եւ գործիական հոլովներով.

-կան չէզոք սեռի բայեր, որոնք ձեւով նման են ներգործական սեռի բայերուն: Օրինակ՝ գտնել, հաւնիլ, աղալ ներգործական սեռի բայեր են, իսկ ձեւով ասոնց նման մտնել, հասնիլ, շողալ բայերը չէզոք են:

Առաքելեան կ'ըսէ, որ այս ձեւի բայերը իրարմէ տարբերելու համար պէտք է յիշել հետեւեալները.

1. «Ներգործական սեռի բայերը կը պահանջեն ուղիղ խնդիր եւ կը թելադրեն ինչ, զո՞վ հարցումները: Օրինակ՝ գտնել (ի՞նչը) տետրակը, մատիտը ..., գտնել (զո՞վ) ընկերը, բարեկամը ..., աղալ (ի՞նչ) ցորենը, սուրճը ...».

2. Ներգործական սեռի բայերը կը դառնան կրաւորական»: Օրինակ՝ «շարժել-շարժիլ, հաւնիլ-հաւնուիլ, գողնալ-գողցուիլ, սիրել-սիրուիլ.

Սակայն Առաքելեան կը նշէ, որ չէզոք սեռի բայերը չունին այդ յատկանիշները: Օրինակ, «վազել բայը ո՛չ կը թելադրէ ինչ

կամ զո՞վ հարցումը, ո՛չ ալ կ'ունենայ կրաւորական ձեւ»²⁵¹:

Եւ վերջապէս հեղինակը կ'աւելցնէ, որ «կան այնպիսի բայեր, որոնք ուիլ վերջաւորութիւնը ունին, սակայն չէզոք սեռի բայեր են, որովհետեւ այդ վերջաւորութեան ու(վ) հնչիւնը յառաջացած է հնչիւնափոխութեան հետեւանքով: Օրինակ՝ կռիւ + իլ ----- կռուիլ (իւ> ու[վ])»²⁵²:

գ-Կրաւորական սեռի բայը ցոյց կու տայ այնպիսի գործողութիւն մը, որ կը կատարուի ուրիշին կողմէ եւ կ'անցնի ենթակային:

Կրաւորական սեռի բայերը կը պատասխանեն որմէ, ինչէ՞, ինչ բանէ, ինչո՞վ հարցումներուն: Կը կազմուին ներգործական սեռի բայերէն ուիլ վերջաւորութեամբ, ուր, կ'ըսէ Առաքելեան, ու-ն կրաւորական ածանց է, իսկ իլ-ը՝ լծորդութիւն: Օրինակ՝ գրել-գրուիլ,

²⁵¹ **Առաքելեան Կարօ, Ֆրստրզճեան Աղանի**, նշ. աշխ., էջ 171:

²⁵² Նոյն տեղը:

յարգել-յարգուիլ, կանչել-կանչուիլ եւ այլն: Բայց կան մեծ թիւով բայեր, որոնց կրաւորական սեռը կը կազմուի իլ վերջաւորութեամբ: *Տես Աղիւսակը*

Առաքելեանի մօտ կը հանդիպինք **կրաւորածեւ չէզոք** եւ **կրաւորակերպ չէզոք** եզրոյթներուն: Բայը կրաւորածեւ չէզոք է, կ'ըսէ Առաքելեան, որովհետեւ, ըստ պահանջի, կրնան գործածուիլ նաեւ կրաւորական սեռի իմաստով, քանի որ գոյութիւն ունին այդ բայերուն համապատասխան ներգործականները, այլ խօսքով՝ նման բայերը անդրադարձ իմաստ կ'արտայայտեն: Օրինակ

«Սենեակը լուացուեցաւ աշակերտներէն» /կրաւորական/:

«Արամը լուացուեցաւ եւ սրբուեցաւ» /կրաւորածեւ չէզոք/:

Նաեւ փոխադարձ իմաստ կ'արտայայտեն. օրինակ՝

«Մայր ու որդի համբուրուեցան» /ունի փոխադարձ իմաստ, տարբեր ենթականերէ իրարու վրայ անցնող գործողութիւն/:

Առաքելեան կը խօսի արեւմտահայերէնի մէջ ուիլ ածանցով կազմուած կարգ մը բայերու մասին, որոնք չէզոք սեռի իմաստ կ'արտայայտեն եւ չունին իրենց համապատասխան ներգործական ձեւերը: Զանոնք կ'անուանէ **կրաւորակերպ չէզոք**: Օրինակ՝ կռուիլ, զգուիլ, սիրահարուիլ, հաշտուիլ²⁵³:

Ուրեմն, **կրաւորածեւ չէզոք** (ձեւով կրաւորական, իմաստով չէզոք) կը կոչուին այն բայերը, որոնք նախադասութեան մէջ ցոյց կու տան այնպիսի գործողութիւններ, զորս ենթական կը կատարէ եւ միեւնոյն ժամանակ ինք կը կրէ (անդրադարձ) եւ կամ ցոյց կու տայ տարբեր ենթականերէ իրարու վրայ անցնող գործողութիւն (փոխադարձ): Իսկ երբ ենթական ինք կը կատարէ գործողութիւնը եւ ուրիշ առարկայէ չի կրեր զայն եւ միաժամանակ չունի իր ներգործականը, այդ բայերը կ'անուանէ կրաւորակերպ չէզոք:²⁵⁴ Օրինակներ՝ «Արամը զգուեցաւ միօրինակութենէն», «Աշտը կռուեցաւ դրացիներուն հետ», «Արշակը սիրահարուեցաւ Անահիտին», «Սարգիսը հաշտուեցաւ խանութպանին հետ»:

²⁵³ Հաշտուիլ եւ վարժուիլ բայերը, ըստ Առաքելեանին, անցեալին ունեցած են իրենց ներգործական ձեւերը՝ վարժել եւ հաշտել, սակայն այսօր գործածութենէ դուրս է: Տես **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 188:

²⁵⁴ **Առաքելեան Կարօ**, նոյն տեղը:

Կրաւորականի մէջ ուիլ-ի փոխարէն իլ ստացող բայեր
աղիւսակ 3

բայ/ ներգործական/	Առաքելեան ¹⁵	Չոլաքեան ¹⁶	Եղիայեան ¹⁷
Ազատել	ազատիլ	ազատիլ	ազատիլ
Արածել			արածիլ
Այրել	այրիլ	այրիլ	այրիլ
Այլալլել			այլալլիլ
Բախել			բախիլ
Երկարել			երկարիլ
Եփել		եփիլ	եփիլ
Ընդլայնել			ընդլայնիլ
Թափել	թափիլ	թափիլ	թափիլ
Թեքել			թեքիլ
Թուել			թուիլ
Խախտել			խախտիլ
Խարխլել			խարխլիլ
Խռովել			խռովիլ
Ծռել	ծռիլ	ծռիլ	ծռիլ
Ծիւրել			ծիւրիլ
Կանգնել			կանգնիլ
Կոտրել			կոտրիլ

²⁵⁵ **Առաքելեան Կարօ**, նշ. աշխ., էջ 185-186: Առաքելեան Կարօ, Ֆրստըզճեան Աղանի, նշ. աշխ., էջ 168:

²⁵⁶ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Գ. գիրք, Հալէպ, 2010, էջ 44-45: Նոյնի, Անդաստան, Ե. գիրք, Հալէպ, 2012, էջ 79:

²⁵⁷ **Եղիայեան Արմենակ**, Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, էջ 165:

Կործանել			կործանիլ
Կտրել			կտրիլ
Հակել			հակիլ
Հիծել			հիծիլ
Մաշել			մաշիլ
մարել	մարիլ	մարիլ	մարիլ
Մրկել			մրկիլ
Յենել			յենիլ
Շարժել		շարժիլ	շարժիլ
Շեղել			շեղիլ
Շփոթել			շփոթիլ
Պատռել			պատռիլ
Պարարել			պարարիլ
Սպառել			սպառիլ
Վառել		վառիլ	վառիլ
Տապալել			տապալիլ
Տարտղնել			տարտղնիլ
Տոչորել	տոչորիլ		տոչորիլ
Ցրուել			ցրուիլ
Փաղաղել			փաղաղիլ
Փարել			փարիլ
Փլել			փլիլ
Փրթել			փրթիլ

դ-Պատճառական սեռի բայը ցոյց կու տայ այնպիսի գործողություն մը, որուն ենթական պատճառ կը դառնայ ուրիշին՝ կատարելու այլ գործողություն մը:

Կը կազմուի ներգործական եւ չէզոք սեռի բայերէն: Հայերէնի պատճառականի բայաձանցներն են՝-ցն, -եցն, -ացն: Եւ կամ կը կազմուի տալ բային յարադրութեամբ. կարդալ տալ- կարդացնել:

Յակոբ Չոլաքեան

Չոլաքեան բային սեռերը դասով հանդէս կու գայ բայի խնդրառութեան մասին իր տեսակէտը պարզելու: Չոլաքեանի համար եւս բայը ունի չորս սեռ. «Բայերը չորս սեռերու կը բաժնուին՝ ներգործական եւ կրաւորական, չէզոք եւ պատճառական»²⁵⁸:

Չոլաքեանի բնութագրմամբ **ներգործական** բայի ենթական գործողութիւնը կը կատարէ ուրիշի մը վրան, որ կ'ըլլայ ուղիղ խնդիր. ուղիղ խնդիրը կ'արտայայտուի հայցական հոլովով:

Կրաւորական բայի ենթական գործողութիւնը ինք իր վրայ կը կրէ ուրիշի մը կողմէ, որ անուղղակի խնդիր է: Չոլաքեան «Անդաստան» դասագիրքի մէջ կը նշէ՝ «Պայման չէ, որ կրաւորական բայը անպայման անուղղակի խնդիր ունենայ»²⁵⁹: Օրինակ՝ «Բոյնը կը շինուի», «Գիրքը կը կարդացուի»: Կը խօսի կրաւորական սեռի կազմութեան մասին ներգործականէն (ուիլ, իսկ ալ լծորդութեան բայերու պարագային՝ ացուիլ կամ ցուիլ վերջաւորութեամբ): Չոլաքեան կը նշէ շարք մը բայեր, որոնք կրաւորականի կազմութեան ժամանակ ուիլ-ի փոխարէն կը ստանան իլ: Տեն աղիւսակը ---

Չոլաքեան ինք եւս կը խօսի անդրադարձ իմաստ ունեցող կրաւորական բայերու մասին՝ «Ես հագուեցայ», «Տղան լուացուեցաւ», «Դուն կը սանտրուիս»²⁶⁰:

Չէզոք բայեր խորագիրով Չոլաքեան կ'առանձնացնէ անուղղակի խնդիրով (ենթակային գործողութիւնը, որ անուղղակի կերպով կ'անցնի ուրիշ առարկայի վրայ) եւ առանց խնդիրի (ենթակայի գործողութիւնը ուրիշ առարկայի չ'անցնիր) չէզոք բայերը՝ տալով համապատասխան օրինակներ²⁶¹:

²⁵⁸ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, Գ. գիրք, Հալէպ, 2010, էջ 44:

²⁵⁹ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, նշ. աշխ., էջ 44:

²⁶⁰ **Չոլաքեան Յակոբ**, Անդաստան, նշ. աշխ., էջ 46:

²⁶¹ **Չոլաքեան Յակոբ**, նոյն տեղը:

«Չէզոք բայը կրաւորական բայի չի վերածուիր»:

Չէզոք բայ (առանց խնդիրի)	Չէզոք բայ (անուղղակի խնդիրով)
Մանուկը կը քալէ:	Մարդը նայեցաւ նկարին:
Հիւանդը կ'առողջանայ:	Մարդիկը յոգնեցաւ խաղէն:
Թռչունը կը թռչի:	Մարդը գոհացաւ արդիւնքով:

Պատճառական բայեր- Պատճառական սեռի բայը կը կազմուի չէզոք եւ ներգործական բայէն՝ ցն, եցն, ացն բայաձանցներով եւ ներգործական բայերէն ումանք ալ՝ տալ բայի յարադրութեամբ: Չոլաքեան կ'աւելցնէ, որ պատճառական բայը ուղիղ խնդիրէն բացի, երբեմն կ'ունենայ նաեւ տրական, բացառական եւ գործիական հոլովներով անուղղակի խնդիրներ. օրինակ՝ «Մարդը գիրք բերել տուաւ գրողին»:

Յարութիւն Քիւրքեան

Յ. Քիւրքեան «Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի», Բ. տարի, գիրքի էջ 86-98 Ստորոգիչ (1) եւ Ստորոգիչ (2) խորագիրով կը բացատրէ ներգործական եւ չէզոք սեռեր, կրաւորական սեռ եւ վիճակի բայերը:

Քիւրքեանի համաձայն, բայ-ստորոգիչը չորս տեսակներ ունի.

ա-ներգործական եւ չէզոք սեռեր.- բաժինը կը սկսի համապատասխան օրինակներով, ապա ամփոփելով՝ կ'եզրակացնէ.

- Ներգործական կը կոչենք այն բայերը, որոնց գործողութիւնը նախադասութեան մէջ ենթակային կողմէ կը կատարուի ուրիշի վրայ: Այս վերջինը կը կոչուի ուղիղ խնդիր. «Չամբարը զիս կը դիմաւորէ»:

- Չէզոք կը կոչենք այն բայերը, որոնց գործողութիւնը նախադասութեան մէջ ենթակային կողմէ կը կատարուի ինքնիր վրայ կամ ինքնիրեն. «Չամբարը մեծցաւ»:

- Չէզոք բայը չ'առնէր ուղիղ խնդիր: Ան կրնայ առնել սակայն ուրիշ լրացում մը, որ անուղղակի խնդիրն է. «Ան կը հետեւէր ինծի»:

- Ներգործական բայն ալ, ուղիղ խնդիրին հետ միաժամանակ, երբեմն կ'առնէ նաեւ անուղղակի խնդիր մը. «Ես Չամբարին իր լակը կու տայի»²⁶²:

Վերոնշեալ եզրակացութենէն ետք, Քիրքճեան «Ծանօթագրութիւն» բաժինով կու տայ անհրաժեշտ այլ բացատրութիւններ ներգործական եւ չէզոք բայերուն առնչուող: Յիշենք զանոնք՝

«*Որոշ ներգործական բայեր երբեմն կրնան գործածուիլ իբր չէզոք, առանց ուղիղ խնդիրի. «Մենք կը խաղանք»:

*Չէզոք բայերը երբեմն կ'ունենան ---ուիլ ձեւը: «Ես կապուեցայ շնիկին»: Այս ձեւը ծագումով չէզոք չէ, բայց հոս գործածուած է իբր չէզոք:

*Ներգործական բայերը առհասարակ կը պատկանին –ել լծորդութեան: Անոնք որոշ թիւ կը կազմեն նաեւ –ալ լծորդութեան մէջ, բայց հազուադէպ են –իլ լծորդութեան մէջ («Դասս սորվեցայ»):

*–ցնել վերջաւորութեամբ ա./ալ/ լծորդութեան բայերը նմանապէս ներգործական են անշուշտ: Յետագային զանոնք պիտի դասենք մասնաւոր խումբի մէջ:

*Չէզոք բայերը կրնան պատկանիլ հաւասարապէս երեք լծորդութիւններուն: Երբեմն անոնք կ'ունենան –ուիլ ձեւը: Օրինակ՝ «Ես կապուեցայ շնիկին», կամ «Անասունները ձորերը կը թափուէին»: Այս ձեւը ծագումով չէզոք չէ, կը պատկանի ուիշ սեռի մը /կրաւորական սեռի/»²⁶³:

բ-Կրաւորական սեռի բայեր, վիճակի բայեր- ընդհանրութիւններ.– Դասը կը սկսի վարժութեամբ, որմէ ետք կ'արձանագրէ եզրակացութիւնը, ըստ որուն՝

–Կրաւորական կը կոչէ «այն բայերը, որոնց գործողութիւնը նախադասութեան մէջ չի կատարուիր ենթակային կողմէ, այլ կը կատարուի անոր վրայ ուրիշի մը կողմէ. «Աղուէսը կապուեցաւ որսորդին կողմէ»:

–Կրաւորական բայերը կ'ունենան –ուիլ վերջացող անորոշ դերբայ. կապուիլ, փաթթուիլ:

²⁶² **Քիրքճեան Յարութիւն.** , Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի, Բ. տարի, Աթէնք, 1989, էջ 88:

²⁶³ **Քիրքճեան Յարութիւն.** ., նշ. աշխ., էջ 88-89:

-Վիճակ ցոյց տուող գլխաւոր բայն է էական բայը (եմ, եղայ, պիտի ըլլամ, եղած եմ) **ըլլալ** անորոշ դերբայով: Յաճախ վիճակ ցոյց կու տան նաեւ **դառնալ, մնալ, թուիլ, երեւիլ** ... բայերը: Ասոնք բոլորն ալ ենթակային մէկ վիճակը կամ վիճակի մը հասնիլը ցոյց կու տան»²⁶⁴:

գ-Կրաւորական-իսկական կամ ձեական եւ այլն:

²⁶⁴ **Քիրքճեան Յ.**, նշ. աշխ., էջ 92-93:

Արմենակ Եղիայեան

Եղիայեանի համաձայն բայը ունի երկու կայուն սեռ՝ ներգործական կամ չէզոք, որոնց վրայ կը ձեւաւորուին պատճառական (կամ անցողական) եւ կրաւորականը:

Ներգործական- տեսնել-տեսնուիլ.

Չէզոք- նստիլ-նստեցնել.

Եղիայեան կը գրէ, որ ներգործական բայը կը բնորոշուի հայցական հոլով ուղիղ խնդիր առնելու յատկութեամբ, բայց ներգործականը «կրնայ ազատօրէն առնել նաեւ որեւէ անուղղակի խնդիր կամ պարագայ»: Օրինակ՝

հաց կիսել- հացէն կիսել

հաց ուտել-հացէն ուտել

Բացառական խնդիրը կը կոչուի մասնական ուղիղ խնդիր:

Չէզոք սեռի բայերը ընդհանրապէս ուղիղ խնդիր չեն առներ եւ ազատօրէն կը պահանջեն անուղղակի խնդիրներ: Բայց Եղիայեան կը նշէ, որ շարք մը «չէզոք բայերը կրնան իրենց արմատը կամ թէկուզ անորոշ դերբայը կամ արմատին մերժմաստ բառ մը իբրեւ ուղիղ խնդիր առնել եւ օրինակներով հանդէս կու գայ: Այսպէս նշենք մէկ քանին. «լաց մը լացաւ»: «Մտնել մը մտաւ, որ ամէն մարդ նշմարեց»: «Երկար ճամբայ երթալ», «ծովերը անցնիլ» եւ այլն:

Գեղարուեստական գրականութեան մէջ կը հանդիպինք նաեւ խնդրառական զարտուղի ձեւերու, կ'ըսէ հեղինակը, օրինակներով կը բացատրէ եւ տարբերութիւնները կը նշէ, թէ որոնք ստացած են ուղիղ խնդիր: Տանք օրինակներէն՝

«Ամանորի այս գիշերը ... ակնթարթ մը **ոսկի կը հոսին**²⁶⁵ աղբիւրները»: (Յ. Պալեանէն)

«Գիտակցութեան նշոյլներ կ'ունենային ու **կը խորհէին**²⁶⁶ **քեզ**»: (Զապէլ Եսայեանէն)

Այսօր մամուլի մէջ ալ կը հանդիպինք նման ձեւերու:

Եղիայեան արտասովոր կը համարէ նման բայերու ուղիղ խնդիր ընդունիլը (խորհիլ, հոսիլ, տառապիլ եւ այլն):

²⁶⁵ Հոսիլ չէզոք սեռի բայ է:

²⁶⁶ Խորհիլ չէզոք սեռի բայ է:

Եղիայեան կը նշէ, որ կրաւորական բայերն ալ նկատուած է ուղիղ խնդիր առնելու յատկութենէն զուրկ: «Բայց արեւմտեան հայ աշխարհաբարի մէջ, օտար լեզուներու ազդեցութեամբ լեզուն խախտած է այդ թումբը»²⁶⁷:

«Տարուիլ- Ամբողջ հարստութիւնս տարուեցայ»: «Լման հացը բաժնուեցէք ձեր միջեւ»: «Այս իւղը ամէն օր պէտք է քսուիս», եւ այլ:

Երկրորդ օրինակի պարագան «յստակ չէ, թէ դուն պիտի քսես, կամ ուրիշը քեզ պիտի քսէ»- կ'ըսէ Եղիայեան: Այդ իսկ պատճառով ճգրիտ իմաստը կը դրսեւորուի՝ «միայն քսուիս կրաւորական ձեւով»²⁶⁸:

Արդի արեւմտահայերէնը կը բովանդակէ բայեր, որոնք պատմականօրէն չէզոք են եւ ներկայիս կ'ապրին սեռափոխութիւն», կամ «դարձած են կրկնասեռ» կ'ըսէ Եղիայեան: Թուենք՝ **բարեւել, կարօտնալ, հաճիլ, համարձակիլ, հանդուրժել, մարիկ ընել, յանդձնիլ, սկսիլ** (գրելու սկսաւ/- սկսաւ գրել/, կամքերնին կատարելու հաճեցաւ- հաճեցաւ կամքերնին կատարել:

Կարօտնալ մէկուն /տրական/- մէկը /հայցական/

Հանդուրժել մէկուն /տրական/- մէկը ²⁶⁹/հայցական/

Բարեւել մէկուն /տրական/- մէկը /հայցական/

սպասել մէկուն/տրական/- մէկը /հայցական/

Նոյնարմար բայեր

Կարօտնալ –կարօտիլ

Առաջինը զգացական բայ մըն է, կը պահանջէ մէկուն եւ բանի մը/- մայրը, մօրը. իսկ **կարօտիլ** /կարիք ունենալ մէկուն/ տրական կը պահանջէ:

Ձիջիլ- զիջանիլ

Առաջինը ներգործական բայ է եւ կը նշանակէ սեփական կամքով բան մը ուրշին տալ եւ ուղիղ խնդիր հայցական հոլով կ'առնէ: Օրինակ՝ զիջիլ տեղը, դիրքը, աթոռը, իրաւունքը եւ այլն: Իսկ զիջանիլը հարկադրանք եւ նուաստացում է՝ եւ ածանցաւոր ձեւն է, ուրեմն հայցական հոլովով ուղիղ խնդիր չի կրնար առնել:

²⁶⁷ **Եղիայեան Արմենակ, նշ. աշխ. էջ 225:**

²⁶⁸ Նոյն տեղը:

²⁶⁹ Եղիայեան կը նշէ, որ հայցականը առաւել սաստկութիւն կը բովանդակէ:

Օրինակ՝ Զիջանիլ մէկուն կացութեան մը, առաջարկի մը, նպաստի մը եւ այլն:

Չէզոք սեռի բայերն են նաեւ՝

1) համարձակիլ, յանդգնիլ եւ յօժարիլ եւ կը պահանջեն կամ կը պահանջէին տրական հոլով: Օրինակ կը համ արձակիմ առարկելու, կը յօժարիմ զիջելու: Սակայն Եղիայեան առաւել նպատակայարմար կը գտնէ, որ վերոյիշեալ բայերուն խնդիրը դրուի հայցական հոլովով. «Մենք համարում ունինք կիրարկելու «համարձակիլ առարկել» եւ «յօժարիլ զիջիլ» խնդրային բաղադրեալ ձեւերը»²⁷⁰:

Եղիայեան կը նշէ, որ զբաղիլ բայը նախաեղեռնեան շրջանին հանդէս եկած է եւ տրականով, եւ գործիականով: Սակայն արդի արեւմտահայերէնի մէջ՝ «միայն գործիականով»²⁷¹: Օրինակ՝

- «Հաստափոր մսագործ մըն էր՝ պանսան ուտելու զբաղած»:

- «Ամէն մարդ իր գործին զբաղելու երեւոյթ ունէր»:

- **Զբաղիլ պսակելով, զբաղիլ գործով /բանով մը/, ընթերցումով, քարոզչութեամբ** եւ այլն: Բացառութեան կարգով կը նշէ, որ չի բացառուի նաեւ զբաղիլ բայի խնդիրը, որոշ պարագաներու, հայցական հոլովով: Օրինակ՝ «Երեսդ է լուսնի նման» (Նահապետ Քուչակ):

- **Ամչնալ** բացառական, երբ խնդիրը գոյական անունն է: Օրինակ՝ **կ'ամչնայ տնօրէնէն, հօրմէն, ուսուցիչէն** եւ այլն:

²⁷⁰ Եղիայեան էջ 226: Մամուլի մէջ կը հանդիպինք երկձեւութեան. - «Ո՞վ պիտի կրնայ **համարձակիլ երաշխաւորել** իր «խաղաղասէր» ընթացքը»: <http://www.aztagdaily.com/archives/334519>.

- «... այն ժամանակ պէտք է **համարձակիլ գոռայլու**, թէ «մտաւոգ»ութիւնը քիչ է՝ ի դէմս անզուսպ գահավիժումին»: <http://www.aztagdaily.com/archives/23273>:

- «ճակատամարտի տարեդարձին նուիրուած ձեռնարկները եւ աւելին՝ **յանդգնիլ անոնց ներկայ գործուելու**՝ բոլոր բարոյական չափանիշներուն հակասող հրաւեր ուղարկել Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահին»: <http://www.aztagdaily.com/archives/225352>:

- «... Որով **յօժարիլ անոր**՝ կը նշանակէ դաւել ինքն իրեն»: <http://www.vemjournal.org/2015.pdf> Վէմ, /համահայկական հանդէս Է. (ԺԳ.) տարի, 2015, թիւ 2 (50), ապրիլ-յունիս:

²⁷¹ **Եղիայեան Արմենակ**, էջ 227:

- տրական, երբ խնդիրը անորոշ դերբայ է: Օրինակ կ'ամօնար երեսիս նայելու:

- **Այցելել-** անձի համար՝ տրական հոլով: **Այցելեցինք բացակայ ընկերոջ:** Իսկ տեղի անուններուն հետ՝ հայցական հոլով: **Այցելել դպրոց, թափրոն** եւ այլն: Եղիայեան հանդէս կու գայ օրինակներով, ուր այցելել բային խնդիրը հայցական հոլովով է, ինչ որ հեղինակը «խնդրառութեան ենթակայ յաճախակի խանգարում կը համարէ»²⁷²:

- **Այցելութիւն տալ-** Անձի համար՝ տրական հոլով: Եղիայեան կը բացատրէ, որ տրական հոլովով հանդէս գալը խրախուսիչ չէ, սակայն **տալ** բայի առկայութիւնը կը ստիպէ բայի խնդրառութիւնը՝ տրականով: Օրինակ՝ այցելութիւն տալ հիւանդանոց- այցելութիւն տալ հիւանդանոցին:

- **Ապրիլ-** Չէզոք սեռի բայ է: Կը գործածուի զգալ իմաստով եւ խնդիրը կը պահանջէ հայցական հոլովով: Օրինակ՝ Ապրիլ ուրախ ժամեր, ապրիլ յուսախաբութիւն եւ այլն:

- **Աջակցիլ, ընկերակցիլ, ծայնակցիլ-** Խնդիրը տրական հոլովով է, առանց **հետ** յետադրութեան: Օրինակ՝

*«Զբօսավարը պիտի ընկերակցի **հիւրերուն**»: /առանց հետ յետադրութեան/:

*« Հանդիսականները ծայնակցեցան **երգիչին**»:

- **Խորհրդակցիլ, խօսակցիլ, կենակցիլ, հաղորդակցիլ, նամակցիլ-** Տրական հոլովի գործածութեամբ հետ յետադրութեան հանդերձ: «Խորհրդակցեցաւ տնօրէնին հետ»: « Հաղորդակցեցաւ համադասարանցիներուն հետ»:

- **Առնչուիլ** - Այս բառը կը պահանջէ տրական հոլով: Եղիայեան սխալագրութիւն կը համարէ **հետ** յետադրութեան գործածութեամբ: Օրինակ՝

«Ակնարկութիւնս կ'առնչուի վերջին նկատողութեանդ»²⁷³:

« ... սոյն յօդուածով կ'ուզեմ մատնանշել այն խնդիրները, որոնք կ'առնչուին այս հարցին՝»²⁷⁴ :

²⁷² Նոյն տեղը:

²⁷³ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 228:

²⁷⁴ «Ազգակ» օրաթերթ, 18 Յունիս 2016, Պէյրութ:

«Կրօնափոխ հայերուն խնդիրը կ'առնչուի քանի մը գիտական բնագաւառներու՝ պատմագրութիւն, թրքագիտութիւն, ազգագրութիւն եւ այլն, ...»²⁷⁵:

Առնչուող բային դերբայական ձեւերը նոյնպէս խնդիրը կը պահանջեն տրական հոլովով: Այսպէս՝

«**Տեղասպանութեան առնչուող** նոր ժապաւէն մը Թուրքիոյ մէջ»²⁷⁶:

«Այս ուսումնասիրութեան մէջ կը վերակառուցուի այդ շրջանի հտալիոյ եւ Երուպայի մէջ հայ **հասարակութեան առնչուող** իրադարձութիւններու բարդ խճանկարը՝»²⁷⁷:

Առնչել եւ առնչակից դարձնել ձեւերը նոյնպէս հայցական հոլով ուղիղ խնդիր կողքին խնդիրը կ'առնէ անուղղակի խնդիր՝ առանց հետ յետադրութեան: Այսպէս բերենք օրինակներ.

- «Սպառողներու միութեան նախագահը սննդամթերքի **սղութիւնը կ'առնէ** յետընտրական **զարգացումներուն**»²⁷⁸:
- «Այս **հարցը մի՛ առնէք** մեր ունեցած **վէճին**»²⁷⁹:
- «Ուս ընել, ուս տալ, ուս ուսի, ուս ընդ անութ, ոչ միայն զարգանալ է մարմնով, այլեւ աճիլ, կոթնիլ ուրիշին՝ գիտութեան, ուսմունքին, մեծնալ շարժումով մը որ ձեռքն ու **միտքը կ'առնէ իրարու**, կը կրթէ եւ որուն մէջէն կ'անցնի լեզուն»²⁸⁰:
- «Հիմնական երկու տագնապ կայ. մէկը երիտասարդութեան տագնապն է, երիտասարդութեան հետ կապ ստեղծելու, լեզու գտնելու եւ **առնչակից դառնալու** խնդիրն է»²⁸¹:

- **Արգիլել** - Ներգործական սեռի բայ, խնդիր-լրացումը կը պահանջէ եւ հայցական, եւ տրական: Օրինակ՝

²⁷⁵ «Հորիզոն» շաբաթերթ, 20 Նոյեմբեր 2014, Գանատա:

²⁷⁶ «Ազդակ» օրաթերթ, 29, Դեկտեմբեր, 2015, Պէյրութ:

²⁷⁷ «Լուսաւոր ամստիս», <http://www.lousavor-avedis.org/?p=16776>:

²⁷⁸ «Ասպարէզ» օրաթերթ. 10 Մայիս 2013, <http://asbarez.com/arm/162221/>:

²⁷⁹ **Եղիայեան Ա.**, նշ. աշխատութիւն, էջ 228:

²⁸⁰ «Բազին» հանդէս, գրական- արուեստ- իմացական աշխարհ, թիւ 1-2, Պէյրութ, 2016, էջ 23:

²⁸¹ <http://www.asbarez.com/arm/84751/>:

«Ցուցարարները արգիլեցին **բանակին** այդ դրոշները վար **առնել**»: /եւ ոչ թէ առնելու/ **Արգիլուիլ**- կրաւորականի ժամանակ նոյնպէս կը ստանայ տրական եւ հայցական. «**Հաւատացեալներուն** կ'արգիլուի խոզի միս **ուտել**»: «**Աշակերտներուն** արգիլուած է ոսկեղէն **կրել**»:

Եղիայեան սխալ կը համարէ արգիլել բային խնդիրը բացառական հոլովով՝ զայն օտարաբանութիւն համարելով, եւ կու տայ համապատասխան օրինակ. «**Ցուցարարները փորձեցին արգիլել բանակը այդ դրոշները վար առնել**»:

Արդօնել-Ներգործական բայ է. նախորդի նման կ'առնէ երկու լրացում՝ ուղիղ խնդիր՝ հայցական, անուղղակի խնդիր՝ տրական: Օրինակ՝ «Ուսուցիչը **աշակերտին** արտօնեց **երթալ**»²⁸²: «Հայրը **աղջկան** չարտօնեց **ամուսնանալ**»²⁸³:

Արտօնել-արտօնուիլ. նոյնի կրաւորականի պարագային եւս բայը կ'առնէ երկու լրացում՝ **հայցական եւ տրական**: Օրինակ՝ «Այդ գիրքը արտօնուած չէ **իրեն**»:

Եղիայեան ոչ հայեցի եւ սխալ կը համարէ արտօնուիլ բայի անորոշ դերբայի հետ լրացումը տրական հոլովով, այլ՝ հայցականով:

Սխալ է- «Ես արտօնուած չեմ ճամբորդելու», «Ձեր ոչխարները արտօնուած չեն արածելու այս հանդին վրայ»:

Ժիշդ կը համարէ- «Ձեր ոչխարներուն արտօնուած չէ արածիլ այս հանդին վրայ»:²⁸⁴

Ջարնել - Եղիայեան զարնել բային լրացումները - հոլովները - կը նշէ խօսքի մէջ անոնց ստացած իմաստներուն համապատասխան: Այսպէս՝

Ջարնել (չէզոք-հարուած տալ-տրական հոլով-մէկուն).

Ջարնել (պատահմամբ կամ առանց մասնաւոր ճիգի տեսնել, նայիլ իմաստով՝ դարձեալ տրական). օրինակ՝ «Անցորդին փողկապը աչքիս զարկաւ» /նկատել, տեսնել/:

²⁸² Օրինակը մեր կողմէ:

²⁸³ **Եղիայեան Ա.**, նշ.աշխ., էջ 229:

²⁸⁴ Եղիայեան կը նշէ, որ տուեալ պարագային ենթակայ՝ ոչխարները, պէտք է դառնայ ոչխարներուն՝ տրական հոլովով:

Ջարնել- Թիրախ դարձնել, որսալ, սպանել-ներգործական է, հայցական հոլով: Օրինակ՝«Գողը զարկաւ զինք հալածող ոստիկանը եւ սպաննեց զայն»: «Դուռը զարնել», «զանգը զարնել / հնչեցնել/ իմաստով»: Բայց կը յիշէ նաեւ «Ուտքը քարին զարկաւ» արտայայտութիւնը, ուր զարնել բայը այստեղ կը նշանակէ առարկայով հարուած տալ այլ առարկայի:

Խփել-Սակաւ գործածութիւն ունի արեւմտահայերէնի մէջ, կը նշանակէ զարնել, ունի նոյն խնդրառութիւնը, այլ խօսքով կը գործածուի զարնել բայի ստացած լրացումներով: Այսպէս՝

«զարնել-խփել» /տրական/ մէկուն,

«զարնել-խփել» /հայցական/ տատրակ մը, եղնիկ մը,

«զարնել-խփել» գլուխը պատէ-պատ զարնել-խփել, սակայն սխալ կը համարէ «դուռը կամ զանգը խփել»:

Հարուածել- ա) վնասել, պատուհասել, քանդել, կոտորել / հայցական հոլով/: «Կայծակը կը հարուածէ կաղնին» /ոչ կաղնիին/: «Երկրաշարժը կը հարուածէ քաղաքը» /ոչ քաղաքին/: «..... երկրաշարժ մը երէկ առաւօտեան ժամուն հարուածեց կեդրոնական Իտալիան»²⁸⁵:

բ) Փոխաբերական իմաստով / հայցական հոլով/ բարոյական վնասհասցնել, չարախօսել, վատաբանել, բամբասել, նուաստացնել, եւ այլն: Օրինակ՝ «հարուածել հակառակորդը» /ոչ հակառակորդին/, «հարուածել ընդդիմախօսը» /ոչ ընդդիմախօսին/:

գ) Հարուածտալ նշանակութեամբ՝ եւ տրական, եւ բացառական: «հարուածել գլխուն, թիկունքին», «հարուածել ետեւէն, ճակատէն»:

Զգուշանալ- Եղիայեան կ'ըսէ, որ զգուշանալ բայը, «աւանդաբար» կ'առնէ բացառական հոլով /անձի եւ իրի պարագային/: Օրինակ՝ **Զգուշացիր անկէ եւ զգուշացիր անոր հետեւեւէ**²⁸⁶:

Զգուշանալ բային հետ «Արեւմտահայերէնի համար խորթ է հայցական խնդրառութիւնը», կ'ըսէ Եղիայեան: Օրինակ՝ «Պոմպէոս կը զգուշանար պարթեւաց հետ **զարնուիլ**»: Աւելի ճիշդ

²⁸⁵ <http://www.aztagdaily.com/archives/311501>:

²⁸⁶ Եղիայեան կը նշէ, որ անորոշ դերբայի գործածութեան ընթացքին, երբեմն կը հանդիպինք տրականածեւի «Կը զգուշանայի քեզի նայելու»: Իրականութեան մէջ, կ'ըսէ հեղինակը գրաբարեան բացառական «ի նայելոյ» ձեւն է, որ դարձած է «նայելոյ»:

պիտի ըլլար եթէ ըսէինք՝ «Պոմպէոս կը զգուշանար պարթեւաց հետ **զարնուելու**»: Նոյնը կարելի է ըսել նաեւ՝ վախճալ, սարսափիլ եւ ընդօրինակել բայերու պարագային: Տանք օրինակներ՝ վախճալ թշնամիէն, սարսափիլ /միայն բացառական/ տեսարանէն:

Ընդօրինակել բայը ներգործական է եւ կ'առնէ հայցական հոլով. ընդօրինակել հատուած մը /բան մը/, ընդօրինակել /հետեւելու իմաստով/ շարժումները, հագուկապը, քալումքը եւ այլն:

Տեղեկանալ- Եղիայեան տեղեկանալ բայի խնդրառութեան մասին մանրամասն կ'անդրադառնայ: Այսպէս՝ **տեղականալ բայը չէզոք սեռի բայ է եւ կ'առնէ երկու անուղղակի խնդիր՝ տրական եւ բացառական**: Բացառական հոլովով՝ եթէ տեղեկութեան աղբիւրը ցոյց տայ, այսինքն՝ ուրկէ ծնունդ կ'առնէ տեղեկութիւնը: Օրինակ՝ «Թերթէն տեղեկացանք երկրաշարժի մանրամասնութիւններուն»:

Տեղեկանալ- տեղեկ դառնալ. «Անձամբ քեզմէ կ'ուզեմ **տեղեկ դառնալ կացութեան**»: «Մայրը ընկերներէն **տեղեկ դարձաւ** զաւակին մահուան»: Եղիայեան սխալ կը համարէ մամուլի մէջ տեղ գտած «Սուրիա ամէն օր տեղեկ կը դառնայ բանակցութեանց արդիւնքէն» արտայայտութեան եւ կը նախընտրէ. «Սուրիա ամէն օր տեղեկ կը դառնայ բանակցութեանց արդիւնքին»²⁸⁷:

Տեղեկ մնալ- «Մայրը զաւակին մահուան տեղեկ մնաց ընկերներուն միջոցաւ»²⁸⁸:

Տեղեկ պահել- Ներգործական է կ'ըսէ Եղիայեան: Օրինակ՝ «Ոստիկանը տեղեկ պահեց զինք ոճիրի ծալքերուն», սխալ է ըսել՝ «ոճիրի ծալքերէն»²⁸⁹:

Եղիայեան քննութեան լոյսի տակ կը մեկնաբանէ տեղեկ պահել եւ տեղեկ դարձնել արտայայտութիւնները, զանոնք հոմանիշներ համարելով եւ առաւել նպատակայարմար կը գտնէ բացառականի գործածութիւնը՝ տրականի փոխարէն: Օրինակ՝ «Մենք այս գիրքին բովանդակութեան տեղեկ ենք»²⁹⁰:

²⁸⁷ Եղիայեան, էջ 244:

²⁸⁸ Նոյն տեղը:

²⁸⁹ Նոյն տեղը, էջ 245:

²⁹⁰ Սխալ կը համարէ. «Մենք այս գիրքին բովանդակութենէն տեղեկ ենք» արտայայտութիւնը: Տե՛ս **Եղիայեան Արմենակ**, էջ 246:

Տեղեկացնել բայը ունի կրկնակ խնդրառություն. 1-տեղեակ պահուով առարկան /տրական հոլով/, 2-տրուած տեղեկությունը / ուղիղ խնդիր- հայցական հոլով/: Օրինակ՝ «*Իրենք տեղեկացուցինք* այս բոլոր *հաշիւները*»: «Այդ *լուրը տնօրէնին* եւս **տեղեկացուր**»²⁹¹: Իսկ եթէ տեղեկացնել բայը հանդէս գայ բարդ ստորադասական նախադասութեան մէջ, այդ պարագային հետեւեալ ձեւով պէտք է արտայայտել. «Տեղեկացուր իրեն, թէ վաղն իսկ կը մեկնիս»²⁹²:

Այլ բան է **տեղեկութիւն ունենալ** յարադրութեամբ նախադասութիւն, կ'ըսէ հեղինակը: Երբ անձի անուն է՝ կ'ունենայ տարբեր իմաստ. օրինակ՝ «Մենք տեղեկութիւն չունինք Մարկոսէն», որ կը նշանակէ՝ «1-Մարկոսը մեզի որեւէ տեղեկութիւն չէ տուած, 2-Մարկոսի մասին որեւէ տեղեկութիւն չենք ստացած»²⁹³:

Ամփոփելով՝

տեղեկանալ-տրական, բացառական	Տեղեակ պահել /դարձնել/- հայցական եւ տրական
տեղեակ դառնալ-տրական	Տեղեկացնել-տրական
տեղեակ մնալ- տրական	Տեղեկութիւն ունենալ- բացառական

Եզրակացութիւն.- Եղիայեան ուսումնասիրելով բայերու խնդրառութեան եղանակները յանգած է հետեւեալ եզրակացութեանց.

1)ա-«հայերէնի բայերու խնդրառութիւնը ընդհանրապէս կայուն է մեր լեզուի բոլոր ծանօթ դրսեւորումներն՝ գրաբարի, միջին հայերէնի, արեւելահայերէնի ու արեւմտահայերէնի ընթացքին»: Սակայն կը նշէ որոշ պարագաներ, «որոնք յաճախ շփոթեցուցիչ

²⁹¹ Եղիայեան էջ 246:

²⁹² Վերոյիշեալէն կարելի է եզրակացնել, որ տեղեկացնել բային խնդրառութիւնը պէտք է դրուի տրականով եւ թէ հայցականով, ինչպէս որ երբեմն կը տեսնենք մամուլի մէջ. «Զիրենք տեղեկացուցինք, թէ»: Եղիայեան այսպիսի պարագաներուն կ'առաջարկէ բարդ նախադասութիւնը վերածել պարզ նախադասութեան եւ անկասկած. «Ամենահամբալ ականջն ալ իսկոյն պիտի անդրադառնայ երկրորդ /ձեւի/ խնդրառութեան անհարթութեան». տես Եղիայեան էջ 247:

²⁹³ Եղիայեան, էջ 247:

են» եւ օրինակներով կը բացատրէ զանոնք:

Աշակերտել եւ աղաչել բայերը գրաբարի մէջ ներգործական են, մինչդեռ աշխարհաբարի մէջ երկուքն ալ՝ չէզոք:

բ-Հայերէնի եւ օտար լեզուներու միջեւ առկայ տարբերութիւններու /խնդրառութեան/ ազդեցութիւնը. օրինակ՝

* հայցել-/Ֆրանսերէնի մէջ՝ հայցական-մէկը/, /հայերէնի մէջ՝ բացառական-մէկէն/:

հետեւիլ- /անգլերէն-ֆրանսերէն՝ հայցական-մէկը/, /արեւլահայերէն-արեւմտահայերէն՝ տրական-մէկուն/ :

գ- Արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի տարբերութիւնները. ձեռնարկել- արեւելահայերէն հայցական՝ բան մը, արեւմտահայերէն՝ մէկէն, գիտակցիլ- արեւելահայերէն հայցական, իրողութիւն մը, բան մը, արեւմտահայերէն՝ իրողութեան մը, բանի մը:

դ- Անորոշ դերբայի ուղղականաձեւ կիրարկումը տրականի փոխարէն: Օրինակ՝

Ծիշդ ձեւը	Ներկայիս գործածուած
Ստիպուեցանք հրաժարելու նման ճամբորդութենէն:	Ստիպուեցանք հրաժարիլ նման ճամբորդութենէն:
Պարտաւորուեցան մերժելու հրաւերդ:	Պարտաւորուեցան մերժել հրաւերդ:
Հրաւիրեցին հաշտուելու այս կապակցութեամբ:	Հրաւիրեցին հաշտուիլ այս կապակցութեամբ:
Կ'ամչնային յիշեցնելու անոր պարտքը:	Կ'ամչնային յիշեցնել անոր պարտքը:
Ան մտադիր չէ իր խօսքին տէր ըլլալու :	Ան մտադիր չէ իր խօսքին տէր ըլլալ : ²⁹⁴

²⁹⁴ Վերնշեալներու տրականով գործածութիւնը ճիշդ կը համարէ հեղինակը, բայց կ'ըսէ. «ահա աշխարհաբարը լայնօրէն թոյլատու է հոլովական այս մեղանշումին». տես Եղիայեան, էջ 248:

ե- Հակադարձ երեւոյթ՝ երբ ներգործական բայերը տրական հոլով խնդիրով հանդէս կու գան /Ֆրանսերէնի ազդեցութիւն/:

	Ֆրանսերէնի ազդեցութեամբ
քահանայ ձեռնադրել	Քահանայ ձեռնադրելու
Յիշեալ ճաշարանը երթալ	Յիշեալ ճաշարանը երթալու ²⁹⁵

զ- Արտօնել, թոյլատրել, թոյլ տալ նոյնանիշ ներգործականներ են, որոնք հայցական հոլովով ուղիղ խնդիր կ'առնեն: Բայց վերջինի մէջ տալ բայի առկայութեամբ՝ կը պահանջէ տրական հոլով: Օրինակներ՝ «արտօնեցի գրել, երթալ, խօսիլ ...», «թոյլատրեցի պատասխանել, քննարկել ..», «թոյլ պիտի տան մեկնելու, թոյլ տուին երթալու ...»²⁹⁶:

2) Արդի արեւմտահայերէնի մէջ, մասնաւորաբար **անծի եւ իրի անուններու՝ տրական** հոլովով իբրեւ **ուղիղ խնդիր** հանդէս գալու երեւոյթը: Բացատրենք.

հայցական	տրական
Անոնք մեզ կը մխիթարեն:	Անոնք <u>մեզի</u> կը մխիթարեն:
Անոնք սպառողները կը քաջալերեն:	Անոնք <u>սպառողներուն</u> կը քաջալերեն:
Տարեկից օրհորդները պարի հրաւիրեցին:	Տարեկից <u>օրհորդներուն</u> պարի հրաւիրեցին:
Ես զիս կը տեսնեմ խորհրդարանի մէջ:	Ես <u>ինծի</u> կը տեսնեմ խորհրդարանի մէջ:
Ֆրանսա կը քննադատէ Իսրայէլը:	Ֆրանսա կը քննադատէ <u>Իսրայէլին</u> :

²⁹⁵ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 249:

²⁹⁶ **Եղիայեան**, էջ 249:

Իրաք պիտի հարուածէ բոլոր օդանաները:	Իրաք պիտի հարուածէ բոլոր <u>օդանաներուն</u> :
--	--

Եղիայեան կը նշէ, որ այդ երեւոյթը «հետզհետէ ընդհանրանալու շատ զօրաւոր հակում ունի»:

Եւ վերջապէս կը խօսի՝ **ծխալ, երերալ, թուիլ, շարժիլ** բայերու մասին, որոնք չէզոք են. եւ ծխել, երերել, թուել, շարժել, որոնք ներգործական սեռի են եւ ուղիղ խնդիր կ'առնեն²⁹⁷:

²⁹⁷ **Եղիայեան Արմենակ**, նշ. աշխ., էջ 250:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Արեւմտահայերէնի յետայտնեանական շրջանի քերականութեան պատմութեան ուսումնասիրութեան նպատակն է նախ հետազօտել, ապա ծանօթացնել Սփիւքի տարբեր հայամքներու դպրոցներէն ներս, տարբեր ժամանակահատուածին արդի արեւմտահայերէնի ուսուցման եղանակը՝ հիմք ընդունելով այդտեղ հրապարակուած մէկ կամ մէկէ աւելի դասագիրքերը: Տարրական, միջին, աւագ դասարաններու աշակերտներուն, սփիւքի տարբեր հատուածներու վրայ ապրողներուն համար պատրաստուած արեւմտահայերէնի քերականութեան նուիրուած դասագիրքերու բովանդակութիւնները ուսումնասիրելով այնտեղ գտած ենք նմանութեանն ու տարբերութիւնները. կը պարզուի, որ

ա - քերականութեան դասագիրքերէն իւրաքանչիւրը իր բովանդակութեամբ ունի երկու հիմնական ուղղութիւն՝ տեսական եւ մեթօդաբանական:

բ - մեթօդաբանական առումով համեմատաբար տարուած աշխատանքը գնահատելի է: Գիրքերը կ'ընդգրեն տեսական եւ գործնական բաժիններ: Սակայն իւրաքանչիւր դասագիրքի հեղինակ արդի արեւմտահայերէնի ուսուցման դիւրին, գործնական եղանակը որդեգրելու նպատակով երբեմն ներկայացուցած է այնպիսի մանրամասնութիւններ, որոնք այնքան ալ անհրաժեշտ չեն դպրոցականին, որքան այդ առարկան դասաւանդող ուսուցիչին:

գ - սակայն տեսական այս կամ այն հարցին վերաբերող գիտականօրէն հիմնաւորուած ուղեցոյց ձեռնարկ՝ ուղղուած սփիւքահայ ուսուցիչին, ուսանողին, այնտեղ չենք գտներ:

Մեզի յստակ է, որ վերոյիշեալ հեղինակներէն իւրաքանչիւրը իր պարզած տեսական բաժինին մէջ որդեգրած է իր նախորդներէն այս կամ այն հեղինակի մօտեցումը տուեալ հարցի վերաբերեալ, սակայն գիտութեան զարգացման հետ լեզուն ալ կ'ապրի իր բնականոն եւ տրամաբանական զարգացումը. ուստի անհրաժեշտ է գիտական ուղղուածութիւն տալ ստեղծուող նոր ձեռնարկին, որով առաջորդուի ինչպէս դասաւանդողը, այնպէս ալ ուսանողը:

Այսօր, արեւմտահայերէնի պահպանման խնդիր ունինք եւ այդ կարելի է կատարել ոչ թէ քերականական հարուստ գիտելիքներով հաստափոր գիրքերու միջոցով, այլ խօսքի արուեստը, խօսքի մշակոյթը ուսուցանող եւ նպաստող ծրագիրներով՝ գիրքեր, հաղորդումներ եւ այլն:

Տարիներ շարունակ արեւմտահայերէնը չէ ունեցած բոլոր երեխաներուն հասանելի մանկապատանեկան թերթեր, հանդէսներ, ինչպէս նաեւ գիրքեր, ուր պատմողը նոյնինքն մանուկն է կամ պատանին: Ճարտարագիտական սրնըթաց այս դարուն գրական հայերէնի երկու ճիւղերն ալ խիստ կարիք ունին վերամշակման, որովհետեւ մէկ կողմէ օտարալեզու միջավայրը պարտադրած է ինքզինք, միւս կողմէ հասարակ խօսակցական լեզուի տարբերաբնոյթ բառերն ու արտայայտութիւնները տարածուն գտած են լեզուի մէջ:

Այսպիսով անհրաժեշտ է.

1. Որդեգրել արեւմտահայերէնի արագ ուսուցման եղանակներ.

2. Վերատեսութեան ենթարկել հրապարակի վրայ գտնուող դասագիրքերու բովանդակութիւնները՝ զանոնք ներկայացնելով աւելի դիւրամատչելի եւ հասանելի.

3. Գիտականօրէն ուսումնասիրել արեւմտահայերէնի քերականական համակարգը, քննարկումներու ճամբով հասնիլ մէկ յայտարարի եւ պատրաստել արեւմտահայերէնի այնպիսի կանոնական դասագիրք /ձեռնարկ/, որ պարտադիր եւ ընդունելի ըլլայ բոլորին համար:

4. Մասնակիօրէն տեղայնացնել կանոնական դասագիրքը նկատի ունենալով համայնքային միջավայրն ու երեխաներու հոգեկերտումը:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԲԱՅԻՆ ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱՅ-ԽՆԴԻՐ

Ա.

Ազդել- տրական- մէկուն, բանի մը.

աղաչել- տրական-մէկուն.

այցելել- տրական- մէկուն.

այցելութիւն տալ- տրական- մէկուն.

այցելութեան երթալ- տրական- մէկուն.

արտօնել- հայցական-բան մը, տրական-մէկուն (անորոշ դերբայ).
օրինակ՝ Մեզի արտօնեց երթալ:

արգիլել- հայցական-բան մը, տրական-մէկուն (անորոշ դերբայ).
օրինակ՝ Քեզի կ'արգիլեմ խօսիլ:

արգելք ըլլալ-տրական- մէկուն.

ամչնալ- բացառական-մէկէն, բանէ մը.

ակնկալել- հայցական-բան մը, բացառական-մէկէն.

ակնարկել- տրական- բանի մը, մէկուն.

ամչցնել- հայցական-մէկը.

առաջնորդել- հայցական-մէկը, տրական-բանի մը.

առնել-հայցական-բան մը, բացառական-մէկէն.

արթնցնել հայցական- մէկը.

արհամարհել- հայցական-մէկը.

արձագանգը հասնիլ- տրական- մէկուն.

արմատացնել-հայցական-բան մը/զաղափարը արմատացնել,
տրական-մէկուն.

անդրադառնալ- տրական- բանի մը (մասին).

անարգել- հայցական- մէկը.

արժանանալ- տրական- բանի մը.

ազատել- հայցական- մէկը.

ատել- հայցական- մէկը.

Բ.

Բազմիլ- տրական- բանի մը վրայ.
բաժնել-բան մը, մէկուն.
բանտարկել տալ- հայցական- մէկը.
բռնել- հայցական- մէկը.
բժշկել- հայցական- մէկը.

Գ.

Գնահատել- հայցական- մէկը.
գտնել- հայցական- մէկը, բան մը.
գիտնալ- հայցական- բան մը, բացառական- մէկէն.
գիտակից ըլլալ- տրական- բանի մը.
գթալ- տրական- մէկուն.
գոհացում տալ- տրական- մէկուն.
գոհանալ- գործիական- բանով մը.
գուրգուրալ- տրական- մէկուն.

Դ.

Դատապարտել- հայցական- մէկը.
դաւաճանել- տրական- մէկուն.
դիտել- հայցական, մէկը.
դիմադրել- տրական- մէկուն.
դիմաւորել- հայցական- մէկը.
դպչիլ- տրական- բանի մը.

Ե.

Երկրպագել- տրական- մէկուն.

Զ.

Ձարգացնել (բան մը)

զարնել- հայցական- /սպաննել իմաստով/- մէկը, տրական /ապտակել
իմաստով/- մէկուն.
զիջանիլ-տրական, մէկուն-բանի մը

զիջիլ-հայցական, բան մը
զգուշանալ- բացառական- բանէ մը, մէկէն.

զերծ մնալ- բացառական- բանէ մը.

զգուիլ- բացառական- բանէ մը, մէկէն.

Ը.

Ըմբոստանալ- տրական- բանի դէմ.

ընդառաջ ելլել- տրական- մէկուն.

ընդունիլ- հայցական- բան մը, մէկը.

ընդունելութիւն գտնել- բացառական- մէկէն.

ընծայել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

ընտրել- հայցական- մէկը.

ըսել- տրական- մէկուն.

Ի.

Իրականանալ- հայցական- բան մը.

Լ.

Լուծել (բան մը)

Խ.

Խնամել (մէկը)

խնայել- հայցական /պահել/- բան մը, տրական /գթալ/- մէկուն.

խայտառակել (մէկը)

խանդավառել (մէկը)

խաբել (մէկը)

խնդացնել-(մէկը)

խմցնել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

խոնարհեցնել- հայցական- մէկը.

խոստանալ- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

Ծ.

Ծաղրել- հայցական- մէկը.

ծեծել- հայցական, մէկը.

Կ.

Կազմակերպել- հայցական- բան մը.

կանչել- հայցական- մէկը.

կանխել- հայցական- մէկը.

կառուցել- հայցական- բան մը.

կատարել- հայցական- բան մը.

կարօտնալ-տրական, մէկուն-բանի մը

կարօտիլ-տրական, մէկուն

կերպել (բան մը)

կիսել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն հետ.

կոտրել-(բան մը)

կորսնցնել- հայցական- մէկը, բան մը.

կրկնել- տրական- մէկուն.

Հ.

Հալածել- հայցական- մէկը

հակասել- հայցական- մէկը /ինքզինք/, տրական- բանի մը /
գործունէութեան/.

հաղորդել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

համարձակիլ-տրական եղիայեան-հայցական

համոզել- հայցական- մէկը.

հասկնալ- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

հանել- հայցական- մէկը.

հանդիպիլ- տրական- մէկուն.

հաւաքը ընծայել- տրական- բանի մը.

հեռացնել- հայցական- բան մը, բացառական- մէկէն.

հետապնդել- հայցական- մէկը.

հետաքրքրել- մէկը, բան մը

հետաքրքրուիլ- գործիական- բանով մը, մէկով.

հրահանգել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

հրամցնել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

հրամայել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

հրաւիրել- հայցական- մէկը.

հարցնել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

հարցաքննել- մէկը.

հասնիլ- հայցական- տեղ մը, տրական (յաջորդել իմաստով)- մէկուն,
տրական (հոգալ իմաստով)- բանի մը.

հետեւիլ- տրական- բանի մը, մէկուն.

հոգալ- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

հնարաւորութիւն ունենալ- տրական- բանի մը.

Ձ.

Ձգել- հայցական- մէկը.

ծեռնարկել- տրական- բանի մը.

ծերբակալել- հայցական- մէկը.

Ճ.

Ճանչնալ (մէկը)

Ճանչցնել- տրական- մէկուն.

Մ.

Մասնակից դարձնել- հայցական-մէկը, տրական-բանի մը.

մեծարել- հայցական- մէկը.

մերժել- հայցական- մէկը.

մկրտել- հայցական- մէկը, գործիական- բանով մը.

մօտենալ-մէկուն

մատուցել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

մոռնալ- հայցական- մէկը, բան մը. /կանչել/

մատնել- հայցական- մէկը.

մաքրել- հայցական- բան մը.

մղել- հայցական- մէկը, տրական- բանի մը.

մօտ զգալ- տրական- մէկուն.

Յ.

յանդգնիլ- տրական- բանի մը.

յանդիմանել- հայցական- մէկը.

յօժարիլ-տրական- մէկուն, բանի մը.
 յաղթել- տրական- մէկուն.
 յարգել- հայցական- մէկը.
 յարգանք ընծայել- տրական- մէկուն.
 յաջորդել- տրական- մէկուն.
 յիշեցնել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.
 յոգնեցնել- հայցական- մէկը.
 յանձնել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.
 յանձնառու ըլլալ- տրական- բանի մը.
 Ն.
 Նախատել- հայցական- մէկը.
 նախորդել- տրական- մէկուն.
 ներգործել- հայցական- մէկը.
 նայիլ- տրական- մէկուն.
 ներել- հայցական- բան մը, տրական-մէկուն.
 նկատել- հայցական- մէկը, բան մը.
 նշանակել- հայցական- մէկը.
 նմանիլ- տրական- մէկուն.
 նուրիորել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.
 Շ.
 Շահիլ- հայցական- բան մը.
 Ո.
 Ողորմիլ-տրական- մէկուն.
 Ու.
 Ուզել- հայցական- բան մը.
 ուղարկել- հայցական- մէկը, տրական- բանի մը.

ուրանալ- հայցական- մէկը.

ուշադիր ըլլալ- տրական- բանի մը.

Պ.

Պահել- հայցական- մէկը, բան մը.

պաշտպանել- հայցական- մէկը, բան մը.

պատժել- հայցական- մէկը.

պահանջել-հայցական-բան մը, բացառական-մէկէն.

պատասխանել- տրական- մէկուն.

պատմել- տրական- մէկուն.

պատրաստ ըլլալ- տրական- բանի մը.

պատուիրել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

Ես քեզի կը պատուիրեմ բերել:

Ս.

Սաստել- հայցական- մէկը.

սիրել- հայցական- մէկը.

սերտել- հայցական- բան մը.

սորվեցնել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

սպաննել- հայցական- մէկը.

սպասել- տրական- բանի մը, մէկուն.

ստանալ- հայցական- բան մը, բացառական- մէկէն.

ստեղծել- հայցական- բան մը.

ստուգել- հայցական- բան մը, բացառական- մէկէն.

սփոփել- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

սրբագրել- հայցական- բան մը.

Վ.

Վնասել- հայցական- բան մը /իրի համար/, տրական- մէկուն.

վիրաւորել- հայցական- մէկը.

վերցնել- հայցական- բան մը.

վերաբերութիւն ունենալ- տրական- մէկուն հանդէպ.

վշտանալ- բացառական- մէկէն.

վստահիլ- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

վստահեցնել- հայցական- մէկը.

վստահութիւն ունենալ- տրական- բանի մը.

Տ.

Տալ- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

տպաւորել- հայցական-մէկը.

տանիլ- հայցական- մէկը.

տեղեակ պահել- հայցական-մէկը.

տեղեկացնել- հայցական-բան մը, տրական-մէկուն.

տեղեկանալ- հայցական- բան մը, բացառական-մէկէն.

տապալել- հայցական- մէկը.

տեսնել- հայցական- մէկը.

Յ.

Յանկալ- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

ցոյց տալ- հայցական- բան մը, տրական- մէկուն.

Ի- Իւ

Իրացնել- հայցական- բան մը.

Փ.

Փառաւորել- հայցական- մէկը.

փախչիլ- բացառական- մէկէն.

փարատել- հայցական- բան մը.

փարիլ- տրական- բանի մը.

փնտրել- հայցական- մէկը, բան մը.

փորձել- հայցական- մէկը, բան մը.

փոխ առնել- բացառական- մէկէն.

փոխ տալ- տրական- մէկուն.

փրկել- հայցական- բան մը, մէկը.

փուլթալ- տրական- բանի մը.

Ք.

Քաշել- հայցական- մէկը.

քաջալերել- հայացական- մէկը.

Օ.

Օգնել- տրական- մէկուն.

օգտակար դառնալ- տրական- մէկուն.

օժտուիլ- գործիական- բանով մը.

Fishenkjian Ani- The History of Western Armenian (post-Aytnean period)

This book is devoted to the history of Standard Western Armenian studies, with the emphasis on the period from 1950-s to 1960-s. It provides a coverage of different textbooks on Modern Western Armenian grammar, written in different Armenian diasporas, and focuses on the problematic issues in morphology, mainly, on the noun and the verb systems.

In accordance to the requirements of the syllabus, as well as scientific and methodological principles, the textbook covers the fundamentals of the grammatical categories, presented in relevant sequence and followed by a variety of practice exercises.

Yet, until the 1960-s and after, in schools of different communities and sometimes even in the schools within the same community, different terminology and methods of instruction were implemented. That concerns not only the officially adopted text-books, but also language teachers, who used their previous knowledge for many years.

Over the past twenty years, the recently published text-books on Western Armenian have been presented with quite sophisticated, scientific, educational and methodological content.

**Ани Фишенкчян, История западноармянского языка
(постайтняновская эпоха)**

Книга посвящена истории западноармянского литературного языка постайтняновской эпохи, в частности, после 1950-1960 годов. Учебники современного западноармянского языка, подготовленные филологами разных сообществ армянской диаспоры, отличаются друг от друга как последовательностью, так и методами подачи материала, что и является объектом данного исследования. Мы ограничились морфологией, особое внимание уделено сопоставительному анализу категорий глагола и существительного.

В учебниках, в соответствии с требованиями программы, последовательно изложены темы обучения, за которыми следуют разножанровые упражнения.

Однако до шестидесятых годов и после этого учебники армянского языка различаются разнообразием терминов и методами преподавания в разных общинах, а иногда в пределах одной и той же общины. Речь шла не только об учебниках, но и о степени подготовки учителей-преподавателей, которые, исключая содержание учебников, на протяжении многих лет придерживались их первоначальных знаний.

Итак, современные учебники грамматики, которые были опубликованы в течение последних двадцати полутора лет, представлены сложным, универсальным, научным, образовательным и методологическим содержанием.

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

1-ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՑԱՆԿ

- 1.1- Ավետիսյան Յու. Ս., Արևելահայերենի և արևմտահայերենի զուգադրական քերականություն, Երևան, 2007:
- 1.2- Առաքելեան Կարո, Արդի հայերենի քերականություն, Ա. գիրք, Պէյրուք, 1998:
- 1.3-Առաքելեան Կարո, Արդի հայերենի քերականություն, Բ. գիրք, Պէյրուք, 1998:
- 1.4- Առաքելեան Կարո, Արդի հայերենի քերականություն, Գ. գիրք, Պէյրուք, 1998:
- 1.5- Առաքելեան Կարո, Ֆրստըզճեան Աղանի, Դիրին հայերէն, 1-Ա. մաս, Պէյրուք, 2011:
- 1.6- Առաքելեան Կարո, Ֆրստըզճեան Աղանի, Դիրին հայերէն, 1-Բ. մաս, Պէյրուք, 2015:
- 1.7- Առաքելեան Կարո, Ֆրստըզճեան Աղանի, Դիրին հայերէն, Բ. գիրք, Բ. հրատարակութիւն՝ բարեփոխուած, Պէյրուք, 2008:
- 1.8- Առաքելեան Կարո, Դիրին հայերէն, Գ. գիրք, Բ. հրատարակութիւն՝ բարեփոխուած, Պէյրուք, 2010:
- 1.9- Ասատուր Հրանդ եւ Զապէլ, «Գործնական քերականութիւն արդի աշխարհաբարի», Կ. Պոլիս, 1902:
- 1.10- Գազանճեան Յովհաննէս, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին դասընթացք, Կ. Պոլիս, 1919:
- 1.11- Գազանճեան Յովհաննէս, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, Ա. եւ Բ. Մաս, Կ. Պոլիս, 1924:
- 1.12- Գազանճեան Յովհաննէս, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, տարրական դասընթացք, Է. տպագրութիւն, Իսթանպուլ, 1947:
- 1.13- Գազանճեան Յովհաննէս, Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, միջին դասընթացք, Անթիլիաս-Լիբանան, 1980:
- 1.14- Գազանճեան Յովհաննէս Նոր քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, Թ. տպագրութիւն, Իսթանպուլ, 1995:
- 1.15- Եղիայեան Արմենակ, Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, ձեռնակ,

արեւմտահայերէնի պաշտպանութեան յանձնաժողովի,
Պէյրութ-Լիբանան, 2015

1.16- Թէօլէօլեան Մինաս, Քերականութիւն արդի հայերէնի,
Ա. գիրք, Հալէպ, 1950:

1.17- Լեզուական վարժութիւններու գիրք, Բ. գիրք,
ատարակութիւն Հիւսիսային Ամերիկային Արեւմտեան թեմի
ազգային վարչութեան, Բ. տպագրութիւն, անթուակիր:

1.18- Լեզուական վարժութիւններու գիրք, Գ. գիրք,
հրատարակութիւն Հիւսիսային Ամերիկային Արեւմտեան թեմի
ազգային վարչութեան, Բ. տպագրութիւն, անթուակիր:

1.19- Լեզուական վարժութիւններու գիրք, Դ. գիրք,
հրատարակութիւն Հիւսիսային Ամերիկային Արեւմտեան թեմի
ազգային վարչութեան, Բ. տպագրութիւն, անթուակիր:

1.20- Լեզուական վարժութիւններու գիրք, Ե. գիրք,
հրատարակութիւն Հիւսիսային Ամերիկային Արեւմտեան թեմի
ազգային վարչութեան, անթուակիր:

1.21- Լեզուական վարժութիւններու գիրք, Զ. գիրք,
հրատարակութիւն Հիւսիսային Ամերիկային Արեւմտեան թեմի
ազգային վարչութեան, անթուակիր:

1.22- Շահէն բժ. Շահնուր, Համառօտ քերականութիւն եւ
ուղղագրութիւն հայերէն լեզուի, Բ. գիրք, Ը. տպագրութիւն.
Իսթանպուլ, 2001:

1.23- Հաճեան Պետրոս, Պարզ քերականութիւն, Ա. գիրք,
Պուլէնոս Այրէս, 1988:

1.24- Հաճեան Պետրոս, Պարզ քերականութիւն, Բ. գիրք,
Պուլէնոս Այրէս, 1988:

1.25- Հաճեան Պետրոս, Պարզ քերականութիւն, Գ. գիրք,
Պուլէնոս Այրէս, 1988:

1.26- Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական քերականութիւն արդի
հայերէնի, Հալէպ, 1950:

1.27- Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական քերականութիւն արդի
հայերէն լեզուի, տարրական դասընթացք, Գ. տպագրութիւն,
վերամշակուած, Պէյրութ, 1966:

1.28- Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական քերականութիւն արդի

- հայերեն լեզուի (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք,
Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1966:
- 1.29- Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական քերականութիւն արդի
հայերեն լեզուի, նախապատրաստական դասընթացք,
Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1968:
- 1.30- Մելքոնեան Զարեհ Գործնական քերականութիւն արդի
հայերեն լեզուի, (միջին եւ բարձրագոյն դասընթացք),
Դ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1973:
- 1.31- Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական քերականութիւն արդի
հայերեն լեզուի, նախապատրաստական դասընթացք,
Ե. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1983:
- 1.32- Մկրտիչեան Մկրտիչ, Քերականութեան դասեր, Ա. գիրք,
(Նախակրթարանի Դ. կարգերուն համար), Բ. տպագրութիւն,
Հալէպ, 1962:
- 1.33- Մկրտիչեան Մկրտիչ, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք,
(Նախակրթարանի Ե.-Զ. կարգերուն համար), Բ. տպագրութիւն,
Հալէպ, 1962:
- 1.34- Մկրտիչ Մկրտիչեան, Քերականութեան դասեր, Բ. գիրք,
Հալէպ 1982:
- 1.35- Մկրտիչեան Մկրտիչ, Քերականութեան դասեր, Գ. գիրք,
Հալէպ, 1995:
- 1.36- Չոլաքեան Յակոբ, Անդաստան, Ա., Հալէպ, 2009:
- 1.37- Չոլաքեան Յակոբ, Անդաստան, Բ., Հալէպ, 2009:
- 1.38- Չոլաքեան Յակոբ, Անդաստան, Գ., Հալէպ, 2010:
- 1.39- Չոլաքեան Յակոբ, Անդաստան, Դ., Հալէպ, 2012:
- 1.40- Չոլաքեան Յակոբ, Անդաստան, Ե., Հալէպ, 2012:
- 1.41- Չոլաքեան Յակոբ, Անդաստան, Զ., Հալէպ, 2014:
- 1.42- Սիմոնեան Սիմոն, Պալեան Սարգիս, Նոր քերականութիւն,
Ա. գիրք, Գ. տպագրութիւն, Պէյրութ, 1980:
- 1.43- Տօնէլեան Զապէլ, Գործնական քերականութիւն արդի
աշխարհաբարի, Բ. գիրք, Կ. Պոլիս, 1899:
- 1.44- Քիրքճեան Յ. /Յարութիւն/, Նոր քերականութիւն հայերեն
լեզուի (Արեւմտահայերէն), (Միջնակարգ բաժինի Ա. տարի),
Աթէնք, 1989:

1.45- Քիրքճեան Յ. /Յարութին/, Նոր քերականութիւն հայերէն լեզուի (Արեւմտահայերէն), (Միջնակարգ բաժինի Բ. տարի), Աթէնք, 1989:

1.46- Գալֆայեան-Փանոսեան Հիլտա, Արեւմտահայ գրական լեզուի ուսումնական ձեռնարկ, Երեւան, 2009:

2-ԿԱՅՔԷՋԵՐ

2.1- <http://www.arfd.info/hy/?p=22205>:

2.2- <http://www.agos.com.tr/am/hvotvadzi /15563/> :

2.3- <http://www.arfd.info/hy/?p=5193>:

2.4- <http://www.hayernaysor.am/cl/archives/151681>:

2.5- <http://www.asbarez.com/arm/295341>:

2.6- <http://www.aztagdaily.com/archives/352867>:

2.7- <http://www.asbarez.com/ arm /162221/>:

2.8- <http://www.asbarez.com/arm/84751/>:

2.9- <http://www.aztagdaily.com/archives/334519>:

2.10- <http://www.aztagdaily.com/archives/23273>:

2.11- <http://www.aztagdaily.com/ archives/ 225352>:

2.12- <http://www.lousavor-avedis.org/?p=16776>:

2.13- <http://www.aztagdaily.com/archives/311501>:

2.14- <http://www.aztagdaily.com/archives/30284>:

2.14- <http://www.vemjournal.org/ 2015.pdf> - ՎԷՄ, /համահայկական հանդէս Է. (ԺԳ.) տարի, 2015, թիւ 2 (50), ապրիլ-յունիս:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ներածություն	3
Ձեռաբանություն.....	10
Խօսքի մասեր.....	13
Գոյական.....	13
Բայ.....	50
Եզրակացություն	138
Յաւելլուած	140
Ամփոփում /անգլերէն/	149
Ամփոփում /ռուսերէն/	150
Մատենագիտություն/	151

ԱՆԻ ՖԻՇԵՆԿՃԵԱՆ /ՖՉՆԿՋԵԱՆ/

**ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
(Յետայտնեանական շրջան)**

**ANI FISHENKJIAN /FCHENKJIAN/
THE HISTORY OF WESTERN ARMENIAN
(POST-AYTENYAN PERIOD)**

**Ани Фишенкчян,
История западноармянского языка
(постайтняновская эпоха)**

Տպագրված է «ԱՍՈԴԻԿ» հրատարակչության տպարանում:
Ֆորմատ 60x84 1/16, թուղթ՝ օֆսեթ, Տպաքանակ՝ 200
Ք. Երևան, Մայրա-Նովա 24, (գրասենյակ)
Ավան, Դավիթ Մալյան 45 (տպարան)
Հեռ. (374 10) 54 49 82, 62 38 63
Էլ. փոստ՝ info@asoghik.am

